

SZÉCSI GÁBOR

KOMMUNIKÁCIÓ ÉS GONDOLKODÁS

*Tanulmány a nyelvi kommunikáció és a mentális világ
kapcsolatáról*

ÁRON KIADÓ
BUDAPEST
2007

TARTALOM

BEVEZETÉS. NYELV, KÖZÖSSÉG, KOMMUNIKÁCIÓ

1. KOMMUNIKÁCIÓELMÉLETI MODELLEK A MENTÁLIS VILÁG ÉS A NYELV KAPCSOLATÁRÓL
2. A NYELVI KOMMUNIKÁCIÓ FOGALMI ALAPJAI
3. JELENTÉS ÉS KOMMUNIKATÍV CSELEKVÉS
4. ELMÉLETEK A KOMMUNIKÁCIÓS TECHNOLÓGIÁK NYELVRE ÉS GONDOLKODÁSRA GYAKOROLT HATÁSÁRÓL
5. SZÓBELISÉG ÉS ÍRÁSBELISÉG
6. „A MÚZSA ÍRNI TANUL”: NYELV ÉS GONDOLKODÁS AZ ÍRÁSBELISÉG HAJNALÁN
7. NYELV ÉS KÖZÖSSÉG-FOGALOM AZ ELEKTRONIKUS MÉDIUMOK KORÁBAN
8. KÖZÖSSÉGI ÉS NYELVHASZNÁLATI SZINTEK AZ ÚJ MÉDIATÉRBEN

BIBLIOGRÁFIA

NÉVMUTATÓ

BEVEZETÉS

NYELV, KÖZÖSSÉG, KOMMUNIKÁCIÓ

A nyelvi kommunikáció társadalmat, közösséget, embert formáló, alkotó cselekvés. Teremtő folyamat, amely egymásra is ható kommunikációs szerepek révén határozza meg személyiségünket, identitásunk rétegeit. Tudásunk kommunikatív sémák; kommunikációs szituációk elemzését segítő fogalmi összefüggések szerint épül fel. Gondolkodásunk, világképünk kommunikációra való hajlamunk, kommunikációs készségünk függvénye, és, *vice versa*, a rendelkezésünkre álló információ közössé tételére, másokkal való megosztására irányuló fogékonyságunk az elménk szerkezetét alapvetően meghatározó fogalmi kapcsolatokra vezethető vissza.

Nem véletlenül jut a társadalom, közösség és kommunikáció viszonyát vizsgálva a kiváló társadalomtudós, Ferdinand Tönnies már a XIX. század végén arra a megállapításra, hogy az emberi gondolkodás voltaképpen közege a közösségi kommunikáció.¹ Miként a *Közösség és társadalom (Gemeinschaft und Gesellschaft)* című munkájában olvashatjuk: „A mentális élet mindenekelőtt közlés, azaz a jelek útján történő hatás az azonos fajtajú lényre, ezért kiváltképp a vokális szervek használata szavak kimondására; s ebből fejlődik ki az önmagunk iránti közlés hangzó vagy néma beszéd révén, vagyis a gondolkodás.”²

A nyelvi kommunikáció képességével bíró ember által képzett fogalmak rendszere tehát az elme szerkezetéből adódóan közlésre teremt. Fogalmaink és kommunikatív cselekvéseink között ily módon sajátos belső összefüggés mutatható ki. Kommunikatív aktusainkat a nyelvi jelentések elemeiként rögzült fogalmi viszonyok határozzák meg, amíg fogalmaink kommunikációs helyzetek fogalmi reprezentációjának keretei között válnak a jelentést determináló elemekké. Ez a kölcsönös meghatározottságot sugalló belső kapcsolat pedig arra enged következtetni, hogy tudásunk alapegységei nem egyszerűen a nyelvi kommunikációs szituációk keretei között formálódó fogalmak, hanem maguknak a kommunikációs helyzeteknek a fogalmi megjelenítései. Fogalmaink alapvetően e kommunikációs szituációkat megjelenítő fogalmi reprezentációk elemeiként születnek és rendeződnek el. Így válhatnak a

¹ F. Tönnies: *Közösség és társadalom*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1983, 123.o.

² Uo. 123. o.

különböző komplexitású nyelvi aktusokat megjelenítő fogalmi aktusok a tudatunk szerkezetét közvetlenül meghatározó tényezőkké.

A fentiekből következik tehát, hogy a nyelvi kommunikációs szituációkat megjelenítő fogalmi kapcsolatokat a nyelvi reprezentációt közvetlenül meghatározó mentális tartalmaknak tekintem. Vagyis a nyelvi jelentést megalapozó fogalmi reprezentációk alapvetően nyelvi kommunikációs helyzetekhez kötődnek. Megszületésük az egyén nyelvi kommunikációs kompetenciájának függvénye. A fogalmaink kialakulásához vezető, nyelv előtti és verbális megismerési folyamatok révén így tudásunk eleve kommunikálható formában, kommunikatív struktúráként épül fel, s ez a kommunikatív jelleg hatja át ismereteink tartalmi, lényegi összetevőit is. De mire is utalok a fenti meghatározásban a fogalmak kialakulásához vezető pre-verbális és verbális kognitív folyamatok megkülönböztetésével? Vajon a nyelvvelsajátítást megelőzően is képzünk fogalmakat önmagunkról, környezetünkéről vagy éppen a világról? Ha igen, akkor ezek a fogalmi reprezentációk milyen kapcsolatban vannak a nyelvi úton képzett fogalmakkal? Vajon a fogalomképzésnek általunk feltételezett pre-verbális, nyelv előtti módja hagy-e valamilyen nyomot a kommunikációs szituációk fogalmi reprezentációin?

A kérdések szövegén átsejlik a válasz. A megismerési folyamatok két típusának megkülönböztetése ugyanis fontos eleme a könyv gerincét alkotó gondolatmenetnek. Mégpedig azért, mert arra a sokak által megfogalmazott feltevésre utal, hogy léteznek olyan, a nyelvinél alapvetőbb megismerési folyamatok, amelyek egy, a nyelv mély szerkezetét meghatározó fogalmi, logikai váz kialakulásához vezetnek. Vagyis a gyermek már a nyelvvelsajátítást megelőzően képzi tudatában azokat a fogalmakat, kategóriákat, amelyek a később megtanulandó nyelv grammatikai, szemantikai szerkezetének felépítésében fogják segíteni.

Ami számunkra fontos, hogy ezek a nem nyelvi eredetű fogalmak, kategóriák, miként arra a könyv más fejezeteiben részletesen is kitérek, számos nyelvpszichológiai, fiziológiai, megismeréstudományi vizsgálat szerint tekinthetők cselekvési helyzetek konceptuális megjelenítéseinek, amelyek a cselekvésekről és tárgyaikról alkotott fogalmak kapcsolatait felölelve válnak különböző „szituációelemző” sémák alapelemeivé. Ez a nyelvtől függetlenül kialakuló cselekvésközpontú reprezentációs képesség teszi lehetővé a nyelvvelsajátítást követően azt, hogy a magukról a nyelvi cselekvésekről alkotott fogalmaink, a nyelvi kommunikációs helyzeteket megjelenítő fogalmi viszonyok a nyelvi jelentés részévé váljanak. Agyunk ugyanis cselekvési helyzetek fogalmi reprezentációiba rendezi el a cselekvésekről és tárgyaikról alkotott fogalmainkat, s nincs ez másképp a nyelvi cselekvésekkel és azok tárgyaival sem.

A nyelvi tudás a nyelvi kommunikációs kompetencia megszületésével nyilvánvalóan már a nyelvi cselekvési helyzeteket megjelenítő fogalmi kapcsolatok válnak dominánssá ismereteink elrendezésében. Mégpedig oly módon, ahogy azt Ludwig Wittgenstein és a nyomdokain haladó behavioristák is feltételezték. Jelesül, hogy a nyelvi elemek használatára vonatkozó tudásunk teremti meg azt a jelentéstani közeget, amelynek segítségével fel tudjuk dolgozni a kommunikációs folyamatok révén közössé tett információkat. „A nyelvi elemek jelentése nem más, mint használati módjuk” wittgensteini tétele ugyanis, úgy tűnik, tökéletes összhangban van azzal az elképzeléssel, hogy a nyelvi jelentés kommunikációs helyzetek fogalmi reprezentációjából táplálkozik. Elég, ha arra gondolunk, hogy a kommunikációs szituációk fogalmi megjelenítései között megszülető asszociációs kapcsolatok feltárásánál fontos támpontokat kínálhatunk a nyelvhasználatot jellemző s ezáltal a nyelvi jelentést a wittgensteini felfogás szerint közvetlenül meghatározó szabálykövető viselkedés magyarázatához.

Az általam javasolt megközelítési mód azonban mégsem tekinthető behavioristának. Mégpedig egész egyszerűen azért, mert a fentiekben vázolt gondolatmenetből nem következik szükségszerűen az a tétel, hogy a nyelv reprezentációs rendeltetését másodlagosnak kell tekintenünk a kommunikációs funkcióhoz képest. A kommunikációs helyzetek fogalmi megjelenítésére épülő nyelvi reprezentációs mód ugyanis, ahogy arra a fentiekben már utaltam, feltételezhetően pre-verbális, nyelv előtti megismerési folyamatok lenyomata, öröksége nyelvünkben. Azon képességünk kiteljesedése, továbbfejlődése, hogy a körülöttünk levő világot, a világgal kialakult kapcsolatunkat a megismerés folyamatában cselekvési helyzeteket megjelenítő fogalmi viszonyok segítségével képezzük le. S ezen a tényen az sem változtat, hogy a nyelvelsajátítást követően a szóban forgó fogalmi kapcsolatok már alapvetően nyelvi cselekvési szituációkat jelenítenek meg elménkben.

Nyilvánvaló tehát, hogy a fenti kijelentések nem annyira a behaviorista nyelvelméletek, sokkal inkább a nyelv előtti, a nyelvi tudást megalapozó megismerési folyamatokat vizsgáló, ún. kognitivistá nyelvpszichológia révén megerősített mentalista nyelvfelfogás felé közelítik álláspontomat.

Egy, a nyelvnél alapvetőbb mentális világ létezését feltételező, s a nyelvi reprezentáció elsődlegességét ebből a feltételezésből kiindulva hangsúlyozó mentalista nyelvelméletet, persze, nem csupán a nyelvelsajátítást megelőző megismerési, tanulási folyamatok elemzésével lehet biztos alapokra fektetni. Meggyőzően érvel manapság a mentalizmus mellett nem egy, a nyelv keletkezésével foglalkozó nyelvpszichológus is. Többen jutnak arra a következtetésre például, hogy a nyelv működését lehetővé tevő idegrendszeri struktúrák

kialakulása az emberi törzsfejlődés során megelőzte a nyelv kommunikatív használatát. Más szóval, minden valószínűség szerint létezett egy, a nyelvet megelőzően kibontakozó, s később a nyelv teljes grammatikai és jelentéstani szerkezetét meghatározó mentális világ, amely közvetlenül táplálja a nyelv reprezentációs, gondolati oldalát. Tanulságos továbbá, hogy a kérdéskört az egyedfejlődés irányából megközelítők többsége úgy gondolja, hogy ez a nyelvet, nyelvi kommunikációt megelőzően létrejött gondolati, fogalmi rendszer a megismerés folyamatában cselekvésekre, eseményekre bontotta fel a megismerő környezetében zajló történéseket. Vagyis alapvetően cselekvési helyzeteket megjelenítő fogalmi kapcsolatok formájában dolgozta fel az individuum környezetére vonatkozó információkat. Ez a fajta reprezentációs képesség a fenti megközelítések szerint mintegy előfeltétele volt annak, hogy a kultúrtörténet későbbi szakaszaiban a nyelv a kommunikáció elsődleges eszközévé váljon.

Bármilyen megközelítésben is jutunk el a mentalista nyelvfelfogáshoz, ezek az elgondolások, miként erre a könyv egy későbbi fejezetében részletesen is kitérek, valahol visszatérést jelentenek a XVII. századi angol empirizmus kimagasló alakjának, John Lockenak a nevével fémjelzett nyelvelméleti alapmodellhez. Locke, mint ismeretes, a nyelv legfőbb rendeltetésének azt tekintette, hogy a közlési folyamatokban egymással asszociációs viszonyban lévő, nem nyelvi eredetű képzeteket, ideákat közvetítsünk a segítségével.³ Az egyes szavak, szószerkezetek az angol filozófus szerint voltaképpen ezeknek a nem nyelvi gyökerekből táplálkozó mentális produktumoknak a jelei.

Nyilvánvaló, hogy a kortárs nyelvelméletek háttérében boltosuló terminológia és módszertan sokat változott Locke és az angol empiristák óta. Túlélte azonban az áramlatok sodrását az az alaptétel, amely miatt a mentalistákat és kognitivistákat ma is Locke követőinek tekintjük. Jelesül, hogy a nyelv kommunikációs funkciójánál alapvetőbbnek tekintett nyelvi reprezentáció eredete és sajátosságai nem a nyelvre, hanem egy attól függetlenül is kifejlődő megismerési rendszerre, mentális világra vezethetők vissza. A hangsúly azonban Locke legújabb kori követőinél nem a nehezen definiálható ideákon, hanem sokkal inkább a kommunikáció folyamatát kísérő mentális eseményeken, állapotokon s leginkább a nyelvi jelentést meghatározó fogalmi összefüggéseken van.

A mentalista nyelvelméletek gyújtópontjába került kérdés tehát úgy hangzik, hogy miként szerveződnek és válnak jelentéstani szempontból lényegessé azok a fogalmi kapcsolatok, amelyek a nyelvi reprezentációt, kommunikációt és egyúttal a nyelv grammatikai és

³ Vö. Locke: *Értekezés az emberi értelemről II.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 14-15. o.

jelentéstani szerkezetét is meghatározzák? A mentális világ elsődlegességét hirdető s ezáltal Locke nyomdokain haladó nyelvtudósokat, filozófusokat, pszichológusokat ma már elsősorban az a probléma foglalkoztatja, hogy voltaképpen mit is jelenítenek meg tudatunkban a nyelvi jelentés alapjául szolgáló fogalmi relációk? Miképpen lehet ezek segítségével definiálni magát a jelentést? S mindenekelőtt, hogyan válik az ily módon szerveződő nyelvi reprezentáció a gondolati folyamatok és a nyelvi kommunikáció alapjává?

Többek között ezekre a kérdésekre keresek választ magam is könyvemben, hogy megfelelő támpontokat találjak alábbi feltevéseim igazolására: (a) a jelentést meghatározó fogalmi viszonyok eredete és szerkezete nem nyelvi, pre-verbális megismerési folyamatokra vezethető vissza; (b) a nyelvi reprezentáció kialakulásának ismereti háttérét cselekvési helyzeteket megjelenítő fogalmi kapcsolatok képzettársítási rendszere alkotja; (c) a nyelvi jelentést nyelvi kommunikációs helyzeteket megjelenítő fogalmi kapcsolatok határozzák meg; (d) valamely szó lexikai jelentése nem más, mint az adott szó kommunikatív használatáról és jelölteréről alkotott fogalmak asszociatív kapcsolata; (e) gondolkodásunkat a fogalmi reflexió irányát és lehetőségeit a megismerési folyamatok szempontjából lényeges nyelvi kommunikációs helyzetek fogalmi megjelenítései közötti képzettársítási viszonyok határozzák meg; (f) a társadalmilag dominánssá vált kommunikációs technológiák közvetlen hatást gyakorolnak az adott közösség tagjainak fogalmi világára, gondolkodására; változásuk változásokat gerjeszt a tudat szerkezetében; (g) az uralkodó kommunikációs technológiák terén bekövetkező változások nyomot hagynak a közösséggel, a hely és a közösség viszonyával kapcsolatos képzetünkön.

A fenti kijelentések kifejtésekor megpróbálok arra is rávilágítani, hogy miképpen terelődnek egyetlen koncepcionális mederbe a nyelvi jelentés és kommunikáció fogalmi, mentális alapjait más és más tudományos módszerek alkalmazásával megközelítő elméletek. Mert, mint látni fogjuk, a fenti elgondolások megalapozásához éppúgy találunk támpontokat a kortárs agykutatás, neurofiziológia, megismeréstudomány, mint a nyelvtudomány, pszichológia vagy éppen a kommunikációfilozófia területén. S ez nem véletlen, hiszen kimondva kimondatlanul a legtöbb általunk hivatkozott tanulmány szerzője arra tesz kísérletet, mint azt a következő fejezetben is látni fogjuk, hogy a nyelvi jelentést meghatározó fogalmi szerveződések irányából mutasson rá a nyelvi kommunikáció mint teremtő folyamat embert és közösséget formáló erejére.

1.

KOMMUNIKÁCIÓELMÉLETI MODELLEK A MENTÁLIS VILÁG ÉS A NYELV KAPCSOLATÁRÓL

Hovatovább alig akad ma nyelvfilozófus, aki vitatná, hogy a nyelvi jelentés és a kommunikatív cselekvéseket kísérő mentális jelenségek leírásához a nyelvi elemzés önmagában nem nyújt elegendő támpontot. Vagyis mindinkább úgy tűnik, hogy a mentális események és állapotok jelentéstani szerepének tisztázására irányuló szándék, valamint a mentális és nyelvi világ belső kapcsolatára vonatkozó feltételezések már olyan nyelvelméletek irányába mutatnak, amelyek a jelentés kérdését az agy-tudat problematika részeként tárgyalják. Erre a fejleményre utal az ún. mentalizmus térnyerése a kortárs nyelvtudományban és nyelvfilozófiában.

A nyelvi megnyilatkozások tényeit nem tisztán nyelvészeti elméletek alapján megközelítő, így az ún. taxonimikus nyelvészettel szembeforduló mentalizmus helyzetének erősödését alapvetően két dologgal magyarázhatjuk. Egyfelől a mentalisták által kínált válaszok komplexitásával, másfelől azzal a mind megalapozottabb elméletekbe torkolló, intenzív érdeklődéssel, amelyet a pszichológusok, agykutatók, neurobiológusok tanúsítanak a nyelvvel, nyelvi kommunikációval és jelentéssel kapcsolatban.

Mindkét tényező hozzájárul ahhoz, hogy a tudat és az elme tárgyra irányultsága, azaz az intencionalitás problematikájának előtérbe kerülése új megvilágításba helyezze a nyelvi tudással, annak működtetésével és elsajátításával kapcsolatos kérdéseket.

Ebben a megközelítésben tehát – bár a „hozzáférhető” nyelvi jelenségek elemzése megőrzi módszertani elsőbbségét – a nyelvvel kapcsolatos magyarázatok logikai kiindulópontjául mentális eseményekre és állapotokra vonatkozó megállapítások szolgálnak. A mentális világ elemzésének ez a fajta logikai elsőbbsége abban az előfeltevésben gyökerezik, hogy a nyelv reprezentációs és kommunikációs funkcióját a tudat intencionalitásából meríti, azaz a nyelvi jelentést a nyelvhasználat valamennyi kontextusában meghatározzák azok az előzetes attitűdök, amelyek a világról való tudásunkat kísérik. E felfogás képviselői szerint a nyelvi cselekvések végrehajtásakor az intencionalitás két szinten érvényesül. Az egyik szintet az aktus végrehajtásának szándéka jelenti, a másikat pedig az aktus végrehajtásakor kifejezett

propozicionális attitűdök – pl. a közleménnyel kapcsolatos vélekedések – szintje. A kommunikatív aktus vevőjének az interpretáció folyamatában tehát egyaránt azonosítania kell a közleménnyel kapcsolatos proposicionális attitűdöket és a szóban forgó attitűdök megismerésére irányuló szándékot.

Ez az álláspont első látásra erős szálakkal kötődik Gottlob Frege klasszikusnak tekinthető nyelvfilozófiai elméletéhez: a jelöletet (*Bedeutung*) meghatározó jelentés (*Sinn*) és a tudás viszonyát érintő tézisekhez. Frege ugyanis a tudás proposicionális jellegét elsősorban arra a tényre vezeti vissza, hogy a beszélő valamely dologgal kapcsolatos tudása az általa az adott dologra vonatkozólag megismert igaz kijelentések fogalmi hátterének és kontextusának függvénye, illetve, hogy a beszélő részéről mindig valamilyen proposicionális attitűd kíséri ezeket a tudásigényű kijelentéseket.¹ Frege-t azonban realizmusa távol tartotta attól, hogy a jelöletet meghatározó jelentést valamilyen, a „beszélő fejében levő” pszichológiai tartalomként fogja fel. A kommunikáció ugyanis Frege szerint éppen azáltal válik lehetségessé, hogy a kifejezésekhez társuló jelentés olyan elvont entitás, amelyet a beszélő és a hallgató azonos módon képes értelmével megragadni.

Az analitikus tradíció részeként újabban megszületett nyelvelméletekben azonban ennek a Frege szemantikai konklúzióit átható pszichologizmus-ellenességnek már nyomát sem találjuk. Ezekben a teóriákban ugyanis az a frege-i felismerés, hogy a nyelvet leíró fogalmak egyúttal szükségesek a mentális állapotok és attitűdök leírásához is, egy olyasféle mentalista elképzeléssé radikalizálódik, amelyet Searle az intencionalitásról írt könyvében a következőképpen foglal össze: „bizonyos alapvető szemantikai fogalmak, mint amilyen például a jelentés fogalma, olyan még alapvetőbb pszichológiai fogalmak segítségével elemezhetők, mint a vélekedés, a kívánság és a szándék fogalma”.² Az ilyen jellegű analitikus modellek felépítésére irányuló kísérletek ugyanakkor megközelíthetők úgy is, mint a frege-i szemantika pszichologizmus-ellenességének és az analitikus intencionalitás-elméletek radikális pszichologizmusának kibékítésére irányuló hősies próbálkozások. Erre utal Searle is akkor, amikor saját általános intencionalitás-megközelítéséről szólva megjegyzi, hogy ez a koncepció végső soron „Frege Sinn-koncepcójának az újragondolását és az intencionalításra való kiterjesztését jelenti”.³

¹ Vö. G. Frege: „Über Sinn und Bedeutung” (1892). In : G. Frege: *Kleine Schriften*. G. Olms, Hildesheim, 1967, 143-162.o. Magyar nyelven: G. Frege: „Jelentés és jelöllet”. Ford.: Máté A. In G. Frege: *Logikai vizsgálódások*. Osiris Kiadó, Budapest, 2000, 118-147. o.

² J.R. Searle: *Intentionality. An Essay in the Philosophy of Mind*. Cambridge University Press, Cambridge-London-New York, 1983, 160-161.o .

³ Uo. 197. o.

A filozófiai elemzésnek ez a mentalista elméletekben sugallt új logikai iránya, a nyelv és a tudat viszonyával kapcsolatos pszichologista álláspont természetesen szöges ellentétben áll azzal az analitikus filozófiában a kései Wittgenstein nyomán évtizedekig uralkodó behaviorista felfogással, amit Wilfrid Sellars „pszichológiai nominalizmus”-nak nevezett.⁴ E nominalista koncepció képviselői – így például Sellars mellett W. V. O. Quine is – tagadják, hogy a szavak jelentésüket az intencionális tudatban nem nyelvi természetű, érzet-eredetű fogalmakból nyerik. Szerintük ilyen fogalmak nem léteznek, hiszen valamennyi fogalmi ismeretünk lényegét tekintve nyelvi, miként a gondolkodás sem több verbális epizódok soránál. A nyelvi jelentés ezért semmiképpen sem lehet származékos a szónak abban az értelmében, hogy az a nyelvnél alapvetőbb realitásnak tekintett tudat intencionalitásában gyökerezne.

A mentalista érvek tehát – hogy a Sellars-féle terminológia talaján maradjunk – egyfajta „pszichológiai realizmus” jegyében születtek. Védhetőségüket az a tény teszi különösen fontossá, hogy egy, az analitikus filozófiában széleskörűen elfogadottá vált és jelentős szerzők munkáiban kiérlelt nyelvfilozófiai koncepcióval szemben fogalmazódtak meg.

Jelen fejezetben a továbbiakban egyfelől azt kívánom érzékeltetni, hogy miképpen kerültek a nyelvi kommunikáció alapjait, a nyelvelsajátítás folyamatát taglaló elméletek gyújtópontjába a mentális világgal, a tudat intencionalitásával kapcsolatos kérdések. Másfelől kitérek arra, hogy a szóban forgó elméleteket erősítő neurobiológiai feltevések miképpen gondolhatók tovább egy mentalista jelentéstani modell keretei között.

Valamely mentalista nyelvelmélettel kacérkodó nyelvfilozófus tehát rendszerint abból a kijelentésből indul ki, hogy egy nyelvvel kapcsolatos teória ingatag alapokra épül, ha az nem utal mentális eseményekre és folyamatokra, ha nem tartalmaz olyan terminusokat, amelyek segítségével feltárhatók a nyelvi kommunikáció alapját képező mentális folyamatok jellemzői. Egy ilyen elméletnek a mentalista szerint a beszélő kommunikációs képességének alapjául szolgáló mechanizmust az idegrendszer egyik összetevőjeként, mint agyi folyamatok összességét kell megközelítenie.

Ez az elgondolás termékenyítőleg hatott a tudat és intencionalitás problematikája iránt immár nyitott nyelvfilozófiai iskolákra. Ezt a nyitottságot pedig az analitikus filozófiában alapvetően két felfogás táplálja. Az egyik az a többek között H. P. Grice nevével fémjelzett és „locke-i” modellnek nevezett kommunikációelméleti megközelítés, amely a nyelvi kommunikáció lényegét a kommunikációs szándék kifejezésében és megragadásában látja. A

⁴ Lásd W: Sellars: „Empiricism and the Philosophy of Mind”. In *Science, Perception and Reality*. Routledge and Kegan Paul, New York, 1963, 160. o.

másik koncepciót az empirikus nyelvpszichológia „kognitív vezérlési elv”-nek nevezi. Ennek a nyelvelsajátítás problematikájával kapcsolatos elgondolásnak pedig az a lényege, hogy a nyelvtani rendszer kibontakozását az azt megelőző gondolkodásbeli fejlődés határozza meg.

Az előbbi többek között Donald Davidson, John R. Searle, Jerry Fodor által újrafogalmazott feltevés lényege tehát, hogy a nyelvi kommunikáció akkor tekinthető sikeresnek, ha a kommunikatív cselekvés vevője képes megérteni valamilyen az aktus adójának szavai által kifejezett, de eredendően nem nyelvi természetű mentális tartalmat. Ez a koncepció pedig kimondva kimondatlanul visszatérést jelent a locke-i tradícióhoz. De mit is értünk ez esetben „locke-i tradíció” alatt?

John Locke az *Értekezés az emberi értelemről II.* könyvében a következőket írja a szavak és az ideák viszonyáról: „a szavak az emberek ideáinak közvetlen jelei, és ezáltal azok az eszközök, amelyek révén az emberek fogalmaikat egymással közlik és az elméjükben jövőmenő gondolataikat és elképzeléseiket egymásnak kifejezik”.⁵ Azaz a szavak Locke felfogásában jelek, amelyek révén „azok a láthatatlan ideák, amelyekből gondolataink felépülnek” másokkal közölhetőkké válnak.⁶ Nem véletlenül tekinti tehát Christopher Gauker mellett már Max Black is a kései Wittgenstein nyelvhasználat-szemantikájával és a beszédaktus-elméletekkel egyaránt szembeforduló pszichologista koncepciókat a locke-i teória újabb változatainak.⁷ A szavakról mint az ideák és ezáltal a gondolatok kifejezésének eszközeiről alkotott locke-i hipotézis ugyanis egyik korai változata annak a Davidson, Searle, Fodor és mások által újrafogalmazott feltevésnek, hogy a nyelvi kommunikáció akkor tekinthető sikeresnek, ha a hallgató képes megérteni valamilyen, a beszélő szavai által kifejezett, de eredendően nem nyelvi természetű mentális tartalmat. Ez a Davidsonék által újrafogalmazott feltevés pedig szükségszerűen torkollik egy olyasféle jelentés-koncepcióba, amely a szavak mint jelek és a tárgyak viszonyát valamilyen – a Locke-féle „ideák”-nak megfelelő – mentális közeg közbeiktatásával magyarázza. Ez a jelentés-felfogás ölt testet például Searle azon megállapításában is, hogy amíg a szavak jelentése „származékos”, addig a gondolatoké „belső”⁸, vagy abban a Fodor-féle elképzelésben, hogy a gondolkodásnak saját nyelve van, amelynek szavai sajátos kauzális viszonyban állnak azokkal az extra-mentális tárgyakkal, amelyekre utalnak.⁹

⁵ J. Locke: *Értekezés az emberi értelemről II.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 14. o.

⁶ Uo. 12. o.

⁷ Lásd M. Black: „A nyelvhasználatról”. In Horányi Ö. (szerk.): *Kommunikáció.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977, 232-233. o. Ch. Gauker: „The Lockean Theory of Communication”, id. kiad., 203. o.

⁸ Lásd J.R. Searle: *Intentionality.* Id. kiad., 27-28. o.

⁹ Lásd J. Fodor: *Psychosemantics.* Id. kiad., 4. fejezet

A tekintetben tehát a locke-i modell apologetái egyetértenek egymással, hogy a nyelvi jelentés kérdése elválaszthatatlan a kommunikáció folyamatában kifejezett, nem nyelvi eredetű és természetű mentális tartalmak problémájától. Annak megítélésében azonban igen eltérő álláspontok születtek, hogy voltaképpen miféle mentális tartalmakról is van szó, és hogy milyen természetűek az őket kísérő attitűdök. Az ezen a téren kialakult polémia közvetlen kiindulópontjául mindenképpen Grice jól ismert, intencionalista modellje szolgált.¹⁰ E szerint a kommunikáció folyamatában közvetített mentális tartalmak nem mások, mint a közlemények háttérében rejlő intenciók. Azaz Grice megközelítésében valamely kommunikatív aktus során a beszélő oly módon kíván a kijelentésével valamilyen hatást elérni, hogy a hallgató felismeri ezt a szándékát. Az „*U meant that...*” (*U* azt akarta mondani, hogy ...) típusú kijelentések érvényességi feltételeiről adott Grice-féle magyarázat tehát a következő definíciót sugallja számunkra¹¹: *U* beszélő *x*-t kijelentve azt akarta mondani, hogy *p*, amennyiben *U* valamely *A* hallgatónak azzal a szándékkal jelentette ki *x*-t,

- 1 hogy *A* higgye, hogy *U* hiszi, hogy *p*,
- 2 hogy *A* higgye, hogy *U*–nak (1) a szándéka,
- 3 hogy az (1)-t a (2) révén érje el.

A kommunikáció eredményességének kritériuma így a Grice-féle modell szerint az, hogy az (1), (2) és (3) egyaránt megvalósuljon. A (2) megvalósulása természetesen azt jelenti, hogy a beszélő ismertté teszi a hallgató számára azt az intencióját, hogy (1)-t szándékozik elérni. Az (1) elérésének intencióját fogja fel tehát Grice a beszélő voltaképpeni üzenetének

Bár a Grice-féle koncepció meggyőző jellege sokak számára tette vonzóvá az elemzésnek ezt az új irányát, többen komoly fenntartásokat fogalmaztak meg a jelentés-intenciókkal kapcsolatos megállapítások helytállóságát illetően. Ezek a fenntartások pedig lényegüket tekintve annak a Searle által is hangoztatott kritikai észrevételnek a különböző változatai, mely szerint Grice úgy építette be jelentéselméletébe az intenció, a vélekedés és más mentális jelenségek fogalmát, hogy e lépést nem előzte meg részéről egy általános intencionalitás-koncepció kidolgozása.¹²

A jelentés-intenció intencionális tartalmával, a kifejezett intenciók és vélekedések viszonyával és általában a kommunikatív aktusok mentális háttérével kapcsolatos kérdőjelek nem hagynak kétséget afelől, hogy az általános intencionalitás-koncepció hiánya valóban

¹⁰ H.P. Grice: „Meaning”. *The Philosophical Review* 64, 1957, 377-388. o.; H.P. Grice: „Utterer’s Meaning, Sentence-Meaning and Word-Meaning”. In *Foundations of Language* 4, 1968, 225-242. o.

¹¹ Vö. H.P. Grice: „Utterer’s Meaning, Sentence-Meaning and Word-Meaning”. Id. kiad., 230. o.

¹² Vö. J.R. Searle: *Intentionality*. Id. kiad., 161. o.

ingataggyá tette a Grice-féle modell elméleti alapjait. Ennek ellenére a Grice által végzett elemzések hatása jól kitapintható például egy olyan jelentős szerző kommunikáció-felfogásában is, mint Donald Davidson.¹³ Davidson ugyanis – akárcsak Grice – a kommunikáció folyamatában kifejezett mentális tartalmat a beszélő kommunikációs intenciójával azonosítja. A beszélő elsődleges intenciója pedig Davidson felfogásában az, hogy olyan szavakat mondjon ki, amelyeknek a hallgató bizonyos igazságfeltételeket tulajdonít.¹⁴ Ami tehát lehetővé teszi az üzenetben kifejezett intenció teljesülését, az nem más, mint a hallgatónak a beszélő nyelvében szereplő mondatok igazságfeltételeire vonatkozó tudása. Davidson szerint a sikeres kommunikáció mind a hallgató, mind a beszélő részéről feltételez egy, a másik nyelvében szereplő mondatok igazságfeltételeire vonatkozó előzetes elméletet, amelyet azután a kommunikáció folyamatában egy *ad hoc* koncepció vált fel. Davidson szerint ezt az *ad hoc* koncepciót a személy, a társadalom és a közös környezet alkotta „háromszög” határozza meg, amelyben „az igazságról alkotott fogalmunk nem lehet viszonylagos”.¹⁵

A Grice-féle elképzelés továbbgondolásának azonban csak egyik irányát jelentette a Davidson által kifejtett gondolatmenet. A fogalmi finomítás nem titkolt szándékával tért ki intencionalitás-elmélete kidolgozásakor Searle is a kommunikációs intenció problematikájára.¹⁶ Ennek keretében erősíti meg azt a beszédaktus-elmélet megalkotásakor is hangoztatott feltevését, hogy a beszédaktus végrehajtásában az intencionalitás két szintje érvényesül: az aktus végrehajtásakor kifejezett mentális állapot szintje és az aktus végrehajtásához vezető intenció szintje. A jelentés-intenció struktúráját immár tudatfilozófusként vizsgáló Searle azonban mindehhez sietve hozzáteszi azt is, hogy világosan különbséget kell tennünk a jelentés-intenció két aspektusa: a reprezentációs és a kommunikációs intenció között. Annak ellenére ugyanis, hogy egy állítás megtételével a beszélő egyszerre szándékozik valamilyen tényt vagy tényállást reprezentálni és erről a tényről vagy tényállásról a hallgatóval kommunikálni, „reprezentációs intenciója nem azonosítható a kommunikációs intenciójával”.¹⁷ E megállapítást igazolandó Searle olyan esetekre mutat rá, amelyekben a beszélő anélkül szándékozik valamit megjeleníteni kijelentésével, hogy ezzel bármiféle hatást gyakoroljon a hallgatóra.

¹³ Davidson maga is elismeri, hogy – másokhoz hasonlóan – rá is nagy hatást gyakorolt a Grice-féle szemantikai analízis. Ezzel kapcsolatban lásd D. Davidson: „The Structure and Content of Truth”, *The Journal of Philosophy* 87, 1990, 311. o.

¹⁴ Vö. D. Davidson: „Communication and Convention”. In *Inquiries into Truth and Interpretation*. Clarendon Press, Oxford, 1984, 271-273. o.

¹⁵ Donald Davidson: „The Structure and Content of Truth”. Id. kiad., 325. o.

¹⁶ Lásd: J. R. Searl: *Intentionality*. Id. kiad., 163-176. o.

¹⁷ Uo. 169. o.

Searle azonban ezekből az esetekből kiindulva a pusztá disztinkciót már elégtelennek érzi. Világossá kell tenni ugyanis Searle szerint azt is, hogy az intenciók e két típusa közül a reprezentációs intenciók minden esetben elsődlegese a kommunikációs intenciókkal szemben. Hiszen amennyire nem férhet kétség ahhoz, hogy léteznek olyan esetek, amikor a beszélő reprezentációs intencióját nem kíséri külön kommunikációs intenció is, éppen annyira biztos az is, hogy nincsenek olyan esetek, amelyekben a beszélő anélkül szándékozna kommunikálni, hogy kijelentésével egyúttal reprezentáljon is valamit.

Ez a kényszer erejével ható felismerés Searle számára megfelelő kiindulópontot kínált egy olyan elmélet kidolgozásához, amely a nyelvi jelentés lehetőségeit és korlátait a tudat intencionalitásából eredezteti. Mindez persze nem jelenti azt, hogy egy ilyen koncepció megalapozottságának feltételét a locke-i modell valamennyi követője a kijelentések háttérében rejlő intenciók árnyalt elemzésében látná. Többen vélekednek ugyanis úgy, hogy a kommunikáció folyamatában kifejezett és megragadott mentális tartalom nem azonosítható az intenció valamely típusával. Fodor például ragaszkodik ahhoz az elképzeléshez, hogy a kérdéses mentális tartalom végső soron nem más, mint a gondolkodás belső nyelvének valamely mondatával kapcsolatos előzetes attitűd.¹⁸ David Lewis ugyanakkor azt hangsúlyozza, hogy a beszélő által kifejezett mentális tartalomnak valamiféle elvont dolognak – általános fogalomnak – kell lennie, amely – bár független az individuális tudattól – valamilyen módon jellemzi a beszélőt.¹⁹ Lewis ezeknek a mentális tartalmaknak a megértése, azaz a kommunikáció eredményessége szempontjából igen fontos szerepet tulajdonít a nyelvi konvenciókként felfogott hitelességnek és bizalomnak. Fodor viszont úgy gondolkodik a kommunikáció folyamatát meghatározó konvenciókról, mint olyan „receptekről”, amelyek révén a hallgatók sikerrel következtethetnek az üzenetek specifikus tartalmára.²⁰

Miként azt tehát a fenti megközelítések is sugallják számunkra, a nyelvi kommunikáció locke-i elméletének különböző változatait egyaránt áthatja az a felismerés, hogy a nyelvi képesség kérdése elválaszthatatlan a nyelvi jelentést meghatározó mentális reprezentáció problémájától. Ez a felismerés viszont közvetlenül két nagy probléma kapcsán motiválhat a locke-i tradícióhoz való visszatérésre. S ezek a nyelvi produktivitás kérdése és a nyelvelsajátítás problematikája. Vizsgáljuk meg ezeket a továbbiakban részletesen is!

„Valamely nyelv ismerete azt jelenti – fogalmaz Chomsky a *Nyelv és elme* oldalain –, hogy képesek vagyunk végtelen számú mondathoz mély- és felszíni szerkezetet rendelni”, más

¹⁸ Az elképzelés részletes kifejtését lásd J. Fodor: *The Language of Thought*. Harvard University Press, Cambridge, 1975.

¹⁹ D. Lewis: „Languages and Language”. In *Philosophical Papers*. Oxford University Press, Oxford, 1983, 163-189. o.

²⁰ Vö.: J. Fodor: *The Language of Thought*. Id. kiad., 106.o.

szóval, „egy meghatározott nyelvet ismerő személy egy olyan nyelvtan birtokában van, amely a lehetséges mélyszerkezetek végtelen halmazát generálja (vagyis írja le), leképezi őket társítható felszíni szerkezetekké, és meghatározza ezeknek az absztrakt objektumoknak a szemantikai és fonetikai értelmezését”.²¹ A nyelvi kompetencia legfőbb ismérve tehát a nyelvi produktivitás, vagyis a nyelvhasználónak az a képessége, hogy határtalanul változatos, korábban sohasem hallott nyelvi megnyilatkozás jelentését érti meg, illetve az, hogy maga is képes végtelen számú, értelmes megnyilatkozás produkálására. A nyelvi produktivitással kapcsolatos problémák, pl. az a kérdés, hogy miképpen vagyunk képesek kombinatív alapon nyugvó produktivitásra, könnyen csábíthatnak egy, a locke-i kommunikáció-modell valamely változatának elfogadására. Az ilyen és ehhez hasonló kérdések megválaszolásakor ugyanis kézenfekvő megoldásnak tűnik például egy, a gondolkodás közegéül szolgáló, belső nyelv feltételezése, amelynek saját szótára és grammatikája van. E belső szótár és grammatika révén formálhat a beszélő olyan gondolatokat, amelyek azután érthető kijelentések formájában válnak a hallgató számára értelmezhetővé. Ha tehát a nyelvi produktivitás magyarázatakor – például Ray Jackendoffhoz hasonlóan – elfogadjuk ezt a gondolatmenetet, akkor innen már egyenes út vezet a locke-i modell egyik változatának kidolgozásához.²²

A nyelvi képességgel kapcsolatos másik kérdéskör, amelyet a locke-i elmélet különböző változatai gyakran érintenek, a nyelvelsajátítás problémája. A nyelv és a gondolkodás viszonyát érintő pszichológiai vizsgálatok körében az első nyelv természetes körülmények között történő elsajátításával kapcsolatos elemzéseknek mindig is kitüntetett szerep jutott. Sokan, sokféleképpen fogalmazták már újra a kérdést: vajon a valóság fogalmi tagolását nyelvünk határozza-e meg, vagy éppen fordítva, a nyelvi rendszer megszületését megelőző gondolati fejlődés determinálja-e az alapvető szemantikai és szintaktikai struktúrák kialakulását?

Mára az empirikus nyelvpszichológiában és ezáltal a pszichológiai kutatások iránt mind nagyobb érdeklődést tanúsító analitikus filozófiában igen népszerűvé vált az az elgondolás, hogy a nyelvtani rendszer kibontakozását az azt megelőző kognitív fejlődés határozza meg. Ez a wittgensteiniánus hagyományoktól némiképpen eltávolodó és a pszichológusok által kognitív vezérlési koncepciónak nevezett felfogás a grammatikát egész egyszerűen korábban kialakult fogalmi összefüggések, megismerési kategóriák nyelvi megjelenítésének tekinti. Más szóval, azt a feltevést fogalmazza meg, hogy a nyelvi rendszer alapjait jelentő grammatikai struktúrák ismeretére a gyermek már a tényleges nyelvhasználatot megelőzően

²¹ N. Chomsky: *Nyelv és elme*. Osiris-Századvég, Budapest, 1995, 173. o.

²² Lásd R. Jackendoff: „What is a Concept, that a Person May Grasp It?” *Mind and Language* 4, 1989, 70-71. o.

szert tehet. Így e felfogás képviselői – pl. F. Goldwin-Eisler és H. R. Pollio – az alapvető fogalmi osztályok nyelvi tudást megelőző differenciálódását a fogalmi viszonyokat kifejező szókészlet elsajátítása iránti fogékonyság feltételének fogják fel.²³

A locke-i hagyományokhoz visszatérő analitikus filozófusok közül többen egy ilyen, a nyelvi kompetencia kialakulását megelőző szellemi fejlődésre vezetnek vissza a nyelvet tanuló gyermek azon képességét, hogy az értelmezés folyamatában a mindenkori kontextusnak és a beszélők szándékának egyaránt megfelelő feltevéseket alkosson az üzenetek tartalmáról. Ahogyan tehát az üzenet megértésének kérdése összefügg az üzenet tartalmára vonatkozó hipotézis megalkotásának problémájával, úgy kapcsolódik egymáshoz a locke-i modell mellett érvelők felfogásában a nyelvelsajátítási stratégiák és a nyelvelsajátítás folyamatában alkotott jelentés-hipotézisek problematikája is. Jó példa erre Fodor koncepciója.²⁴ Fodor szerint ugyanis a gyermekek kizárólag úgy képesek megtanulni a köznyelvi állítások jelentését, hogy feltevéseket alkotnak és tesztelnek a jelentéseket illetően. A gyermekek, véli Fodor, a szóban forgó hipotéziseket rendszerint az egyszerűség szempontjait követve választják ki a lehetséges feltevések közül. Ami azonban a nyelvi reprezentációt illeti, az egyszerűség mindig viszonylagos. Ezért a feltevéseket mindig olyan nyelven kell megfogalmazniuk, amelyre a viszonylagosság kategóriája már nem alkalmazható. Ez pedig nem más, állítja Fodor, mint a gondolkodás nyelve.²⁵ Ez a Fodor által sugallt koncepció viszont abban az általánosabb elképzelésben gyökerezik, miszerint a kommunikáció folyamatában a hallgató a beszélő azon szavaiból következtet az üzenet tartalmára, amelyeket a beszélő leginkább alkalmasnak tart arra, hogy használatukkal a következtetés megfelelő útját sugallja a hallgató számára.²⁶

A jelentés-hipotézisek fogalmi alapjait vizsgálva azonban a locke-i koncepció követői sem kerülhetik meg e fogalmi alapok eredetének problémáját. Többségük számára elfogadhatónak tűnik az az általános feltevés, hogy a cselekvések sokaságát kipróbáló gyermek már a tényleges nyelvhasználatot megelőzően képzi agyában a fogalmakat cselekvéseiről, cselekvései tárgyáról, e tárgyak tulajdonságairól. I. Schlesinger például a nyelvet megelőzően kialakuló alapvető fogalmi osztályokat olyan „szituációelemző sémák”-nak tekinti, amelyek a gyermek saját cselekvésének fejlődésére vezethetők vissza.²⁷ De J. Bruner is a gyermeki

²³ Lásd F. Goldwin-Eisler: *Psycholinguistics: Experiments in Spontaneous Speech*. Academic Press, New York, 1968.; H.R. Pollio: *The Psychology of Symbolic Activity*. Addison-Wesley, Reading, Mass., 1974

²⁴ Vö. J. Fodor: *The Language of Thought*. Id. kiad., 38-39. o.

²⁵ Vö. uo., 39. o.

²⁶ Vö. uo., 103-109. o.

²⁷ Lásd I. Schlesinger: „The Production of Utterances and Language Acquisition”. In D. Slobin (szerk.): *The Ontogenesis of Grammar: A Theoretical Symposium*. Academic Press, New York, 1971.

cselekvések, a felnőtt és a gyermek közötti tranzakciók világából eredezteti a nyelvet megelőző, alapvető megismerési kategóriák kialakulását.²⁸

Általában elmondhatjuk tehát, hogy több nyelvpszichológus és analitikus filozófus helyezkedik arra az álláspontra, hogy a szemantikai és szintaktikai kategóriák alapjául olyan nem nyelvi eredetű fogalmi osztályok szolgálnak, amelyek különböző cselekvéseket, cselekvési szituációkat és magát a cselekvőt jelenítik meg az első nyelvet elsajátító gyermek tudatában.

A fenti elméletek megerősítésére kiváló lehetőséget kínálnak azok a neurobiológiai vizsgálatok, amelyek gyűjtőpontjába cselekvés, fogalom és nyelv kapcsolatának problematikája került. Gondolok itt elsősorban a George Lakoff, Antonio Damasio, Mark Johnson, Eleanor Rosch, Gerald Edelman vagy Patricia S. Churchland kutatásaira.²⁹

Létezik egy, a fenti szerzők körében általánosan elfogadott feltevés, amelynek lényege, hogy az agy fejlődése során a külvilág olyan leképzésére vált alkalmassá, amely azt tükrözi, hogy az milyen módosulásokat idéz elő a testben. Vagyis a környezetet úgy jeleníti meg, hogy amikor kölcsönhatás lép fel az organizmus és a környezet között, módosítja a test elsődleges reprezentációit. Az a tudás, amelyet például egy tárgy tapintásából vizuális vagy éppen egy akusztikai élményből szerez az organizmus, a cselekvő testre vonatkozó referencia rendszerben jelenik meg. E hipotézis szerint a szokásos perceptuális folyamatok legtöbb esetében az észlelt tárgyaknak megfelelő szenzoros rendszerrel vagy rendszerekkel együtt működik a szomatoszenzoros rendszer és a motoros rendszer is. Amikor tehát egy tárgyat megérintünk a bőr két helyi jelzést továbbít: az egyik a tárgy formájára és mintázatára vonatkozik, a másik a tárggyal kapcsolatos cselekvésekre. Nyilvánvaló, hogy ez a fajta testi feldolgozás elkerülhetetlen, vagyis a tudat bizonyos téren elképzelhetetlen az ilyen jellegű megtestesítés nélkül.

²⁸ Lásd J. Bruner: „From Communication to Language: A Psychological Perspective”. *Cognition* 3, 1975, 255-287.o

²⁹ Lásd pl.

- G. Lakoff: *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
- M. Johnson: *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago: University of Chicago Press, 1987.
- G. Edelman: *Bright Air, Brilliant Fire*. New York: Basic Books, 1992.
- P.S.Churchland: *Neurophilosophy: Toward a Unified Science of the Mind-Brain*. Cambridge, MA:Bradford Books/MIT Press, 1986.
- A.R.Damasio and H. Damasio: „Cortical systems underlying knowledge retrieval: Evidence from human lesion studies”. In *Exploring Brain Functions: Models in Neuroscience*. New York: Wiley&Sons, 1993. 233-248. o.
- A.R.Damasio: „The Brain Binds Entities and Events by Multiregional Activation from Convergence Zones”. *Neural Computation*, 1989. 1:123-132. o.
- A.R.Damasio: *Descartes tévedése. Érzelem, értelem és az emberi agy*. AduPrint Kiadó, Budapest, 1996.
- P.S.Churchland and T.J.Sejnowski: *The Computational Brain: Models and Methods on the Frontiers of Computational Neuroscience*. Cambridge, MA: MIT Press/Bradford Books, 1992.
- G. Edelman: *Neural Darwinism: The Theory of Neuronal Group Selection*. New York, Basic Books, 1987

Damasio szerint mindez két alapvető reprezentáció halmazt feltételez az idegrendszerben.³⁰ Az egyik az ún. kulcsesemények megjelenítése az egyén emlékezetében: mit csinálunk, mit szeretünk, milyen tárgyakat használunk, milyen cselekedeteket végzünk leggyakrabban. A másik reprezentáció halmaz az egyén testének elsődleges reprezentációiból áll, például annak megjelenítéséből, hogy egy adott tárgy észlelésére miképpen reagál az organizmus. Ebbe a körbe tartoznak a testi és érzelmi állapotok is. Damasio felfogásában az ilyen típusú megjelenítések járulnak hozzá az „én” alapfogalmának kialakulásához. Azaz a szubjektivitás akkor bontakozik ki, amikor az agy nem csupán valamely tárgy képzeit hozza létre, nem pusztán olyan képeket, hogy az organizmus reagál erre a tárgyra, hanem egy olyan képzetet is, hogy a szervezet észlel egy tárgyat és arra reagál. Ez az alapvető neurális elrendezés Damasio szerint nem feltételez nyelvi tudást. A nyelvi kommunikáció az evolúció folyamatában valószínűleg csak akkor jelent meg, amikor az ember már képessé vált bizonyos cselekvések végrehajtására és kategorizálására, valamint arra, hogy a tárgyakról, eseményekről, kapcsolatokról tudatában képzeteket alkosson és ezeket rendszerezze.

A nyelvi produktivitás és a nyelvelsajátítás mentális alapjait vizsgáló nyelvfilozófusok számára komoly fejtörést okoz, hogy miként tudnák a kommunikáció folyamatában közvetített mentális reprezentációk és attitűdök egyedi jellegéről mondottakat egy jól megalapozott kommunikációelmélet részévé tenni. Más szóval, a kommunikáció folyamatában közvetített mentális tartalom egyéni vonásaiból kiindulva kell megmagyarázniuk, hogy voltaképpen mi játszódik le a hallgatóban a beszélő üzenetének feldolgozásakor. Valamely mentalista nyelvelmélet szempontjából tehát kulcskérdés lehet, hogy elfogadható meghatározást tud-e nyújtani az üzenet tartalmával azonosított egyéni mentális állapotok és a kommunikáció folyamatában közvetített jelentések kapcsolatáról.

Davidson szerint például egy ilyen meghatározás a nyelv individualizációjának eszméjéből kell, hogy kiinduljon, hiszen a hallgatónak a beszélő által tett kijelentések igazságfeltételeire vonatkozó tudása mindenkor a hallgató „saját”, egyéni módon használt nyelvének közegében ölt testet. Ahhoz ugyanis nem férhet kétség, véli Davidson, hogy a nyelvhasználók egyúttal egyéni tónust is adnak az általuk elsajátított nyelvnek, s ennek eredményeként – bár ugyanazt a nyelvet beszélik – „mégis bizonyos mértékig eltérő jelentéseket kapcsoltak a szavakhoz”.³¹ Ezek a jelentésbeli eltérések persze finom, árnyalatbeli differenciák, amelyek normális körülmények között nem gátolják a megértést. Azaz amennyiben a hallgató ismeri a beszélő

³⁰ Vö. A. R. Damasio: *Descartes tévedése*. Id. kiad., 106-118. o.

³¹ D. Davidson: „Communication and Convention”. In *Inquiries into Truth and Interpretation*. Id. kiad., 277. o.

kijelentéseinek igazságfeltételeit, nem fogja a beszélő által individualizált nyelvet a sajátjától különbözőnek tartani.

Ennek ellenére többen fenntartásokkal viseltetnek egy olyan szemantikai koncepcióval szemben, amely a kommunikáció során közvetített egyéni mentális tartalmat egy az egyben azonosítja a nyelvi jelentéssel. Voltaképpen itt kellene megemlítenünk Hilary Putnam nevét is akkor, ha az általa megfogalmazott ellenvetéseket kiragadnánk abból a kritikai kontextusból, amelyben az ún. „metafizikai realizmus”-sal szembeni ismeretelméleti ellenérvei megszülettek.³² Putnam jelentéselméletét ugyanis egy olyasféle belső realizmus mellett érvelve dolgozza ki, amelynek egyik főtétele szerint az a kérdés, hogy a világot milyen dolgok alkotják kizárólag valamilyen fogalomrendszeren belül tekinthető értelmesnek. Putnam e fogalmi relativizmus oldaláról utasítja el a realizmusnak azt a változatát, amely például Frege jelentéselméletének háttérében is körvonalazódik. Nevezetesen azt az álláspontot, hogy a nyelvi jelentést olyan, az egyéni tudattól független elvont entitásként kell felfognunk, amelyet valamennyi, nyelvi kompetenciával bíró egyén képes értelmével megragadni.

Az efféle extramentális létezők feltételezéséhez vezető platonizmus elvetése természetes lépés egy olyan filozófustól, aki szerint a világot leíró lehetséges fogalomrendszerek közül a nyelvhasználók rendszerint gyakorlati szempontokat követve választanak. Az viszont már korántsem tűnik ilyen természetes dolognak, hogy Putnam az általa elfogadhatatlannak tartott szemantikai próbálkozások közé sorolja a jelentés-referencia viszony internatlista megközelítését is. A fogalmi relativizmus Putnam-féle modellje ugyanis semmiféle összeférhetetlenséget nem mutat azzal az elképzeléssel, hogy a referenciát vagy extenziót a beszélők „fejében levő” fogalmi összefüggések határozzák meg. Más szóval, Putnam belső realizmusával tökéletesen összeegyeztethetőnek tűnik egy olyasféle érvelés, miszerint a szavak jelentése valamilyen a beszélők „fejében levő” entitásként határozza meg azt, hogy a szavak mire utalnak. Putnam ezzel szemben ezt a jelentéstani megközelítést sem tekinti járható útnak. Szerinte ugyanis, ha a jelentést olyan entitásnak tekintjük, amely a „beszélő fejében van”, akkor képtelenek leszünk magyarázatot adni arról, hogy ez az entitás miképpen határozhatja meg a jelölést. Putnam e megállapítást igazolandó immár klasszikusnak számító példák sorával világít rá azokra a lehetséges esetekre, amikor is a beszélők „fejében levő” ugyanazon mentális állapotok különböző jelöleteket határozhatnak meg.³³ Ha ugyanis

³² A realizmus ún. „metafizikai” változatának Putnam-féle bírálataival kapcsolatban lásd: H. Putnam: *The Many Faces of Realism*, Open Court, La Salle, 1987.; H. Putnam: *Realism with a Human Face*. Harvard University Press, Cambridge, 199

³³ Putnam egyik legismertebb gondolat kísérlete a következő. Tegyük fel, hogy létezik egy Ikerföld nevű bolygó, amely egy dolog kivételével tökéletes mása a Földnek. Ez az egy dolog pedig az a szintelen, szagtalan folyadék, amelyet az Ikerföld

kimutatható, hogy azonos típusú mentális állapotok különböző referenciákat determinálnak, akkor a referenciát valami többnek kell meghatározni valamilyen a „beszélő fejében levő” pszichológiai jelenségnél. De mi ez a több? Amennyire én látom, Putnam nem ad kielégítő választ erre a kérdésre. Ennek oka egyfelől az, hogy a jelentés-jelölet viszony kapcsán Putnam által megfogalmazott pragmatista konklúziók legfeljebb sejtetnek, de semmiképpen sem világítanak meg olyan tudatfilozófiai összefüggéseket, amelyek ismeretében a dolgok fogalmi reprezentációi és a nyelvi jelentés közötti viszony pontosan értelmezhetővé válna. Másfelől viszont, az általam már említett kritikai kontextus miatt, ennek a kérdésnek Putnam gondolatmenetét tekintve egész egyszerűen nincs relevanciája.

Ez utóbbi kijelentésem arra, a Putnam kritikusaiknak figyelmét rendszerint elkerülő tényre vonatkozik, hogy Putnam álláspontja a metafizikai realizmussal szembeni ellenérvek részeként született meg. Megfogalmazásával és illusztrálásával Putnam elsősorban arra törekedett, hogy jelentéstani oldalról is bizonyítsa annak a realista tételnek a tarthatatlanságát, miszerint a világ fogalmi reprezentációktól függetlenül létező dolgok összességéből áll. Ha ugyanis a nyelvi jelöletet valamilyen a tudattól független entitásként közelítjük meg, akkor valóban helytelennek kell tekintenünk egy olyasféle szemantikai elképzelést, hogy ezt a referenciát valamilyen a „beszélő fejében levő” jelentés határozza meg. Mégpedig azért, mert ebben az esetben semmilyen szükségszerű kapcsolatot nem tudunk kimutatni szavaink jelentése és a tudattól függetlennek tartott valóság között.

Ebből a szempontból tehát Putnam fenntartásai teljes mértékig helytállónak bizonyulnak. Hiszen ha a nyelvi jelöletet valamilyen a tudattól független létezőnek tekintjük és ragaszkodunk ahhoz az álláspontunkhoz, hogy a jelentés meghatározza a referenciát, akkor a jelentésnek valóban többnek kell lennie valamilyen a beszélők „fejében levő” tartalomnál. De, hogy mi ez a több, arra már a metafizikai realizmus képviselőjének kell válaszolnia. Más a helyzet azonban akkor, ha elvonatkoztatunk ettől a kritikai kontextustól. Az internalista jelentés-felfogással szembeni ellenérvek erejüket veszítik és komoly ellentmondásba kerülnek Putnam eredeti gondolatmenetével. Márpedig egy ilyesféle értelmezés lehetőségét maga Putnam teremti meg azzal, hogy egyrészt adós marad egy a belső realizmus talaján álló árnyalt jelentéstani modell kidolgozásával; másrészt hogy nem jelöli ki világosan elméletében

lakói hozzánk hasonlóan „víz”-nek neveznek, de amelynek vegyi összetétele nem H₂O, hanem valami más, mondjuk XYZ. Tegyük fel továbbá, hogy pl. 1750-ben, mielőtt a Földön bármit is tudtunk volna a víznek arról a kémiai összetételéről, amelyre a H₂O képlet utal, a vízzel kapcsolatos vélekedéseink megegyeztek az ikerföldiekével, s így a „víz” szó jelentése is pontosan ugyanaz lehetett a számunkra, mint a ikerföldiek számára. Ebben az esetben tehát a földi és az ikerföldi nyelvhasználók ugyanarra a dologra gondoltak „víz” szó hallatán, holott a szó referenciáját a Földön és az Ikerföldön más-más vegyi összetételű folyadékok jelentették. Egy ilyesféle gondolat kísérleten alapuló érv Putnam szerint világossá teheti, hogy a „beszélők fejében” levő jelentés nem határozhatja meg a referenciát. Vö. pl. H. Putnam: „The Meaning of Meaning”. In *Mind, Language and Reality*. Id. kiad., 233-234. o.

az internalista szemantikával kapcsolatos ellenvetései helyét, aminek következtében ez az internalizmus-ellenesség nem különül el világosan az általa sugallt jelentéstani felfogástól.

Ezt a logikai csapdát Searle sem kerülte el a Putnam elméletére vonatkozó kritikája kifejtésekor.³⁴ Searle Putnam szemantikai felfogásával szembeni legfőbb ellenérve ugyanis, hogy a referenciát meghatározó jelentés hipotézise semmilyen összeférhetetlenséget nem mutat azzal a feltevessel, hogy valamely szó jelentésének ismerete végső soron azonos egy pszichológiai állapottal. S ha ez így van, véli Searle, akkor érthetetlenek Putnam ellenvetései egy olyasféle megállapítással szemben, miszerint a referenciát a jelentés ismeretével járó pszichológiai állapotok határozzák meg. Searle végül is egyetlen elegáns mozdulattal elsimítja a Putnam jelentéstani koncepciójában feltárt ellentmondásokat. Nemcsak azt a következtetést fogalmazza meg ugyanis, hogy „Putnam érvelése nem mutatja ki, hogy a jelentések nem a fejben vannak”, hanem továbblépve ezen a megállapításon, a Putnam-féle belső realizmusról egyúttal mint egy az intencionalitás és a nyelv viszonyát érintő árnyalt internalista koncepció lehetséges elméleti alapjáról is beszél.³⁵

Searle kritikája tehát azt sugallja számunkra, hogy a referencia-jelentés viszony internalista megközelítésének nincs alternatívája. Ezért e viszony jelentéstani magyarázatának Searle szerint elsősorban azt kell megvilágítania, hogy miképpen utalhatunk valamely tárgyra akkor, ha a referencia teljesülési feltételeit éppen a tárggyal kapcsolatos kijelentésünk szabja meg. A szavak ugyanis azáltal utalhatnak valamire, hogy „kimondásukkor az általuk kifejezett intencionális tartalom teljesül”.³⁶ Ez az elképzelés az alapja, véli Searle, Frege „Sinn” fogalmának.

Searle a referenciát meghatározó jelentés és a szavak által kifejezett intencionális tartalom belső viszonyát arra a hallgatólágos kontextusra, a háttérfeltevések azon halmazára vezeti vissza, amely a különböző szituációkban megfogalmazott mondatok jelentését közvetlenül is determinálja, s amely ezáltal mintegy részévé válik a mondatok szemantikai szerkezetének. A jelentésnek ez a fajta kontextus-függősége Searle szerint legmarkánsabban az ún. indexikális kifejezések (én, itt, stb) esetében mutatkozik meg. Az ilyen jellegű kifejezések lexikai jelentése ugyanis – eltérően más kifejezések lexikai jelentésétől – nem a lehetséges referenciák körét határozzák meg, hanem azokat a szabályokat, amelyek a kifejezések használatának mindenkor kontextusától függő referenciák azonosításához szükségesek. A lehetséges referenciák körének ez a fajta meghatározatlansága pedig azzal jár, állítja Searle,

³⁴ Lásd J. R. Searle: *Intentionality*. Id. kiad., 200-208. o.

³⁵ Vö. uo., 208. o.

³⁶ Uo., 222. o.

hogy a nyelvhasználó indexikális elemeket tartalmazó kijelentései révén kifejezett „kiegészítő értelem minden esetben ön-referenciális lesz magára a kijelentésre nézve”.³⁷ Más szóval, valamely indexikális kifejezés lexikai jelentésének része az a lehetőség, hogy a használatával kifejezett értelem viszonylagos, tehát ön-referenciális lesz magát a használatot illetően. Azaz Searle példájával szemléltetve mindezt, „az ’én’ szónak ugyanaz a lexikai jelentése akkor, amikor te jelented ki vagy én, a referenciája viszont minden esetben különböző, mert az én kijelentésem által kifejezett értelem ön-referenciális a szóban forgó kijelentésre nézve, a te kijelentésed által kifejezett értelem pedig ön-referenciális a te kijelentésedet illetően”.³⁸

Searle szerint tehát a beszélő indexikális szavakat tartalmazó kijelentései végeredményben három jelentés-elemet fejeznek ki: „az ön-referenciális vonást, amely az indexikalitás meghatározó sajátossága és lényege; a lexikai jelentés maradékát, amit általános terminusokban lehet kifejezni, valamint (...) a kontextus releváns jellemzőinek ismeretét”.³⁹ E három komponens közül az első kettő valóban csak az ún. indexikális kijelentések jelentésbeli szerkezetének válhat a részévé. Searle azonban arra is felhívja a figyelmet, hogy a nyelvhasználat kontextusával kapcsolatos háttérfeltevések jelentést meghatározó szerepe nem pusztán az indexikális kijelentések esetében mutatható ki. Egyetlen mondat jelentése sem választható el ugyanis a mondatok megszületésének kognitív hátterét alkotó feltevésektől. Ebben az értelemben tehát kijelentéseink szó szerinti jelentése a nyelvhasználat mindenkori kontextusának függvénye. A jelentésnek ez a kontextustól függő viszonylagossága pedig Searle szerint egyértelmű jele annak a belső kapcsolatnak, amely a beszélő nyelvi tudása és a világgal kapcsolatos ismeretei között mutatható ki.

E belső kapcsolat hipotézisével tehát megkérdőjelezhető egy olyasféle kettősség jelentéstani relevanciája, amely a nyelvi kompetenciával kapcsolatos, *de dicto* és a dolgokra vonatkozó, *de re* vélekedések megkülönböztetésén alapul. Ez a megkülönböztetés ugyanis éppen azáltal válhat az internalista szemantikával szembeni ellenérvek táptalajává, hogy pusztán a *de dicto* típusú vélekedéseket tekinti intencionális tartalmukat illetően egyéni mentális állapotoknak, azaz olyan jelentést meghatározó tényezőknek, amelyek a beszélők „fejében vannak”.⁴⁰ Ezzel szemben Searle azt hangsúlyozza, hogy a *de dicto/de re* fogalmi kettősség kizárólag abban az esetben tartható fenn, ha azzal nem két különböző típusú vélekedésre, hanem egyazon mentális tartalom két, csak fogalmilag elkülöníthető aspektusára

³⁷ Uo., 222. o.

³⁸ Uo., 222. o.

³⁹ Uo., 222. o.

⁴⁰ Vö. uo., 208-209. o.

utalunk. Mégpedig egy olyan mentális tartalom két aspektusára, amely a beszélő „fejében levő” intencionális állapotként határozza meg a beszélő szavainak és mondatainak jelentését.

Searle internalista koncepciója tehát világosan mutatja, hogy egy pszichológista jelentéselmélet kontextusában miként ágyazódhat be a jelentés és a jelölet viszonyának kérdése az intencionalitás-problematika keretébe. A Searle által sugallt megközelítés szerint ugyanis az a kérdés, hogy a jelentés milyen módon határozhatja meg a referenciát, egész egyszerűen elválaszthatatlan a jelentés és a nyelvi aktusokat kísérő proposicionális attitűdök viszonyának problémájától. Ez a felismerés motiválja Searle-t egy olyan általános intencionalitás-koncepció kidolgozására, amely révén választ kaphatunk a jelentést meghatározó mentális jelenségek természetével kapcsolatos kérdésekre. Azonban amennyire én látom, ez az általános intencionalitás-koncepció nem teszi kellőképpen világossá számunkra azt, hogy voltaképpen mi is az a mentális tartalom, amelyet mint jelentést a különböző intencionális állapotok meghatároznak. Más szóval, nem kapunk választ arra a kérdésre, hogy milyen jelentéstani bázison megy végbe a kommunikáció folyamatában a proposicionális tudást kísérő proposicionális attitűdök közvetítése? Ennek oka szerintem elsősorban az, hogy Searle nem tér ki elgondolásai kifejtésekor azokra a nyelvi aktusok kognitív háttérét alkotó fogalmi viszonyokra, amelyekben a vélekedésekkel kapcsolatban említett *de dicto/de re* azonosság gyökerezik. Ezek a fogalmi relációk alkotják ugyanis a szavak és mondatok jelentésének magvát, azt az ismeretet, amely mint proposicionális tudás aktivizálódik a nyelvi aktusok végrehajtásakor.

Vagyis jó okunk lehet azt feltételezni, hogy épp e fogalmi viszonyok intencionális tartalma rejti magában a sikeres kommunikatív aktusok lehetőségét. A továbbiakban ezért egy olyan modell felvázolására teszek kísérletet, amely újabb szempontokat kínál a nyelvi cselekvések mentális feltételeinek, a nyelvi jelentés fogalmi alapjainak tisztázásához. Más szóval, azoknak a fogalmi viszonyoknak a természetére és eredetére próbálok rávilágítani, amelyek nyelvi és nem nyelvi cselekvések közös ismereti háttérét alkotják.

2.

A NYELVI KOMMUNIKÁCIÓ FOGALMI ALAPJAI

A nyelvi jelentés kérdése az általam javasolt megközelítésben erősen kötődik az elme tárgyra irányultságára visszavezethető fogalmi kapcsolatok problematikájához. Abból a feltevésből indulok ugyanis ki, hogy egy szó jelentésének szerves része a szó használatát meghatározó nyelvi cselekvési helyzetek fogalmi megjelenítése. De vajon milyen fogalmi összefüggések rejlenek e jelentésbeli tartalom háttérében? Hogyan épülnek fel a nyelvi jelentést meghatározó fogalmi viszonyok?

Mielőtt ezekre a kérdésekre válaszolnék, röviden kitérek arra, hogyan is szerveződnek a cselekvéseinket általában meghatározó fogalmi ismeretek, azaz megkísérlem tisztázni, mit is értek voltaképpen a cselekvések ismereti háttérén! Kiindulópontként a következő definícióra teszek javaslatot: *az ismereti háttér a cselekvési helyzetek összetevőiről alkotott fogalmak olyan hálózata, amely egyúttal az egyes cselekvések végső viszonyítási keretét is szolgál.* Ez a meghatározás voltaképpen egy olyan fogalmi hálózatra utal, amely a különböző cselekvési szituációkban megismert cselekvések és tárgyaik kapcsolatát jeleníti meg a cselekvő számára. Vagyis feltevéseim szerint az ismereti háttér szerkezetét olyan fogalmi viszonyok határozzák meg, amelyek az egyes cselekvési szituációk keretei között végrehajtott aktusok során vésődtek be a cselekvő emlékezetébe. A tudat kognitív alapegységeinek ebből adódóan nem a cselekvések és tárgyaik fogalmát tekintem, hanem sokkal inkább a bevésés közvetlen környezetét szolgáló cselekvési helyzetek fogalmi reprezentációit. Az egyes cselekvések tárgyának észlelése így feltehetőleg nem jelent mást, mint az adott cselekvési szituációkat megjelenítő fogalmi egységek mozgósítását.

Az eddigiekben elmondottakból tehát az következik, hogy a cselekvések és tárgyaik emlékezetbe vésése végső soron az azokat felölelő cselekvési szituációk memorizálásán keresztül történik. Ez egyúttal a hatékony bevésés mentális feltétele is. A cselekvések és tárgyaik emlékképei ugyanis akkor rögzülnek szilárdan a cselekvő tudatában, ha a memorizálás közvetlen tárgyát a cselekvések és tárgyaik helyett az őket kontextusról kontextusra felölelő cselekvési szituációk belső viszonyai jelentik. Általánosabban

fogalmazva, a tudás alapelemeinek nem a dolgok és a dolgokkal kapcsolatos cselekvések fogalmait, hanem a cselekvési szituációkat megjelenítő fogalmi viszonyokat tekintem. Az általam javasolt megközelítésben valamennyi összetettebb ismeret ezekből az elemi cselekvési szituációkat megjelenítő fogalmi kapcsolatokból épül fel. A következőkben ezért arra a kérdésre keresek választ, hogy ezek a fogalmi viszonyok miképpen tölthetik be ismeretalkotó szerepüket, vagyis hogyan válhatnak valamilyen komplexebb háttértudás alkotóelemeivé?

A lehetséges válaszok mérlegelésekor induljunk ki abból a feltevésből, hogy a megoldandó problémák észlelésekor aktivizált kognitív háttér az egyes cselekvési szituációkat reprezentáló fogalmi egységeket összetettebb cselekvési helyzeteket megjelenítő fogalmi összefüggések részévé teszi. E képzettársítási folyamat eredményeként válik a cselekvési szituációk belső viszonyainak cselekvésbeli tapasztalata egyúttal az ezeket a cselekvési szituációkat lehetőségképpen felölelő, bonyolultabb cselekvési szituációk belső kapcsolatának tapasztalatává is. Más szóval, a kognitív háttér asszociációs szerkezete révén hajthatja végre a cselekvő minden egyes, nevezzük így, cselekvését egyúttal valamilyen összetett aktus részeként is.

A komplex cselekvési szituációk fogalmi megjelenítésének alapjait tehát az azok részét képező, egyszerűbb cselekvési szituációkat reprezentáló fogalmi egységek között kialakult kapcsolatok alkotják. E fogalmi kapcsolatok megszületésének folyamatában a cselekvő a cselekvéseket és azok tárgyait különböző cselekvési szituációk összetevőiként véli emlékezetébe. Az összetett cselekvések részeként végrehajtott cselekvések tárgyai esetében ez azt jelenti, hogy a róluk alkotott fogalmak különböző cselekvési szituációkat megjelenítő fogalmi egységek közös elemeiként válnak a kognitív háttér részévé.

Nézzünk egy példát a fentiek illusztrálására! Egy asztalon fekvő könyvet a cselekvő más-más cselekvési szituációk összetevőjeként észlelhet, azaz az észlelt tárgyra különböző kontextusokban különböző cselekvésekkel reagálhat (pl. felemelheti, félretolhatja, kinyithatja a könyvet). Így az adott tárgy fogalmának kialakulásához vezető bevésési folyamat is más-más cselekvési szituáció közvetlen intencionális közegében történhet meg. Az egyes cselekvések tárgyaként emlékezetbe vésett könyv fogalma tehát azokból az észlelési helyzetekből táplálkozik, amelyekben más és más cselekvések végrehajtásával – pl. az észlelet könyv felemelésével, félretolásával stb. – egyetemben zajlik le a bevésés folyamata. Az asztalon fekvő könyvnek mint lehetséges cselekvési tárgynak a fogalma tehát különböző – a könyv felemelését, félretolását, kinyitását stb. magában foglaló – cselekvési szituációkat megjelenítő fogalmi egységek közös elemeként kristályosodik ki, s így válik az egyes

cselekvési szituációkat felölelő összetett cselekvési helyzetek fogalmi reprezentációit is összekapcsoló elemmé.

Ugyanilyen képzettársítási szerepet töltenek be a kognitív háttérben a cselekvésekről alkotott fogalmak is. Vagyis az egyes cselekvésekről képzett fogalmaink is olyan módon válnak a különböző cselekvési szituációkat megjelenítő fogalmi egységek kapcsolóelemeivé, hogy más-más cselekvési helyzeteket megjelenítő fogalmi viszonyok közös komponenseiként rögzülnek a tudatban. Ha ilyen cselekvésnek fogjuk fel például valamely tárgy felemelését, akkor az erről a cselekvésről alkotott fogalmunk feltehetőleg azokból az észlelési helyzetekből táplálkozik, amelyekben ezt a cselekvést valamilyen konkrét probléma megoldására irányuló aktusként hajtottuk végre különböző helyzetekben (pl. valamely könyv asztalról, polcról, földről stb. való felemelése). Így a különböző cselekvési helyzetekben emlékezetbe vésett cselekvés (valamely tárgy felemelése) fogalma az ismereti háttérben összekapcsolja egymással a bevésés közvetlen intencionális közegét jelentő elemi – pl. valamely könyv asztalról, polcról, székről való felemeléséhez vezető – cselekvési szituációk fogalmi megjelenítéseit. Ennek következtében az adott cselekvés fogalma közvetve kapcsolóelemévé válik azoknak a komplexebb fogalmi egységeknek is, amelyek viszont már a bevésés cselekvési szituációit felölelő összetettebb cselekvési szituációkat jelenítik meg a cselekvő tudatában.

Feltevésem szerint tehát az intencionális cselekvések ismereti háttérének ez a fentiekben körülírt képzettársítási szerkezete jelenti a mentális feltételét annak, hogy valamely cselekvés tárgyának észlelése egyúttal az adott tárgy fogalmával közvetlen, illetve közvetett viszonyban levő cselekvés- és tárgyfogalmak aktivizálásával is együtt járjon. Az egyes cselekvési helyzetekben végrehajtott aktusok ugyanis éppen e közvetlen és közvetett fogalmi kapcsolatok mozgósítása révén válnak intencionálissá.

Az ismereti háttér asszociációs szerkezetéről eddig mondtak tehát, úgy tűnik, kellőképpen indokolják azt a megállapítást, hogy a cselekvésekről és tárgyokról alkotott fogalmaink feltöltelekeznek az ezeket a fogalmakat más cselekvések és tárgyak fogalmaival összekapcsoló képzettársítási viszonyok tartalmával. Ez az észlelt tárgyak esetében azt jelenti, hogy a tárgyak különböző cselekvések közvetlen és közvetett viszonyában rögzült emlékképe válik a tárgyak fogalmának magvává. Ezek a tárgyak és a rájuk irányuló lehetséges cselekvések fogalmai közötti kapcsolatok a tárgy fogalmát átható funkció-képzet megismerési forrásai.

A cselekvés-fogalmak szerkezetét a tárgy-fogalmak analógiájára képzelem el akkor, amikor központi elemüknek a cselekvések különböző cselekvési tárgyak közvetlen, illetve

közvetett intencionális viszonyában rögzült emlékképeit tartom. A cselekvések emlékképei ugyanis rendszerint különböző komplexitású cselekvési szituációkban, e szituációkat jellemző ok-okozati viszonyok által meghatározott módon vésődnek be a cselekvő emlékezetébe. Az intencionális aktusok végrehajtása így olyan ismereti háttérrel feltételez, amelynek meghatározó összetevője a cselekvés célszerűségének rejtett fogalmi megjelenítése.

Fenti modellünk rávilágíthat többek között arra is, miképpen ölthet testet a valós világ iránti elkötelezettségünk az egyes cselekvési stratégiák kivitelezésekor. S talán választ kaphatunk arra a kérdésre is, hogy ez a fajta elkötelezettség miképpen nyilvánul meg nyelvi aktusaink végrehajtásakor? Az intencionális tranzakciók egyik speciális csoportjának tekintett nyelvi cselekvések mentális háttérének és fogalmi megjelenítésének vizsgálata ugyanakkor világossá teheti számunkra azt is, hogy a nyelvi jelentés kérdése miképpen közelíthető meg a fogalmi reprezentáció problematikájának részeként. Vagyis számot adhatunk arról, hogy a mentális világot jellemző viszonyok leírása mennyiben járulhat hozzá a fogalom és a jelentés kapcsolatának, a fogalmi reflexió lehetőségeinek és korlátainak, a reflexió jelentéstani feltételeinek stb. tisztázásához. E megfontolás jegyében teszünk tehát kísérletet a következő fejezetben a fogalmi reprezentációt érintő elemzések jelentéstani tanulságainak számbavételére, s egy olyan nyelvelméleti modell felvázolására, amely egyaránt kitér a nyelvi kommunikáció mentális feltételeivel kapcsolatos kérdésekre és a jelentés fogalmi szerkezetének problémájára.

3.

NYELVI JELENTÉS ÉS KOMMUNIKATÍV CSELEKVÉS

Mint arra az előző fejezetben utaltam, a nyelvi jelentés kérdése az általam javasolt megközelítésben elválaszthatatlan a nyelvi és nem nyelvi cselekvések ismereti háttérét alkotó fogalmi kapcsolatok problémájától. Ahogy azt a későbbiekben részletesen kifejtem, ennek oka egyfelől, hogy a jelölt dolog, azaz a jelölet fogalma rendszerint különböző cselekvési helyzetek keretei között rögzül a nyelvhasználó tudatában, másfelől pedig, hogy valamely szó jelentésének szerves része a szó használatának fogalmi megjelenítése. E két tényező együttes vizsgálatával ezért olyan jelentéstani összefüggések megvilágítására nyílik lehetőség, amelyek ismeretében választ adhatunk arra, a pszichologista koncepciók szempontjából központi kérdésre, hogy miképpen válhat a nyelvi tudás a fogalomalkotási készség függvényévé?

Induljunk ki tehát abból a feltevésből, hogy amennyiben a nyelvi aktusok az intencionális cselekvések egyik – bár kétségkívül sajátos – osztályához tartoznak, a róluk alkotott fogalmak éppúgy részei az ismereti háttér asszociációs hálózatának, mint valamennyi más típusú cselekvés fogalmi reprezentációja! Más szóval, valamely nyelvi cselekvés végrehajtása éppúgy feltételezi a szóban forgó aktus fogalmi megjelenítésének tudati aktivizálását, mint valamennyi más típusú cselekvésé. A nyelvi cselekvésekről alkotott fogalmak így – hasonlóan más cselekvések fogalmi reprezentációjához – az adott cselekvés végrehajtásának módjára vonatkozó tudás alapelemei. Ami tehát annyit jelent, hogy a megnevezési aktus végrehajtásakor aktivizálódik magának a megnevezési aktusnak a fogalma is, azaz az adott szó használatának módjára vonatkozó tudásunk. Amennyiben tehát elfogadjuk, hogy a nyelvi aktusok fogalmi reprezentációi is részei az ismereti háttér képzettársítási szerkezetének, úgy be kell látnunk azt is, hogy – hasonlóan valamennyi más cselekvés-fogalmunkhoz – e fogalmi reprezentációk is más és más cselekvési helyzetek fogalmi megjelenítésének elemeiként rögzülnek a tudatban.

Vagyis a nyelvi cselekvésekről alkotott fogalmaink intencionális tartalma is arra az asszociációs szerepre vezethető vissza, amelyet az egyes cselekvési szituációk fogalmi reprezentációinak kapcsolóelemeiként töltenek be. Így például valamely szó használatáról

alkotott fogalmunk tartalmát azokra a képzettársítási viszonyokra vezethetjük vissza, amelyek ezt a fogalmat összetettebb cselekvések (pl. az adott szót tartalmazó mondatok kimondása) fogalmi megjelenítésének részeként más nyelvi aktusok fogalmaival kapcsolják össze. Azaz valamely szó használatának fogalmi megjelenítése közvetlenül táplálkozik azoknak a lehetséges fogalmi viszonyoknak az ismeretéből, amelyek a szó használatáról alkotott fogalmunkat különböző komplexitású nyelvi cselekvések fogalmi megjelenítésének elemévé teszik.

A fentiek tehát azt sugallják számunkra, hogy valamely szó használata képzettársítási viszonyok egész sorának mozgósításával jár együtt a beszélő tudatában. Ezek a viszonyok azonban közvetlenül két fogalmi csomópont – a megnevezés tárgyáról, azaz a jelöletéről és a szó használatáról mint intencionális cselekvésről alkotott fogalom – révén válnak jelentésmeghatározó tényezőkké. A jelöletéről alkotott fogalmunk tartalmát azok a képzettársítási viszonyok határozzák meg, amelyek ezt a fogalmat a jelölt dologgal kapcsolatos lehetséges cselekvések és dolgok fogalmaival kapcsolják össze a nyelvhasználó tudatában. A kérdéses asszociációs viszonyok léte pedig abból a tényből eredeztethető, hogy a jelölet fogalma más és más cselekvési helyzetek egymáshoz kapcsolódó fogalmi megjelenítésének közös elemeként rögzül az ismereti háttérben. A szó használatáról alkotott fogalmunk tartalmát viszont azok a konceptuális viszonyok határozzák meg, amelyek a szóban forgó fogalmat más nyelvi aktusok fogalmi megjelenítésével fűzik össze. Ezért jeleníthető meg minden egyes megnevezés aktus valamilyen összetettebb nyelvi cselekvés lehetséges elemeként az aktusok ismereti háttérében.

Mármost a fentiek jelentéstani tanulságát megfogalmazandó arra a megállapításra jutunk, hogy a szavak jelentésüket voltaképpen ezekből a használatuk során mozgósított képzettársítási viszonyokból nyerik. Egészen pontosan azokból a relációkból, amelyek a szó jelöletéről és a szó használatának aktusáról alkotott fogalmakat az ismereti háttér képzettársítási rendszerébe kapcsolják. Mindez pedig a következő jelentés-meghatározást sugallja számunkra: *valamely szó jelentése nem más, mint a szó jelöletéről és használatáról alkotott fogalmak asszociatív kapcsolata.*

A fenti meghatározás szerint tehát a szavak jelentése két alapvető fogalmi összetevőre bontható. E fogalmi összetevők révén azonban közvetve a szó jelentésének részévé válnak azok a fogalmi viszonyok is, amelyek ezeket a fogalmi összetevőket más entitások és cselekvések fogalmaival kapcsolják össze. A szavak jelentése így voltaképpen bonyolult fogalmi összefüggések egész sorát képes átfogni. Ezek a fogalmi összefüggések egyfelől a jelölet fogalmát kapcsolják össze más dolog- és cselekvés-fogalmakkal. A „könyv” szó

például ezért képes felidézni a tárgy fogalma mellett a könyv rendeltetésével, sajátos alkalmazási körével, a használatához kapcsolódó különböző cselekvések képzeiteit is. Másfelől viszont egy szó jelentéstartománya olyan fogalmi viszonyok csomópontjává is szolgálhat, amelyek a szó használatáról alkotott fogalmunkat más nyelvi aktusok képzeiteivel köthetik össze. A „könyv” szó jelentésének így válhatnak például elemévé azok a fogalmi kapcsolatok, amelyek a könyv szó által felidézett létezőket és cselekvéseket jelölő szavak („címlap”, „fejezet”, „olvas”, „fellapoz” stb.) fogalmi megjelenítését a „könyv” szó használatának fogalmi reprezentációjához kapcsolják.

A jelentés fogalmi összetevőinek belső viszonyáról szólva azonban nem kerülheti el figyelmünket az a tény sem, hogy minél összetettebb valamely jelöllet fogalma (pl. a különböző elvont entitásokat jelölő szavak esetében), annál erősebben töltökezik fel az adott szó jelentése a szóhasználat fogalmi megjelenítésének intencionális tartalmával, azaz annál erősebbnek érezzük a szóhasználatra vonatkozó ismeret jelentést meghatározó szerepét is. E jelenség magyarázata a fentiek alapján kézenfekvőnek tűnik. Ha ugyanis a szavak jelentését a megnevezés cselekvési szituációjának fogalmi megjelenítéseként fogjuk fel, akkor bármilyen komplexitású is a jelöletről alkotott fogalmunk, a hozzá közvetlenül kapcsolódó jelentésbeli elem minden esetben a megnevezés aktusának fogalmi megjelenítése lesz. Mármost egy olyan jelöllet esetében, amelyhez összetettsége folytán más cselekvés nem társítható közvetlenül, mint a megnevezés aktusa, a jelöllet-fogalom erőteljesebben kötődik a megnevezés aktusát felölelő kommunikatív cselekvések fogalmi megjelenítéséhez, mint egy olyan dolog-fogalom, amelyhez nem csupán a megnevezés aktusának fogalma kapcsolódhat közvetlenül a nyelvhasználó tudatában.

Vegyük például a „kerekség” szavunkat! A szó használatakor érezzük, hogy a megnevezés aktusa az egyetlen olyan cselekvés, amelynek fogalmi megjelenítése közvetlenül kapcsolódik a denotátum fogalmához a szó jelentéstartományában. Vagyis, bár a „kerekség” szó jelöletének fogalma olyan képzettársítási viszonyok csomópontja, amelyek ezt a fogalmat a kerek tárgyakkal kapcsolatos cselekvések fogalmaival is összekapcsolják, közvetlen jelentésbeli viszony kizárólag a megnevezés aktusáról alkotott fogalomhoz fűzi. Ezzel szemben pl. a „kerék” szó jelöletének fogalma közvetlen asszociációs viszonyban van a megnevezési aktus fogalmi megjelenítése mellett más, az adott tárggyal kapcsolatos cselekvések fogalmával is. Így a „kerekség” szó jelöletének fogalma sokkal erőteljesebben kötődik a szó használatát felölelő nyelvi cselekvések fogalmához, mint a „kerék” szó által jelölt dolog fogalma.

Az összetett fogalmi viszonyokat kifejező, rendszerint elvont dolgokra utaló kifejezések esetében tehát a nyelv alapvető vonásaként meghatározott kognitív tömörítésnek már egy magasabb fokával találkozunk. Ez egyfelől azt jelenti, hogy jelölétük fogalma fogalmi viszonyok igen széles tartományát foghatja át, illetve azt, hogy a használatukról alkotott fogalom a jelölt dolog összetett fogalmát még bonyolultabb fogalmi összefüggések részévé teszi. Az elvont fogalmakat felölelő fogalmi hálózatok komplexitása tehát abból adódik, hogy ezek a hálózatok a fogalmi reprezentációk különböző rétegeiből épülnek fel. A nyelv pedig éppen azáltal válhat a kognitív tömörítés eszközévé, hogy elemei révén mind bonyolultabb, mind erősebben rétegzett fogalmi összefüggések kifejezésére nyílik lehetőség. Gondoljunk például az olyan szavakra, mint a „szellemiség”, „tudat”, „fejlődés” vagy „történetiség”.

A fentiek tehát arra az általánosabb következtetésre sarkallnak bennünket, hogy a nyelvi tudás azáltal válhat a gondolkodás, a fogalmi összefüggések komplex hálózatára irányuló mentális reflexió feltételévé, hogy a nyelvi elemek jelentése igen bonyolult fogalmi viszonyokat is felölelhet. Ebből azonban még nem következik, hogy a nyelv jelentené a fogalomképzés kizárólagos közegét, s hogy a jelentésnek ne lenne része a jelöllet fogalma is. Visszatérve Sellars közismert példájához, „A 'rot' vöröset jelent” típusú kijelentés nem pusztán a „rot” és a „vörös” szavak nyelvbeli szerepével kapcsolatos ekvivalenciára utal, hanem arra is, hogy e szavak jelentésének a szabályos szóhasználat fogalmi megjelenítése mellett része a vörösség fogalma is. A Sellars által a deszignáció lényegének tartott szó-szerep viszony így csupán egyik aspektusa a nyelvi jelentést alapvetően meghatározó fogalmi kapcsolatoknak.

A „pszichológiai nominalizmus” tarthatatlansága tehát az általam javasolt megközelítésben elsősorban abból fakad, hogy valamely szó megfelelő használata olyan fogalmi reprezentációt feltételez, amely a szó jelölletéről alkotott fogalomhoz kapcsolódva válik a szó jelentésének elemévé. Vagyis ahhoz, hogy a szó-szerep viszony a deszignáció tartalmává válhasson, a nyelvhasználónak mindenekelőtt fogalmat kell alkotnia magáról a megnevezési aktusról.

Ez a fogalomalkotási készség jelentéstani szerepével kapcsolatos feltevés egyébként konzisztensnek tűnik számomra azzal, a pl. Ray Jackendoff által is képviselt állásponttal, amely szerint a cselekvéseket, cselekvési szituációkat megjelenítő fogalmi rendszer megelőzi a lexikai és szintaktikai rendszer kialakulását.¹ A fogalmi reprezentáció világa, hangsúlyozza Jackendoff, előbb jelenik meg, mint a kommunikációs funkciójú nyelv. A nyelvi megértés alapját ebben a megközelítésben a nyelvi rendszert megelőző, azon túlmenő kognitív rendszer

¹ Lásd R. Jackendoff: *Languages of the Mind: Essays on Mental Representation*. MIT Press, Cambridge, 1992.

jelenti. Különbőség legfeljebb csak abban van a Jackendoff-féle koncepció és az általam javasolt elgondolás között, hogy amíg Jackendoff a kognitivisták felfogás más képviselőihez hasonlóan a legáltalánosabb relációs fogalmak nyelv előtti eredetéről beszél, én a legalapvetőbb fogalmi relációk jelentésbeli szerepére próbálom rávilágítani.

Összhangban van továbbá a fentiekben sugallt elképzelés a Damasioék nevével fémjelzett a mentalizmusról és kognitivizmusról szóló fejezetben vázlatosan ismertetett neurobiológiai elképzelésekkel is. A nyelvi jelentés kettős fogalmi szerkezete ugyanis visszavezethető arra a két alapvető idegrendszeri reprezentációhalmazra, amelyek Damasioék felfogásában közvetlenül táplálják az énünkről kialakított fogalmunkat. S ugyancsak fontos ismételt kiemelni, hogy a szóban forgó neurobiológiai megközelítésben ez a neurális elrendezés nem igényel nyelvi tudást; a nyelvi kommunikáció az evolúció folyamatában akkor jelent meg, amikor az ember ilyen módon képessé vált cselekvéseiről, cselekvései tárgyáról, a különböző eseményekről és kapcsolatokról fogalmakat, kategóriákat alkotni s ezeket a fogalmakat, kategóriákat valamilyen szisztéma szerint elrendezni.

A nyelvi jelentés duális fogalmi szerkezetének koncepciója azonban nemcsak a nyelvpszichológia és neurobiológia oldaláról kaphat megerősítést. Ezt az elképzelést látszanak igazolni azok az általános nyelvészeti elgondolások is, amelyek az ún. szemantikai vagy mélyszintaxist a nyelvészeti gondolkodás többek számára vonzó irányává tették. A szemantikai vagy mélyszintaxist jellemző vizsgálati módszerek fokozódó népszerűségének hátterében az a felismerés rejlik, mely szerint a nyelvi szimbólumok közötti szintaktikai viszonyok végső soron szemantikai természetűek, azaz a nyelv mélyszerkezetét jellemző logikai kapcsolatok „felszíni” megjelenítésül szolgálnak. „A szintaktika és a szemantika mélyen áthatja egymást”, írja például Uriel Weinreich, s ez a tény eleve kudarcra ítéli azokat a generatív grammatikai próbálkozásokat, amelyek a szintaxis és a jelentéstan szférájának elkülönítésére irányulnak.²

Mármint a szemantikai és szintaktikai szerkezetek belső kapcsolatának hangsúlyozásához, a szintaktikai elemzés szemantizációjának általános tendenciájához egy olyasféle feltevés is elvezethet, mely szerint a nyelv szintaktikai struktúrája szoros összefüggésben van a nyelvi jelentés denotatív tartalmával. Ez a megfontolás irányította több nyelvész figyelmét például a mondat nominatív szerepére, illetve ezáltal válhatott az általuk kidolgozott elméletek keretei között a jelölő-fogalom-tárgy jelentéstani triász a szintaktikai elemzések módszereit meghatározó elvvé. Közéjük tartozik például Charles Fillmore is, aki előszeretettel

² U. Weinreich: „Explorations in Semantic Theory”. In *Current Trends in Linguistics*. Vol. III., The Hague, 1966, 468-469.o.

alkalmazza a mondat nominatív szerepének megjelölésére a logikai-filozófiai kutatásokból átvett „propozíció” terminust.³ „A mondat alapstruktúrájában – írja Fillmore – egy „propozíciónak” nevezhető részt találunk, azaz az igék és névszók (...) időtől független viszonyrendszerét, amely elkülönül a mondat modális alkotóelemétől.”⁴

Úgy tűnik tehát számomra, hogy a szemantikai szintaxisnak ez a propozitív nominációt feltételező változata jól megfér azzal az elgondolással, amelyet a nyelvi jelentés fogalmi összetevőivel kapcsolatban körvonalaztam. A szóhasználat fogalmi reprezentációját ugyanis feltevésem szerint olyan, szintaktikai szinten megjelenített képzetársítási viszonyok határozzák meg, amelyek az elemi cselekvésként végrehajtott megnevezési aktus fogalmát különböző nyelvi cselekvések fogalmi megjelenítésének elemévé teszik. Azt, hogy a lehetséges képzetársítási viszonyok közül melyek aktivizálódnak egy nyelvi aktus végrehajtásakor, azaz, hogy egy adott szót milyen típusú és komplexitású mondatba ágyazva használhat a beszélő, egyfelől a jelölet fogalmának összetettsége határozza meg, másfelől pedig azok a fogalmi viszonyok, amelyek a jelölet fogalmát az adott nyelvhasználati szituációban egy összetettebb fogalmi struktúra részévé teszik. Ebben a megközelítésben tehát a nomináció során kifejezett propozicionális tartalom azokban a képzetársítási viszonyokban gyökerezik, amelyek az egyes szavak jelentésbeli összetevőit a mondatok jelentéstartományának részévé teszik. Valamely mondat jelentése így végső soron nem más, mint azoknak a fogalmi viszonyoknak az együttese, amelyek a mondat részeként használt szavak jelentéskomponenseit a közlési szituációt megjelenítő fogalmi hálózatba kapcsolják.

Milyen viszony mutatható ki mármost a mondat elemévé váló szavak jelentése és szintaktikai szerepe között? Másképpen megfogalmazva, arra a kérdésre keresek választ, hogy egy szó lehetséges és tényleges szintaktikai funkciója miképpen jeleníthető meg a szó jelentésének részeként?

Induljunk ki abból a feltevésből, hogy valamely szó lexikai jelentése olyan fogalmi összefüggések együttese, amelyek a szó adott nyelvrendszeren belüli lehetséges szintaktikai funkcióit jelenítik meg a nyelvhasználó tudatában! E lehetséges szintaktikai funkciók fogalmi megjelenítése elsősorban azokra a logikai viszonyokra vezethető vissza, amelyek a szó használatáról alkotott fogalmat különböző komplexitású nyelvi aktusok fogalmi reprezentációinak a hálózatába kapcsolják. Ezeket a logikai viszonyokat azok a fogalmi kapcsolatok töltik fel szemantikai tartalommal, amelyek révén a szó jelentésének másik eleme, a jelöletről alkotott fogalom egyfajta konceptuális csomóponttá válhatott. Így például

³ Vö. Ch. Fillmore: „The Case for Case”. In *Universals in Linguistic Theory*, New York, 1968, 1-88.o.

⁴ Uo., 23.o.

valamely névszó lexikai jelentése magában hordozza azoknak a szintaktikai viszonyoknak (pl. az adott névszó alanyi, tárgyi, határozói szerepének) a lehetőségét, amelyek az adott névszó használatát különböző közlési aktusok részévé teszik. E lehetséges szintaktikai viszonyok pedig azokat a logikai összefüggéseket jelenítik meg nyelvi szinten, amelyek a névszó jelöletének fogalmát más dolgok és cselekvések fogalmához kapcsolják.

A lexikai jelentés így végső soron egyetlen csomópontba gyűjti azokat a fogalmi viszonyokat, amelyek a denotátum és ezen keresztül a megnevezési aktus fogalmi reprezentációját a nyelvhasználat ismereti háttérének részévé teszik. Vagyis ha az ismereti háttérrel különböző komplexitású cselekvési helyzeteket megjelenítő fogalmi hálózatnak fogjuk fel, akkor valamely szó lexikai jelentését olyan fogalmi csomópontnak tekinthetjük, amely a szó használatáról alkotott fogalmainkat a szó használatát felölelő lehetséges közlési szituációk többi eleméről alkotott fogalmainkkal kapcsolja össze.

Összegezve tehát az eddig elmondottakat: a jelölés és a megnevezési aktus fogalma a nyelvhasználat ismereti háttérének fogalmi csomópontjaiként válnak a lexikai jelentés részévé. A lexikai jelentés pedig nem más, mint a nyelvhasználat ismereti háttérének valamely fiktív, mindenfajta kontextustól elvonatkoztatott tartománya, amely a maga egészében egyetlen nyelvi aktus során sem aktivizálódik, de amely ezzel együtt számos szintaktikai szerep lehetőségét hordozza magában. E fiktív, számtalan szintaktikai struktúra lehetőségét rejtő fogalmi tartomány egy-egy szegmense aktivizálódik az egyes nyelvi aktusok végrehajtásakor, illetve az észlelt nyelvi üzenet értelmezésének folyamatában. A közlés és a megértés lehetősége tehát voltaképpen a kommunikatív cselekvések során használt nyelvi elemek lexikai jelentésében rejlik. Más szóval, a lexikai jelentések képezik a nyelvi elemek kombinációjának és e kombinációk megértésének mentális alapjait. S így jó okunk lehet azt feltételezni, hogy a kombinatív alapon nyugvó nyelvi produktivitás a lexikai jelentések fogalmi összetevői közötti viszonyban gyökerezik. Vagyis az a képességünk, hogy határtalan mennyiségű nyelvi megnyilatkozást tudunk produkálni, illetve az, hogy határtalanul változatos, korábban sohasem hallott nyelvi megnyilatkozás jelentését vagyunk képesek megérteni, arra a tényre vezethető vissza, hogy az általunk használt szavak lexikai jelentése nem más, mint bonyolult asszociációs viszonyok fogalmi csomópontja. A nyelvi elemek kombinációja során azonban az elemek lexikai jelentésének csak bizonyos szeletei aktivizálódnak és jelenítődnek meg a szintaktikai struktúra részeként. Ezek a jelentésbeli szegmensek olyan fogalmi viszonyok, amelyek a végrehajtott nyelvi aktus szituációját mindig valamilyen tényleges cselekvési helyzet részeként jelenítik meg az aktus ismereti háttérében.

Vagyis aktivizálásuk közvetlen intencionális oka nem más, mint a cselekvési helyzet észlelése.

Mi is tehát voltaképpen ez a szituáció észlelését követő mentális folyamat? Egyfajta – az esetek többségében nem tudatosuló – választás a nyelvi jelentést alkotó fogalmi viszonyok formájában rögzült lehetséges szintaktikai struktúrák közül. A lexikai jelentés e folyamat eredményeképpen aktivizált szeletét tekintem a továbbiakban a közlés során felhasznált nyelvi elemek szintaktikai jelentésének. Mégpedig azon szeletét, amely a jelölet és a megnevezési aktus fogalmát a mindenkori kommunikációs szituációban mozgósított fogalmi összefüggések csomópontjaként kapcsolja össze. Az pedig, hogy a lexikai jelentés mely egysége válik egy kommunikatív cselekvés fogalmi megjelenítésének elemévé, az adott szituáció jellemzőinek fogalmi reprezentációjától függ. Így például valamely névszó szintaktikai funkcióját – vagyis azt a mondatrészi szerepet, amelyet egy adott nyelvi közlemény elemeként betölt – a mindenkori szituációban észlelt jelölet fogalmi megjelenítése határozza meg.

Nem véletlenül tartja tehát az általános nyelvész André Martinet a lexikai jelentés elemeként aktivizálódó szintaktikai funkciókat olyan jelenségeknek, amelyek „megfelelnek a tapasztalat elemei és az egész tapasztalat közötti” viszonyoknak.⁵ Vagyis Martinet valamely szó szintaktikai funkcióját arra a szerepre vezeti vissza, amelyet a szó jelölete a mindenkori kontextusban betölt. E nyelvi szerep Martinet által „indikátorok”-nak, illetve „funkcionális monémák”-nak nevezett mutatói (az esetvégződések, elöljárószók, kötőszók stb.) végső soron azoknak a fogalmi viszonyoknak a nyelvi kifejezései, amelyek a jelölet fogalmát a mindenkori kontextus más elemeit is megjelenítő mentális reprezentáció részévé teszik.⁶

Összességében tehát elmondhatjuk, hogy a szintaktikai jelentés a jelölet és a megnevezési aktus fogalmának egy konkrét kontextus észlelésekor aktivizált kapcsolata, azaz a megnevezési aktus mindenkori szituációjának fogalmi megjelenítése. E megjelenítés pedig közvetlenül annak a fogalmi egyeztetésnek az eredménye, amelynek során a nyelvhasználó a lehetséges nyelvi aktusok közül a kontextusnak leginkább megfelelőt „választja ki”. Természetesen minél egyszerűbb a kérdéses nyelvi aktus, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy ez a fogalmi egyeztetés a nyelvhasználó által nem reflektált mentális folyamatként jelöli ki a nyelvi elemek szintaktikai jelentésének tartományát. Akár reflektált azonban ez a mentális folyamat, akár nem, a nyelvi elemek szintaktikai jelentése minden

⁵ A. Martinet: *Grundzüge der allgemeinen Sprachwissenschaft*. Stuttgart, 1963, 101.o.

⁶ Vö. A. Martinet: „Element of a Functional Syntax”. *Word*, vol. 16., New York, 1960, 3-4.po.

kontextusban feltöltődik a fogalmi egyeztetés és az okozatként megvalósuló kognitív választás intencionális tartalmával.

Valószínűleg ez a szintaktikai jelentés részévé váló intencionális tartalom hordozza magában a nyelvi aktusok háttérében rejlő attitűdök felismerésének és ezáltal a megnyilatkozások megfelelő értelmezésének lehetőségét. És feltehetőleg ebben a mentális tartalomban gyökerezik az a *de re/de dicto* azonosság is, amit Searle a nyelvi aktusokat kísérő vélekedések legfőbb jellemzőjének tartott. Ezen a ponton tehát megkerülhetetlenné válik az a locke-i alapokhoz visszavezető kérdés, hogy ez a vélekedéseket tápláló mentális tartalom voltaképpen hogyan közvetíthető a kommunikatív cselekvések folyamatában? A kérdésre adható lehetséges válaszok mérlegelésekor mindenekelőtt tisztáznunk kell azt, hogy valójában mit is értünk vélekedések alatt, illetve, hogy miképpen határozhatjuk meg az üzenet tartalmával kapcsolatos vélekedések ok-okozati szerepét a kommunikáció folyamatában?

A nyelvi aktusokat kísérő vélekedések kommunikációs szerepét megvilágítandó célszerűnek tűnik visszatérni a szemantikai és szintaktikai jelentés viszonyáról mondottakhoz. Az ilyen típusú vélekedések ugyanis erősen kötődnek ahhoz a mentális folyamathoz, amely a cselekvési helyzet észlelését követően vezet el a beszélő által használt szavak szintaktikai jelentésének aktivizálásáig. A mondatrészi szerepbe kerülő szavak szintaktikai jelentésének aktivizálását a fentiekben olyan fogalmi egyeztetés eredményének tekintetem, amelynek során a szavak lexikai jelentésének fogalmi összetevői kapcsolatba kerülnek a mindenkori kontextus észlelt elemeit megjelenítő fogalmakkal. Ezek az észlelés eredményeként mozgósított fogalmi kapcsolatok jelölik ki a lexikai jelentés tartományának azt a szeletét, amely a nyelvi cselekvés során felhasznált szavak szintaktikai funkcióját jeleníti meg a cselekvés ismereti háttérében. Ez a szintaktikai jelentés kijelöléséhez vezető fogalmi egyeztetés egy időben két szálon történik. Egyfelől a szavak jelöletének fogalma kapcsolódik a szituáció elemeinek fogalmi reprezentációjához, másfelől a szavak használatának fogalmi reprezentációi válnak komplex közlési helyzetek fogalmi megjelenítésének elemeivé. E kettős fogalmi egyeztetés eredményeként a beszélő tudatában aktivizálódnak bizonyos, a szavak lexikai jelentésében rögzült választási lehetőségek. S ezek nem mások, mint a lehetséges szintaktikai jelentések. Vagyis a kommunikatív aktus végrehajtásához vezető mentális folyamat eme szakaszában az egyes szavak használatának szituációi még mint a teljes közlési szituáció összetevői jelenítődnek meg az aktus ismereti háttérében.

Milyen meghatározást adhatunk ezek után a kommunikatív aktusok során kifejezett vélekedésekről? A fenti megállapítások a következő definíciót sugallják számunkra: a beszélő vélekedései olyan mentális állapotok, amelyek a mindenkori kontextus specifikus elemeinek

feldolgozásához és az üzenet tartalmát meghatározó lehetséges szintaktikai jelentések kijelöléséhez vezető fogalmi egyeztetésből fakadnak. Másképpen fogalmazva: olyan intencionális jelenségek, amelyeket a szituáció sajátosságait kifejező lehetséges szintaktikai struktúrák fogalmi mozgósítása idéz elő.

A nyelvhasználók vélekedéseinek ok-okozati szerepét a nyelvi aktusok végrehajtásához vezető mentális folyamatban tehát egyfelől az a viszony határozza meg, amely ezeket a vélekedéseket mint okozatokat a kontextus észlelését követő fogalmi egyeztetések folyamatához kapcsolja. Van azonban a kommunikatív aktusokban közvetített vélekedések oksági szerepének egy másik aspektusa is. Ezek a mentális állapotok vezetnek ugyanis a teljes közlési szituációt megjelenítő fogalmi kapcsolatok aktivizálásához. Vagyis ezek, a kontextus és az üzenet tartalma közötti viszonytal kapcsolatos vélekedések okozzák azoknak a fogalmi viszonyoknak az aktivizálását, amelyek az üzenet megfogalmazásának teljes aktusát jelenítik meg a nyelvhasználó tudatában.

Mármint egy kommunikatív aktust akkor tekinthetünk eredményesnek, ha az aktus vevője képes ezt a mentális folyamatot az üzenet értelmezésekor reprodukálni. Vagyis feltevésem szerint a nyelvi kommunikáció eredményességének első számú feltétele az, hogy a kommunikatív aktus vevője az aktust olyan intencionális eseménynek fogja fel, amelyet a közlő valamely vélekedése idéz elő. Hiszen ahogy Grice klasszikussá nemesült koncepciója is sugallja számunkra, a kommunikációs üzenet voltaképpen tartalma a beszélőnek az a szándéka, hogy a hallgató számára világossá tegye a mondandója tartalmával kapcsolatos vélekedését. Vagyis, hogy az általam javasolt gondolatmenet vonalán maradjunk, a beszélő által kifejezett kommunikációs intenció lényege, hogy a hallgató számára világossá váljanak annak a vélekedésnek a fogalmi alapjai, amely a beszélő által használt szavak szintaktikai jelentését meghatározza. Más szóval, a Fodor által is vizsgált jelentés-hipotézisek a hallgatónak arra a törekvésére vezethetők vissza, hogy a beszélő által használt szavak szintaktikai jelentését mint az üzenet ismereti hátterét alkotó fogalmi viszonyok egyik szeletét értse meg.

Ebben a fejezetben tehát elsősorban arra a kérdésre kerestem választ, hogy milyen összefüggés mutatható ki a kommunikatív aktusok során mozgósított fogalmi kapcsolatok és a nyelvi jelentés között? A lehetséges válaszok mérlegelésekor elsősorban arra törekedtem, hogy ezt, a locke-i felfogás alapjait érintő kérdést a fogalomalkotási készség és a nyelvi kompetencia viszonyával kapcsolatos, általánosabb problémakör keretei között fogalmazzam újra és válaszoljam meg. Ennek keretében egy olyan jelentéselméleti modell fogalmi vázát próbáltam felépíteni, amely révén például tisztázhatnánk néhány, a különböző

kommunikációs technológiák – szóbeliség, írásbeliség stb. – nyelvre és gondolkodásra gyakorolt hatásával kapcsolatos kérdést is.

Annak ellenére ugyanis, hogy egy mára rendkívül népszerűvé váló kutatási területről van szó, a nyelv- és tudatfilozófiai elemzések mind a mai napig hiányzó árnyalatok a kérdéskör kapcsán alkalmazott eljárások palettáján. A következő fejezet gerincét alkotó gondolatmenet már e felismerés jegyében fogant. Céлом – az eddig elmondottak kommunikációelméleti és – történeti vetületeinek érzékeltetése mellett – egy olyan paradigma ismertetése, amely révén egy mentalista jelentéstani modellben rejlő lehetőségek – és, persze, korlátok is – könnyen felismerhetővé válnak.

4.

ELMÉLETEK A KOMMUNIKÁCIÓS TECHNOLÓGIÁK NYELVRE ÉS GONDOLKODÁSRA GYAKOROLT HATÁSÁRÓL

A nyelvi kommunikáció és a gondolkodás közötti belső kapcsolat lényege talán leginkább abban az erőteljes hatásban mutatkozik meg, amelyet az uralkodó kommunikációs technológiák (szóbeliség, írásbeliség, könyvnyomtatás stb.) gyakorolnak mentális világunkra. Vagyis ha a nyelvhasználat és a magasabb rendű pszichológiai folyamatok között valamiféle összefüggést állapítunk meg, akkor nem lehet kétségünk afelől sem, hogy az uralkodó kommunikációs technológiák terén bekövetkező változások átszervezik a gondolkodásmódot és ezen keresztül a megismerés szerkezetét is.

E változások közül a legjelentősebbnek minden bizonnyal a szóbeliségről az írásbeliségre való áttérést kell tartanunk. Az egyed- és törzsfejlődés szempontjából egyaránt nagy horderejű fejleményről van tudniillik szó. Akár az írás technikáját elsajátító egyén mentális fejlődését, akár az írásbeliség kialakulásának kultúrtörténeti folyamatát vesszük alapul, kényszerítő erővel hat ránk az a felismerés, hogy a hangok vizuális jelekké való átalakításával új távlatok nyílnak a gondolkodás előtt. Az írás mintegy tárgyiasítja a mentális világot, s így egyúttal „érzékelhetővé” teszi annak történetiségét, lehetőségeit és korlátait is. Az írott szöveg a múltat és a jelent összekapcsolva hántja ki burkából a történetiség fogalmát és ezáltal a fogalmak történetiségét. Szabaddá válik az út az okszerű, elemző, elvonatkoztató, egyszóval, a racionális gondolkodás előtt. Az írás elsajátítása egyaránt átformálja az ember külső és belső életét. Amellett ugyanis, hogy változásokat gerjeszt a tudat szerkezetében, az írni tanuló ember mentális világában, mint kultúrtörténeti folyamat egyúttal társadalmi változások forrásává is válik. Más szóval, az írásbeliségre való áttérés nyelvi következményeit egyaránt megközelíthetjük az egyéni gondolkodásmódban bekövetkező változások és a szociológiai terminusokkal is jellemezhető kultúrtörténeti folyamatok felől.

Látnunk kell ugyanakkor, hogy a szóbeliség-írásbeliség paradigmával kapcsolatos kérdések – bonyolultságuk miatt – aligha válaszolhatók meg pusztán nyelvi, grammatikai elemzések útján. Minden bizonnyal ez a felismerés rejlik annak a Jack Goody által is észlelt ténynek a hátterében, hogy a XX. századi nyelvtudomány csak érintőlegesen foglalkozott az írásbeliségre való áttérés nyelvi következményeivel, az írás és a nyelv viszonyával.¹ A nyelvészek többsége ugyanis úgy próbál magyarázatot találni az egyes kommunikációs

¹ Vö. J. Goody: *The Interface between the Written and the Oral*. Cambridge University Press, Cambridge, 1987, 261. o.

technikák eltérő nyelvi sajátosságaira, hogy eközben nem tér ki külön például e technikák mentális folyamatokra gyakorolt hatására. Ezért többek számára rejtve marad, hogy az írásbeliség olyan autonóm kommunikációs csatorna, amelynek nyelve nem egyszerűen származékos jelenség a szóbeliség nyelvéhez képest. Így juthatott Saussure mellett többek között Edward Sapir, C. Jockett és Leonard Bloomfield is egyenesen arra a megállapításra, hogy az írás pusztán vizuális reprezentációja a beszélt nyelvnek.²

Az írásbeli kommunikáció nyelvi specifikumairól valamelyest árnyaltabb képet nyújtanak azok a nyelvészek – így pl. F. Smith, illetve a Prágai Nyelvészeti Kör tagjai, közülük is elsősorban J. Vachek és E. Pulgram –, akik fontosnak tartják a szóbeliség és az írásbeliség nyelve közötti különbségtételt, és hajlanak arra, hogy valamiféle önállóságot tulajdonítsanak az írott nyelvnek.³ Megállapításaikat azonban csupán néhány nyelvi jelenségre terjesztették ki, s ezzel a szóban forgó disztinkció alkalmazhatóságának körét igencsak leszűkítették. S ha akadnak is olyan elképzeléseik, amelyek túlmutatnak az írás, olvasás tanításával, illetve a helyesírás elsajátításával kapcsolatos vizsgálatok körén, ezek rendszerint olyan általános elgondolások, amelyek nem érintik a kérdés pszichológiai vonatkozásait. Smith például azért tekinti az írásbeli nyelvhasználat autonómiáját erősen viszonylagosnak, mert egy közös mélystruktúrát feltételezve elképzelhetetlennek tartja, hogy a szóbeli és vizuális megnyilatkozási formák között lényeges jelentéstani különbségek lennének.

A kommunikációs technológiák változásait kísérő pszichológiai és szociológiai folyamatok elemzése mindazonáltal nem előzmények nélküli kísérlet. Itt elsősorban azokra a történeti vizsgálatokra kell gondolnunk, amelyek az írásbeliségre való áttérés kultúrfilozófiai következményeire irányulnak, és mostanra – különösen Észak-Amerikában – befolyásos tudományos iskolák megszületéséhez vezettek. A Torontói Iskola néven ismertté vált tudományos műhely tagjai – Harold A. Innis, Walter J. Ong, Eric A. Havelock, Marshall McLuhan, Jack Goody, Ian Watt és mások – a kérdéskört már a maga komplexitásában tanulmányozzák, egyaránt megvilágítva történeti, pszichológiai és szociológiai dimenzióit.⁴ Ennek során éppúgy kitérnek az egyes kommunikációs technológiák nyelvre és

² Vö. például L. Bloomfield: *Language*. New York, 1933; és C. F. Hockett: „The Origin of Speech”. *Scientific American*, 203. 88-106.

³ Vö. E. Pulgram: „Graphic and Phonetic Systems: figures and signs”, *Word*, 21, 1965, 208-24.; J. Vachek: *Written Language: general problems and problems of English*, The Hague, 1973; F. Smith: „The Relations between the Spoken and the Written Language”. In E.-L. Lenneberg (szerk.) *Foundations of Language* vol. 2. London, 1975.

⁴ Lásd pl. H. Innis: *The Bias of Communication*. University of Toronto Press, Toronto, 1951; M. McLuhan: *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man*. University of Toronto Press, Toronto, 1962; J. Goody (szerk.): *Literacy in Traditional Societies*. Cambridge University Press, Cambridge, 1968; W. J. Ong: *Orality and Literacy*. Methuen, London-New York, 1983; E. A. Havelock: *The Muse Learns to Write*. Yale University Press, New Haven-London, 1986. A kommunikációtörténeti paradigmák filozófiatörténeti relevanciájáról lásd pl. Nyíri J. K.: *A hagyomány filofíája*. T-Twins-Lukács Archivum, Budapest, 1994.

gondolkodásra gyakorolt hatására, mint a kommunikáció módjában és eszközeiben bekövetkező változások jelentéstani és ismeretelméleti vonatkozásaira.

Bármilyen alappól közelítjük is meg tehát a szóbeliség-írásbeliség problematikát, nem hagyhatjuk figyelmen kívül e kutatások eredményeit. Mindenekelőtt azonban tisztázzuk, hogy a szóbeliség-írásbeliség paradigmának voltaképpen mely vetületeit vizsgáljuk a továbbiakban!

Az elemzett kérdéskör gyakorlatilag két, egymással szervesen összefüggő problémában gyökerezik. Az egyik kérdés: milyen különbségek állapíthatók meg az írásbeliség valamely fokára már eljutott kultúrák tagjainak szóbeli és írásbeli megnyilatkozásai között, a másik pedig: milyen eltérések mutathatók ki az írást nem ismerő és az írásbeliségre áttért kultúrák nyelvi rendszerei között? Az első probléma tisztázása alapvetően szinkrón nyelvi elemzések útján történhet. Elsősorban pszicho-lingvisztikai módszerek alkalmazásával kell választ találnunk az írás egyéni nyelvhasználatra és mentális világra gyakorolt hatását érintő jelentéstani és ismeretelméleti kérdésekre. Ilyen módon egyúttal meghatározhatóvá válnak azok az eltérő szemantikai és szintaktikai vonások is, amelyek valamely nyelv beszélt és írott változatait, illetve az individuum szóbeli és írásbeli megnyilatkozásait jellemzik.

Ezek az elemzések egészülnek ki kultúrtörténeti és szociológiai vizsgálatokkal, amikor a szóbeliség és az írásbeliség valamely fokára már eljutott kultúrák nyelvhasználati szokásai kerülnek górcső alá. E vizsgálatok mindenekelőtt azt hivatottak kideríteni, hogy a kommunikációs technológiák terén bekövetkező történeti változások milyen hatást gyakoroltak az egyes kultúrák tagjainak nyelvhasználatára és gondolkodására. Bár az ilyen jellegű kutatások homlokterében rendszerint a szóbeliségről írásbeliségre való áttérés problematikája áll, a kutatók körében manapság mind több szó esik a kiterjedt írásbeliség, a nyomtatás és az elektronikus kommunikáció nyelvre és gondolkodásra gyakorolt hatásáról is.

A továbbiakban tehát e kettős gondolati vonalon haladva próbálok rávilágítani a kommunikációtörténeti és nyelvfilozófiai elemzések néhány lényeges metszéspontjára. Ennek során egyaránt kitérek majd az írásbeliséghez köthető fogalmi reflexió mentális alapjait, noétikai szerepét, valamint az elektronikus médiumok korában feltáruuló új lehetőségeit érintő kommunikációelméleti álláspontokra, továbbá az írásbeliség, az elektronikus kommunikáció és a nyelvi reprezentáció viszonyának főbb aspektusait megvilágító jelentéstani elgondolásokra. Mindenekelőtt azonban azokról az elképzelésekről kívánok szólni, amelyek a szóban és írásban használt nyelv szemantikai és szintaktikai szerkezetének eltérő vonásait és e különbségek mentális okait veszik számba.

5.

SZÓBELISÉG ÉS ÍRÁSBELISÉG

A kommunikációs helyzet fogalmi megjelenítését – ahogy arról korábban részletesen is szóltam – egy sajátos döntési folyamat eredményének tekintem, amelynek során a nyelvhasználó a lehetséges változatok közül „kiválaszt” egy a kontextusnak leginkább megfelelő nyelvi cselekvést. Ez a „választás” és a háttérben zajló fogalmi egyeztetés azonban a viszonylag egyszerű szintaktikai szerkezettel bíró szóbeli kommunikáció esetében nem tekinthető fogalmi reflexió eredményének.

A nyelvhasználó a szóbeli kommunikáció során nem reflektál – mert nem reflektálhat, és mert nem is szükséges reflektálnia – a teljes közlési szituációt megjelenítő fogalmi összefüggésekre. Vagyis a közlemény elemeiként használt szavak szintaktikai jelentése semmiképpen sem valamilyen tudatos „választás” a szavak lehetséges szintaktikai szerepei közül. A beszélő tudatában mindennemű reflexió nélkül aktivizálódnak a felhasznált szavak szintaktikai szerepét meghatározó fogalmi viszonyok. A beszélő és a hallgató számára egyaránt rejtettek maradnak a lehetséges szintaktikai funkciók fogalmi alapjai, a jelöletet és szóhasználatot meghatározó összefüggések.

Az élőnyelvi közlés és befogadás egyidejűsége, vagyis az a tény, hogy a nyelvi aktusok végrehajtását követően a kód már nem észlelhető, igen erős terjedelmi korlátok közé szorítja az elhangzó közleményeket. A szóbeli kommunikáció folytonossága érdekében olyan, viszonylag egyszerűbb szerkezetű mondatoknak kell elhangozniuk, amelyek lehetőség szerint sem a beszélőt, sem a hallgatót nem készítetik mélyebb fogalmi reflexióra. A beszélőnek olyan mondatokat kell megfogalmaznia, amelyek anélkül kapnak helyet mondandójában, hogy a kommunikációs helyzet fogalmi megjelenítését és az abban rejlő összetett jelentésbeli összefüggéseket tudatában újra és újra felidéznie. Vagyis a beszélőnek a szavak lehetséges szintaktikai funkcióival kapcsolatos tudatos mérlegelések nélkül kell közlendőjét megfogalmaznia. Nincs arra lehetősége, hogy hosszasan elidőzve egy-egy megnyilatkozás szemantikai és szintaktikai szerkezete felett, mélyebb konceptuális összefüggésbe ágyazza a szavak jelölétének és használatának fogalmát, és ezáltal tudatosabbá tegye mondanivalóját megfogalmazását. Nem véletlen tehát, hogy a szóbeli kommunikációban gyakori jelenségnek

számítanak a nyelvi sablonokká állandósult, ismétlődő mondat- és szó szerkezetek, valamint az egyszerű és nyelvtanilag nemegyszer hibás, hiányos megfogalmazások.

A szóbeli megnyilatkozásokat jellemző nyelvhasználat ugyanakkor a közlés és a befogadás egyidejűségének, közös kontextusának is a következménye. Az egyidejűség, közös kontextus ugyanis számos olyan nem verbális támpontot (pl. a beszélő gesztusai vagy az adott szituáció egyéb érzékelhető jellemzői) kínál a hallgatónak, amelyek segítségével lehetnek a beszélő szándékának felismerésében. A szóban forgó támpontok jelentősége pedig különösképpen akkor mutatkozik meg, amikor a hallgatónak hiányos, befejezetlen nyelvi szerkezetek alapján kell az üzenet tartalmára következtetnie.

S. Reder egyik szocio-lingvisztikai munkájában a következőket írja a szóbeli kommunikáció e sajátos vonásáról: „Az orális, élőnyelvi megnyilatkozásokban a nem verbális jelzések bőséges száma és a közös fizikai környezet olyasféle támpontot nyújt valamely referenciális keret kiépítéséhez, amelyhez hasonló rendszerint nem áll rendelkezésre az írásbeli kommunikáció során.”¹ A Reder által is említett közös fizikai környezet tehát gyakorlatilag szükségtelenné teszi azt, hogy a beszélő – összetett szintaktikai struktúrák, elvont kifejezésmódok és árnyalt szókészlet használatával – szabatos, szemléletes formában adja elő mondandóját. Más szóval, a közös kontextus révén feleslegessé válik, hogy a beszélő a jelentések mélyén rejlő fogalmi viszonyokra reflektálva, árnyaltabbá és valamelyest absztraktabbá tegye a szóbeliséget általában jellemző kifejezésmódot. A hallgató a nyelvi jeleket kiegészítő információk révén a beszélő kevésbé szabatos megnyilatkozása ellenére is képes felfogni az üzenet tartalmát, a közlés folyamatában feltáruló szintaktikai jelentéseket.

Az akusztikus jelleg, valamint a közlés és a befogadás egyidejűsége, közös kontextusa tehát erős korlátokat szab az elvont kifejezésmódot és gondolkodást tápláló fogalmi reflexiónak a szóbeli kommunikáció folyamatában. Az írásbeliség elsősorban ezektől a korlátoktól szabadítja meg a nyelvhasználatot és ezzel együtt a gondolkodást. Az írásbeli kommunikáció adója és vevője immár reflektálhat, és szükséges is, hogy reflektáljon az üzenet szemantikai és szintaktikai jellemzőit meghatározó fogalmi összefüggésekre. Reflektálhat, mert a kommunikációs kód láthatóvá tételével megszűnnek azok az időbeli kötöttségek, amelyek a pusztán szóban kommunikáló partnereket gyors döntésekre készítik. És szükséges is reflektálnia, hiszen a szóbeli kommunikáció konkrét szituációját olyan elvonatkoztatott szöveggörnyezet váltja fel, amely semmilyen nem nyelvi természetű fogódzót nem ad az üzenet értelmezéséhez.

¹ Lásd S. Reder: „The Written and Spoken Word: Influence of Vai Literacy on Vai Speech”. In S. Scribner-M. Cole (szerk.) *The Psychology of Literacy*. Cambridge University Press, 1981, 194. o.

Az írás tehát azzal, hogy látható formába önti a nyelvi kódokat, egyúttal elemezhetővé is teszi a jelentés fogalmi alapjait, az üzenet háttérében rejlő tudást. Az írott szöveg, ahogy Walter J. Ong fogalmaz, „távolságot terem” a nyelvhasználó és a nyelvben kifejezett ismeret között, s ezáltal a nyelv jelentéstani és grammatikai szerkezete mellett átformálja a nyelvi cselekvések ismereti háttérét is.² Az írásbeliséggel megszülető, kontextustól független nyelv az elvont, fogalmi gondolkodás táptalajává válik. Az írónak és az olvasónak egyaránt lehetősége nyílik arra, hogy – a teljes szöveg bármely részletére újra és újra visszatérve – mind tudatosabban közelítse meg az adott szövegrészlet és a közlemény egészének viszonyát, illetve az egyes nyelvi elemek ebben a viszonyban megmutatkozó nyelvtani szerepét. Az írásban kommunikálók számára feltárulhat az a logikai szerkezet, amelynek keretei közé a grammatikai szabályok beágyazódtak. Egyszóval, az írásbeli kommunikáció folyamatában adottá válnak a tudatos szabálykövetés feltételei.

A kérdés mármost az, hogy miképpen teremtheti meg az írás elsajátításához kötődő fogalmi reflexió az elvont gondolkodás és az ebből fakadó tudatos szabálykövetés feltételeit? Válaszunkban induljunk ki abból a jelentéstani feltevésből, hogy ez a reflexió a különböző komplexitású nyelvi cselekvési helyzetek fogalmi megjelenítésére irányul! Amennyiben ezt elfogadjuk, úgy a szó vizuális tárgyasításának jótékony hatását mindenekelőtt abban határozhatjuk meg, hogy a jelentések fogalmi alapjaira reflektáló ember a hosszabb terjedelmű szövegek olvasásakor mind összetettebb kommunikációs helyzetek fogalmi reprezentációit képes felidézni. Más szóval, az írásban kommunikáló egyén a nyelvhasználat ismereti háttérének egyre bonyolultabb fogalmi egységeit képes mozgósítani tudatában a közlést és az értelmezést kísérő gondolati reflexió folyamatában. Az így aktivizált fogalmakat a tudat később is felidézhető nyelvi „címkékkel” látja el.

A megnevezési aktusok tárgyát tehát ezúttal bonyolult – összetett szemantikai és szintaktikai struktúrák vázát alkotó – fogalmi összefüggések jelentik. Az ilyen módon „jelölletté” váló fogalmi viszonyok a megnevezésükkel kapcsolatos nyelvi cselekvések fogalmi megjelenítésével egyetemben épülnek be az elvont kifejezések jelentéstartományába. A bonyolult fogalmi relációkat jelölő szavak jelentése ezáltal a nyelvhasználat háttérében rejlő információk igen széles tartományát képes összefogni, és a szavak használatát megjelenítő fogalmak révén még bonyolultabb összefüggéseket rejtő fogalmi hálózatba bekapcsolni.

² Lásd W. J. Ong: *Orality and Literacy*. Id. kiad. 82. o.

Az elvont kifejezések jelentésének még bonyolultabb fogalmi hálózatba való bekapcsolása pedig oly módon történhet meg, hogy e kifejezések egyre hosszabb terjedelmű szövegek keretei között, mind összetettebb nyelvtani szerephez, mondatrészi funkcióhoz jutnak. Ebben az esetben viszont az általuk jelölt – egyébként is bonyolult – fogalmi viszonyok még komplexebb jelentésbeli összefüggések keretei közé ágyazódnak be. S miután a beágyazódás folyamatát az egyes szavak jelentéstartományánál messze kiterjedtebb fogalmi hálózat mozgósítása kíséri, a gondolati reflexió előtt még bonyolultabb, absztraktabb információkat rejtő összefüggések tárulhatnak fel. A gondolatépítkezés így egyre újabb és újabb építőelemekkel gazdagodik. Összetett fogalmi relációk jutnak ezáltal még bonyolultabb s ugyanakkor – a gondolati reflexió előtt nyíló új távlatok révén – még világosabban meghatározható tartalomhoz.

Így teremthetők meg az elvont gondolkodás feltételeivel egyetemben a nyelvre, a nyelv jelentéstani és szintaktikai jellemzőire, a nyelvhasználat szabályaira irányuló fogalmi reflexió alapjai is, és ezáltal válhat tudatosabbá, sőt – a fogalmi reflexió egyéni ismereti háttére révén – privátabbá is a kommunikatív cselekvéseket meghatározó szabálykövetés. Az írásbeliség szintjére eljutott nyelvhasználó számára sokkal határozottabban körvonalazódnak azok a nyelvtani funkciók, amelyeket az általa használt szavak szintaktikai jelentése táplál, aki ezáltal mind több nyelvi szabályt képes felismerni és megnevezni. Más szóval, lehetőség nyílik az egyes szintaktikai egységek szerkesztési szabályainak a mindenkori szövegkörnyezettől való elvonatkoztatására. A nyelvi szabályok ily módon, egymással összevethetővé és ezáltal rendszerezhetővé is válnak. A szövegek megalkotását vezérlő szerkesztési elvek megvilágításával pedig nyilvánvalóan tudatosabb formát öltenek a nyelvhasználatkal kapcsolatos stratégiák is.

Az egyén az írásbeli kommunikáció folyamatában tehát rendszerint alaposabb mérlegelést követően választhatja ki a gondolatai, vélekedései közlésére leginkább megfelelőnek tartott szintaktikai formációkat, mint a szóbeli megnyilatkozások során. Az írásbeliség nyelve ezért választékosabbnak, az egyéni árnyalatok kifejezésére alkalmasabbnak bizonyul, mint a szóbeliségé. Erre hívja fel a figyelmet a kérdéskört mondattani oldalról vizsgáló R. D. Huddleston is.³ Huddleston módszere kézenfekvő: az egyes nyelveknek azokat az írásbeliség kialakulásához köthető mondattani sajátosságait vizsgálja, amelyeket ma a választékos nyelvhasználatra irányuló törekvés jeleiként fogunk fel. E vizsgálat részeként veti össze például a tudományos szövegek vonatkozó mellékmondatainak használatát a diplomás, tehát

³ Lásd R. D. Huddleston: *The Sentence in Written English*. Cambridge University Press, Cambridge, 1971.

az írásbeliség magas szintjére eljutott nyelvhasználók szóbeli megnyilatkozásaival. Majd miután megállapítja, hogy az ilyen típusú – s a beszédben rendszerint választékos közbevetések formájában észlelhető – mellékmondatok használata gyakoribb az írott szövegekben, levonja a következtetést: a grammatikai szabályokat rendszerező nyelvészek hatása sokkal erőteljesebben érvényesül az írásbeliség nyelvében, mint a szóbeliségében.

Nem kétséges, hogy az ilyen jellegű vizsgálatok fontos adalékokkal szolgálnak az írásbeliséghez köthető kétnyelvűség kérdésének tisztázásához is. Az írásbeli nyelvhasználat alapvető vonásainak feltérképezésével ugyanis jól kivehetővé válik az a törésvonal, amely mentén a szóbeliség és az írásbeliség nyelve akár individuális, akár közösségi szinten eltávolodik egymástól. Rendszerint erre a megállapításra jutnak azok a nyelvészek is, akik a kommunikációs technikák eltérő jellegében gyökerező kétnyelvűség jelenségét elsősorban pszicho-lingvisztikai módszerek alkalmazásával próbálják leírni. Így például S. Portnoy, aki azzal a megállapítással összegzi az egyéni nyelvi viselkedés változatait ebben az összefüggésben megközelítő vizsgálatai eredményét, hogy a szóbeli és az írásbeli nyelvi minták váltakozásával szisztematikusan változott a szókészlet gazdagsága és a megfogalmazás módja is, mégpedig oly módon, hogy az írásbeli minták nagyobb változatosságról, amíg a szóbeliek erőteljesebb redundanciáról árulkodtak.⁴ Portnoy ezenfelül felfigyelt arra a fentiekben említett tendenciára is, hogy a nyelvhasználók szóbeli megnyilatkozásaik során rendszerint rövidebb szavakat, egyszerűbb szerkezetű mondatokat alkalmaznak, mint írásban. Tény ugyanakkor az is, hogy Portnoy vizsgálati alanyai között akadtak olyanok is – őket Portnoy az ún. „beszélők” csoportjától megkülönböztetve az „írók” típusába sorolta –, akik szóbeli megnyilatkozásaik során is hajlottak a hosszabb szavak és mondatstruktúrák használatára, azaz akik részéről a szóbeli nyelvhasználat igen erős szálakkal kötődik az írásbeliséghez. Vagyis Portnoy megfigyelései nem csupán a közlési technikák közötti általános különbségekről mondtakakat erősítik meg, hanem azt a kijelentést is, hogy az írásbeli nyelvhasználat – kinél erősebben, kinél gyengébben érzékelhető – nyomokat hagy a szóbeli kifejezésmódon.

Mások, így pl. S. Reder, az eltérő kommunikációs technikák együttélésével járó kétnyelvűség közvetlen forrását az írásbeliség konzerváló, egységesítő jellegében vélik felfedezni.⁵ Abban tudniillik, hogy az írásbeli kommunikációs technika képes megőrizni olyan, a nyelvhasználatot tradicionálisan meghatározó szerkesztési és kivitelezési elveket is,

⁴ Lásd S. Portnoy: „A Comparison of Oral and Written Behaviour”. In K. Salzinger-R. S. Feldman (szerk.) *Studies in Verbal Behaviour: an Empirical Approach*. New York, 1973.

⁵ Lásd S. Reder: „The Written and The Spoken Word...”. Id. kiad., 174. o.

amelyeknek a mindennapi szóbeli kommunikációs gyakorlatban már nyomát sem látjuk. Ez a konzerváló jelleg persze szükségszerű következménye az írásbeliségre való áttérésnek. Igencsak leszűkülne ugyanis az írott szövegek értelmezésének mozgástere, ha az írás pusztán egyéni nyelvhasználati szokások vagy különböző nyelvjárási változatok rögzítésének lenne az eszköze. Vagyis „valamely írásbeli szisztéma elsajátításakor befektetett energia – írja Reder eredményeire reflektálva Goody – annál kifizetődőbb, minél kevésbé korlátozott az elsajátítandó szisztéma térben és időben; azaz minél inkább képes a szóban forgó rendszer korlátozni a nyelvi változatosságot és a nyelvjárás kialakulását, annál több ember számára válik lehetségessé ugyanannak az írásbeli nyelvnek az elsajátítása”.⁶

Az összehasonlító nyelvtudomány atyja, Wilhelm von Humboldt már a XIX. század elején felfigyelt arra, hogy az írásbeliség nyelve olyan fonológiai elemeket is megőrizhet, amelyek a mindennapi társalgási nyelvben alig vagy egyáltalán nem találhatók meg.⁷ De hasonló megállapításra jutott például az ókori Egyiptom történetét kutató J. Baines is.⁸ Amíg tehát az írásbeliség nyelvének fejlődése az egységesülés, az értelmezést nehezítő nyelvváltozatok kiküszöbölésének irányába mutat, addig a szóbeli változatok spontán kialakulásának teljes egészében semmi sem képes gátat vetni. Ez a számos formában újjáéledő felismerés készítette tehát Redert is egy olyasféle következtetés megfogalmazására, hogy az írás nem csupán az írásbeliségre áttérők nyelvében idézhet elő törést, de elmélyítheti a szakadékot, hogy Portnoy szóhasználatával éljünk, az „írók” és a „beszélők” nyelvi világa között is.

A szóbeliség és írásbeliség társbérletéből fakadó kétnyelvűségnek természetesen számos megjelenési formája lehet. Sokan sokféle szempont szerint tettek kísérletet az egyes formák leírására, esetleg rendszerezésére. A továbbiakban a diglosszia jelenségének egyik történeti példájával kívánok részletesen foglalkozni. S ez nem más, mint az írásbeliségre való áttérés kommunikációtörténeti folyamatát kísérő, sajátos, erős szociológiai töltettel is bíró kétnyelvűség. Egészen pontosan azokra, a korai görög írásbeliség kialakulásához kötődő és az egyes társadalmi rétegek nyelvhasználatát erősen megosztó nyelvi és mentális változásokra fogok kitérni, amelyek felismerése a már említett Torontói Iskola alapítóit az időközben életképes tudományterületté fejlődött kommunikációtörténet önálló módszertanának kidolgozására ösztönözte.

⁶ J. Goody: *The Interface between the Written and the Oral*. Id. kiad., 280. o.

⁷ Lásd W. von Humboldt: *Linguistic Variability and Intellectual Development*. Coral Gables, Fla. 1971.

⁸ Lásd J. Baines: „Literacy and Ancient Egyptian Society”. *Man N. S.* 18, 1983, 572-99. o.

6.

„A MÚZSA ÍRNI TANUL”: NYELV ÉS GONDOLKODÁS AZ ÍRÁSBELISÉG HAJNALÁN

Az írásbeliség megjelenése és uralkodó kommunikációs technológiává válása alapvetően változtatta meg az ember önmagáról, világról, a dolgok létezését és fejlődését meghatározó összefüggésekről alkotott képét. Az információ írásba foglalásának gondolati, világnézeti következményei az európai kultúrtörténetben a hellenizmus korára, Platón filozófiájának születésére értek be. Az írásbeliség nyelve átalakította a tudat szerkezetét, új távlatokat nyitva az elvont, fogalmi gondolkodás, a bonyolultabb jelentéstani összefüggéseket felismerni képes, reflektáló elme előtt.

De vajon az új kommunikációs technológia megjelenése révén gerjesztett nyelvi változások milyen módon vezettek el a platóni, arisztotelészi szintű világképek megszületéséig?

Jelen fejezetben erre a kérdésre keresem a választ, rámutatva azokra a nyelvi sajátosságokra, amelyek az írásbeliség hajnalán hatást gyakoroltak a korai filozófiai gondolkodásra. Ennek során mindenekelőtt arra kívánok rávilágítani, hogy az ún. elsődleges szóbeliség korában a korai görög gondolkodók feltehetőleg még nem rendelkeztek olyan grammatikai apparátussal, amely segítségükre lehetett volna a bonyolult logikai összefüggések kifejezésére alkalmas, összetett nyelvtani szerkezetek megalkotásában. Ennek oka valószínűleg a szintaktikai viszonyok logikai alapjait megvilágító fogalmi reflexió hiányában keresendő. A nyelvi jelentést meghatározó fogalmi relációk, a lexikai jelentésekben rejlő szintaktikai funkciók közötti viszonyok, az összetett közlési szituációkat megjelenítő konceptuális összefüggések szükségszerűen maradtak rejtettek az oralitás korának nyelvhasználója számára, hiszen az ekkor kizárólagosnak tekinthető szóbeli érintkezési formák lehetetlenné, de egyúttal szükségtelenné is tették azt, hogy a beszélők mélyebb összefüggéseket érintő fogalmi reflexió fényében szerkesszék meg mondandójukat.

A nyelv láthatóvá tételével azonban mind összetettebb kommunikációs helyzetek fogalmi megjelenítésére nyílt lehetőség. Ennek a nyelvi és fogalmi ismeret között kimutatható magasabb szintű kölcsönhatásnak az eredményeként mind több olyan kifejezés került a nyelvbe, amelynek jelölete valamilyen összetett fogalmi viszony, s amelynek jelentése erőteljesebben töltkezik fel a nyelvhasználatot megjelenítő fogalmak intencionális

tartalmával, mint a kevésbé elvont dolgokat jelölő szavak jelentéstartománya. Ennek a hellenizmus korára kiteljesedő s a metafizikai gondolkodás alapját jelentő nyelvnek a legfőbb jellemzői, hogy a szavak jelentéstani kapcsolatai szembetűnőbbé, a didaktikus állítások tartalma elvontabbá vált; mind több olyan kifejezés bukkant fel a nyelvben, amely logikai vagy ok-okozati kapcsolatokra utal, s nem elsősorban cselekvési helyzeteket jelenít meg.

E jellemzők tükrében próbálom tehát a továbbiakban kommunikációfilozófiai megvilágításba helyezni az európai kultúrtörténetben új fejezetet nyitó platóni filozófia megszületésének körülményeit és feltételeit, különös tekintettel a tudat szerkezetét alapvetően meghatározó nyelvi változásokra.

Az írásbeliség kialakulásának történeti szerepén elgondolkozva, a problémakör kutatója óhatatlanul is szembesül azzal a kérdéssel, hogy voltaképpen mi is jellemezte azt az uralkodó kommunikációs formát, amelyet a nyelvi jelek láthatóvá tételének vívmánya felváltott? A kérdésre adható válaszokat mérlegelve pedig mindenekelőtt arról kell valamilyen módon számot adnia, hogy a szóbeli kommunikáció kizárólagossága vajon milyen nyomokat hagyott a korai kultúrák emberének nyelvhasználatában, gondolkodásmódjában, a világról és önmagáról alkotott képében, történetfelfogásában. Ugyanakkor meg kell határoznia a szóbeli hagyományozásnak azokat az elemeit is, amelyek viszont már magukban hordozták az írásbeliség megszületésének és elterjedésének feltételeit jelentő nyelvi és mentális változások csírait is. És, persze, állást kell foglalnia a tekintetben is, hogy az írásbeliség valamely fokára eljutott egyén képes-e egyáltalán felidézni a letűnt szóbeli kultúrák nyelvi és gondolati világát, azaz kiléphet-e az írásbeliség galaxisából kommunikációtörténeti vizsgálódásai során?

Noha az utóbbi kérdésre a jelentősebb szerzők többsége határozott nemmel felel, az írásbeliségnek még semmilyen formáját nem ismerő, Walter J. Ong által „elsődleges szóbeliség”-nek (primary orality) nevezett kommunikációs kultúra problematikája sohasem került le a kommunikációtörténeti kutatások napirendjéről.¹ Vajon mi éltetheti a kérdéskör iránt tanúsított olthatatlan érdeklődést? Minden bizonnyal az a meggyőződés, hogy a korai írott emlékekben megőrzött nyelvi fossziliák révén megismerhetővé válnak egy olyan kor nyelvhasználati szokásai, amelyben még a szóbeli üzenetváltás jelentette az emberek közötti kommunikáció kizárólagos formáját. Ez utóbbi álláspont tekintetében teljes egyetértés mutatkozik a Torontói Iskola jelentősebb képviselői között. Ezért találhatott körükben kedvező fogadtatásra az az Eric A. Havelock által a korai görög írásbeliség megszületésével kapcsolatban hangoztatott álláspont is, miszerint az „elsődleges szóbeliség” nyelvi és

¹ Lásd W.J.Ong: *Orality and Literacy*. Id. kiad. 16-31. o.

gondolkodásbeli funkcióit az alfabetikus írás felfedezését követően is fennmaradt „absztrakciós technológiaként” kell megközelítenünk.² A klasszikus görög irodalom egyedülálló világát, hangsúlyozza Havelock, éppen ez a szóbeliség és korai írásbeliség közötti sajátos viszony alakította ki. Vagyis az az ellentmondásos helyzet, hogy a szóbeliség felváltására szánt alfabetikus írás „első történelmi szerepét” éppen az elsődleges szóbeliséget jellemző nyelvi sajátosságok tárgyiasítása és ezáltal megőrzése jelentette.³ S mivel az írás elsődleges szimbolikus rendszerré válása igen hosszú folyamatnak bizonyult, az új kommunikációs technológia felfedezését követően még sokáig annak az orális nyelvnek a rögzítésére szolgált, amely „csak igen lassan alakult át az írásbeliség nyelvévé”.⁴ Havelock fenti megállapítása abban a valószínűnek látszó történeti feltevésben gyökerezik, hogy a görög alfabetikus írás megjelenését követően hosszú ideig – feltehetőleg Euripidész koráig – létezett egyfajta mentális ellenállás az írásbeli kommunikációval szemben, aminek következtében az teljes mértékben alárendelődött a szóbeliséghez kötődő információadási és –elsajátítási technológiának.

Mi jellemezte tehát azt a kommunikációs kultúrát, amelyben a szóbeli eszmecseréknek még nem volt alternatívája? Mindenekelőtt a nyelvi megnyilatkozásoknak az a fajta szituációfüggősége, amire Ong is felhívja a figyelmet.⁵ Az „elsődleges szóbeliség” korában, mutat rá Ong, a kommunikáció mindenkor konkrét kontextusokban, nagyon is konkrét felek között folyt; egyszóval elválaszthatatlanul kötődött ahhoz a közlési helyzethez, amely életre hívta. Vagyis a kommunikatív aktusok eredményességét minden esetben a szavak cselekvésértéke és a felek közötti kapcsolat jellege határozta meg.

A nyelvhasználatnak ez a közlési helyzethez való szoros kötődése az „elsődleges szóbeliség” nyelvének szintaxisát minden bizonnyal „dinamikusabbá”, erőteljesen „cselekvő jellegűvé” tette. Ong szerint ez a „dinamizmus” elsősorban az egyszerű, mellérendelő típusú mondat szerkezetek gyakori használatára volt visszavezethető. A különböző közlési helyzetekben a kommunikatív aktus adójának lehetőség szerint rövid, könnyen feldolgozható megnyilatkozások formájában kellett gondolatait, vélekedéseit, kívánságait stb. közvetítenie az aktus vevője számára. Ezt követelték meg tőle a nyelvi kód akusztikai jellegéből és a szöveggörnyezet *hic et nunc* valóságából fakadó időbeli korlátok.

² Lásd E.A. Havelock: *The Muse Learns to Write. Reflections on Orality and Literacy from Antiquity to the Present*. Id. kiad. 90. o.

³ Uo., 90. o.

⁴ Uo., 90. o.

⁵ Lásd W.J. Ong: *Orality and Literacy*. Id. kiad., 82. o.

De vajon valós alternatívát jelentett-e az „elsődleges szóbeliség” nyelvében a többszörösen összetett alárendelő típusú mondatok használata? Aligha. Az oralitás korának embere ugyanis feltehetőleg még nem rendelkezett olyan grammatikai apparátussal, amely segítségével lehetett volna a bonyolult logikai összefüggések kifejezésére alkalmas összetett nyelvtani szerkezetek kialakításában. Ennek oka valószínűleg a szintaktikai viszonyok logikai alapjait megvilágító fogalmi reflexió hiányában keresendő.

A szóban forgó reflexió tárgyát ugyanis valószínűleg a különböző közlési helyzetek jelentéstani elemmé is váló fogalmi megjelenítése képezi. E jelentéstani elemek megragadása és feldolgozása elengedhetetlen feltétele a nyelvi és gondolati továbbépítésnek, hiszen a nyelvhasználó a szavai jelentéstartományát behálózó képzettársítási viszonyok egész sorát tudja ezáltal bonyolultabb logikai összefüggések rendszerébe ágyazni.

Nos, ezek a fogalmi kapcsolatok, a lexikai jelentésekben rejlő szintaktikai funkciók közötti viszonyok, az összetett közlési helyzeteket megjelenítő konceptuális összefüggések szükségszerűen maradtak rejtettek a szóbeliség korának nyelvhasználója számára, mert az ekkor kizárólagosnak tekinthető szóbeli érintkezési formák – ahogy arról korábban részletesen is szóltam – lehetetlenné, de egyúttal szükségtelenné is tették, hogy a beszélők mélyebb logikai összefüggéseket érintő fogalmi reflexió fényében fogalmazzák meg mondandójukat. Ennek következtében a lehetséges szintaktikai viszonyokat – pl. a mondatrészi funkciókat – megjelenítő összetett fogalmi összefüggések nem válhattak maguk is megnevezési aktusok „jelöletévé”, vagyis olyan fogalmi összetevőkké, amelyekhez valamely szó jelentéstartományának elemként valamilyen megnevezési aktust – pl. a toldalék használatát – megjelenítő fogalom kapcsolódhatott volna. Márpedig éppen ez a „jelöletté válás” jelenti a feltételét annak, hogy az egyes szintaktikai szerepeket megjelenítő fogalmi viszonyok még összetettebb ismeretanyag részeként rögzüljenek a nyelvhasználó tudatában, s ezáltal más szintaktikai szerepektől elkülöníthető formában rendszerezhetők legyenek. Vagyis éppen ez a folyamat vezethet el a nyelvi tudásnak és a fogalmi ismeretnek ahhoz a magasabb szintű „kooperációjához”, amely az elvont, elemző gondolkodás közvetlen mentális feltételét jelenti. Ebben a magasabb szintű „kooperációban” a komplex vélekedések kifejezésére alkalmas nyelvhasználat kritériumát a mind összetettebb információkat megjelenítő fogalmi háttér jelenti, amelynek kialakulása viszont elválaszthatatlan az egyre bonyolultabbá váló kommunikációs helyzetek fogalmi megjelenítésétől. Ennek a nyelvi és fogalmi ismeret között kimutatható magasabb szintű kölcsönhatásnak az eredményeként mind több olyan kifejezés kerül a nyelvbe, amelynek jelölete valamilyen összetett fogalmi viszony, s amelynek jelentése erőteljesebben töltkezik fel a nyelvhasználatot megjelenítő fogalmak intencionális

tartalmával, mint a kevésbé elvont létezőket jelölő szavak jelentéstartománya. Minél bonyolultabb üzenettartalmak válnak tehát közvetíthetővé a nyelvben, annál meghatározóbb jelentéstani szerephez jutnak a különböző szintű nyelvi aktusokat megjelenítő fogalmi viszonyok.

A fenti jelentéstani megközelítés tökéletesen összhangban levőnek tűnik számomra azzal az – Ong részéről egyébként teljes szimpátiával fogadott – eszmefuttatással, amelyet Julian Jaynes fejtett ki az ún. „kétkamarás tudat” neurofiziológiai változásairól.⁶ Az ugyanis nyilvánvaló, hogy amikor Jaynes az írást nem ismerő ember tudatának kétkamarás jellegéről beszél, akkor ezen voltaképpen a nyelvi tudás fogalmi alapjaira irányuló reflexió hiányának neurofiziológiai következményét érti. Jaynes szerint az emberi történelem korai évszázadaiban, amikor is a szóbeliség jelentette a kommunikáció uralkodó technikáját, a közlési aktus során a még erősen kétkamarás emberi agyban a jobb félteke kontrollálatlan impulzusokat küldött a bal féltekének, amely azután beszéddé dolgozta fel a kapott jeleket. A szóban forgó impulzusok, véli Jaynes, csak az i.e. 2000 és 1000 közötti időszakban kezdenek folyamatosan veszíteni erejükből. Az igazi fordulatot ebben a periódusban, hangsúlyozza Jaynes, az írás i.e. 1500 körüli felfedezése jelentette, amely radikálisan felgyorsította az eredeti bikameralitás megszűnésének folyamatát. Az írás megszületése az önmagára reflektálni képes – s nem egyszerűen a jobb félteke által szabályozott – emberi elme első szárnypróbálgatásait vonta maga után. Az új kommunikációs technika térhódításával, összegzi neurofiziológiai elemzéseit Jaynes, megteremtődtek az önelemzés, az analitikus gondolkodás, a különböző attitűdökre irányuló reflexió, a múlt és jövő közötti különbség értékelésének mentális feltételei.

Jaynes koncepciója tehát minden sajátos vonásával együtt jól illeszkedik ahhoz a gondolatmenethez, amelyet az előbbieken Havelock, Ong és mások vizsgálatainak eredményeire hivatkozva vázoltam fel. Jaynes számára sem kétséges ugyanis, hogy az analitikus gondolkodás, a jelentés fogalmi alapjaira irányuló reflexió a nyelv írásbeli rögzítése révén válik csak lehetségessé. Vagyis akár kultúrtörténeti, akár neurofiziológiai oldalról közelítjük meg a szóbeliség-írásbéliség problematikáját, kényszerítő erővel hat ránk a felismerés: az írást nem ismerő kultúrák számára nem adottak a kategóriák, tulajdonságok árnyalt megkülönböztetését, a szintaktikai viszonyok, grammatikai szabályok rendszerezését lehetővé tevő fogalmi gondolkodás feltételei.

⁶ Lásd J. Jaynes: *The Origins of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind*. Houghton Mifflin, Boston, 1977.

Ehelyett egy, a reflektálatlan fogalmi tartományok nagy területét átfogó és megjelenítő képi gondolkodás határozza meg az ismeret átadásának és elsajátításának módját. Ebből fakadóan az elsődlegesen szóbeli kultúrák nyelve is alapvetően képekből táplálkozik s maga is képeket táplál.⁷ Ez a sajátos képi, metaforikus nyelv reflektálatlan fogalmi egységek rendkívül széles tartományát képes átfogni és reprezentálni, s mint ilyen, tökéletesen alkalmasnak bizonyult arra, hogy a fogalmi elemzésre még nem képes megismerő számára megjegyezhető módon közvetítsen összetett információkat, tudásanyagot. Emellett kiterjedt képzettársítási teret kínálva teszi lehetővé, hogy az egyén az ismeret tárgyát a maga teljességében tudja megragadni, nem kiemelve azt a különböző cselekvési szituációkat megjelenítő fogalmi kapcsolatok hálózatából. Így a nyelvi jelentés mély rétegét meghatározó sajátos mentális képekbe rendeződő fogalmi viszonyok montázszerűen tárják fel az egyén számára a bonyolultabb logikai összefüggéseket.

Ennek árulkodó jelei egyaránt fellelhetők az orális nyelvet megőrző, korai írásos emlékekben és az elsődleges szóbeliség szintjén megrekedt kultúrák tagjainak nyelvhasználatában. Elég, ha például azokra, a korai görög bölcselők munkáiban is gyakran felbukkanó többes számú görög névszókra („panta”, „onta”, „polla”) gondolunk, amelyeket egyaránt „dolgok”-nak szoktak fordítani. A szóban forgó kifejezések ugyanis valójában olyan gyűjtőnevek, amelyek jelöletül az egymástól fogalmilag még el nem különített kategóriák (dolog, minőség, viszony, esemény, stb) halmaza szolgált. Vagyis ha a korai, az írást még nem ismerő vagy – mint „betolakodót” – elutasító görög kultúrák valamelyikében valaki „dolgok”-ról beszélt, ezen valószínűleg a dolgok tulajdonságait, viszonyait és az őket felölelő eseményeket is értette.

Vagy nézzünk meg még egy, a preszókratikus filozófusok nyelvi világát szép, metaforikus elemekkel dúsító példát! Tudvalévő, hogy a korai görög bölcselők még nem rendelkeztek a különböző lelki tevékenységek árnyalt leírására alkalmas szókészlettel. Ennek egyik legszembevetőbb jele, hogy a gondolkodás mint összetett mentális folyamat jelölésére rendszerint olyan igéket használtak („episztamai”, „noeo”, „gignószkó”), amelyek eredetileg valamilyen érzékelési folyamatot vagy testi, fizikai ügyességet fejeztek ki. Ezeknek az igéknek a jelentése tehát rendkívül széles fogalmi tartományokat ölelt fel az érzékelés reprezentációjától a bonyolult lelki folyamatok megjelenítéséig, amelyen belül az egyes fogalmi ismeretek montázszerűen, képi formában kapcsolódtak egymáshoz. Ezért válhattak

⁷ Képek alatt olyan teoretikus entitásokat értünk, amelyek megközelítésünkben alapvetően nyelvi cselekvési helyzeteket megjelenítő fogalmi egységek sajátos, nyelvileg pl. metaforák segítségével kifejezhető reflektálatlan kapcsolatát hivatottak megragadhatóvá tenni.

ezek a kifejezések egy, az „elsődleges szóbeliség”-et jellemző képszerű nyelv alapjává, amelyben az ilyen komplexebb jelenségek jelölésére használt kifejezések eredeti jelentésük megőrzésével tették megragadhatóvá a filozófusok mondanivalóját. Azt pedig, hogy a preszókratikus bölcsek éppen milyen gondolati tartalmakat jelölt a segítségükkel, a mindenkori szöveggörnyezet tette egyértelművé. Ha tehát a „gignószkó” ige a parmenidészi egy-létező megismerésére irányuló tevékenységet jelölte valamely kontextusban, a hallgató tudta, hogy egy a látásnál összetettebb mentális jelenségre utal segítségével a beszélő, amelynek felidézéséhez ugyanakkor elengedhetetlennek bizonyult az ismeret képszerűvé tevő eredeti, tehát a konkrét érzékelési folyamatot megjelenítő jelentésárnyalat konzerválódása.

Ennek az elsődleges szóbeliséget jellemző vizuális nyelvnek a gondolati lenyomata volt a fenti példa kapcsán az, hogy a preszókratikusok a gondolkodást az érzékeléstől nem működési módja, fiziológiai feltételei, hanem tárgya alapján különböztették meg. Olyan lelki tevékenységnek tekintették, amelynek segítségével nem konkrét fizikai dolgokat, hanem időtlen, lényegi létezőket, törvényszerűségeket „láthatunk meg”.

Az írást nem ismerő kultúrák nyelvi világát azonban talán a legszebben a könnyen megjegyezhető nyelvi formulák, klisék gyakori használata jellemzi. Havelock szerint maga az elbeszélő forma azért válhatott az orális kultúrákban bevett kifejezési móddá, mert „az elbeszélés során használt nyelv inkább a cselekvés, semmint a reflexió nyelve, s mint ilyen az szóbeli tanulás nélkülözhetetlen eszközét jelenti”.⁸ A szóbeliség korának elbeszélője – legyen az költő, tanító vagy éppen próféta – Havelock szerint kizárólag konkrét cselekvésekre, illetve cselekvési szituációkra, s nem a cselekvések lényegére vagy a létezés általános kérdéseire vonatkozó kijelentésekből szötte mondandóját. Nem is tehetett másképp, hiszen közönsége képtelen lett volna bonyolult fogalmi összefüggésekre épülő információk befogadására. Ha azt akarta, hogy amit mond, ne pusztába kiáltott szó legyen, közlendőjét érthető, könnyen megjegyezhető formában kellett előadnia. Más szóval, a tradícióval, társadalmi szokásokkal kapcsolatos lényeges információk átadása csak akkor válhatott eredményessé, ha az erre a célra használt nyelv kellőképpen emberközelű, empatikus és színes volt ahhoz, hogy a még kizárólag a szóbeli kommunikációs technikát ismerő hallgatóság is megértse. S miután az orális kultúrák tagjai még cselekvések és nem ideák, alapelvek révén sajátították el a közösség élete szempontjából lényeges szokásokat, a szóban forgó nyelv befogadását is egyfajta „nyelvi ritualizáció” biztosította.⁹

⁸ E.A. Havelock: *The Muse Learns to Write*. Id. kiad., 75-76. o.

⁹ Uo., 71. o.

Ennek a ritualizált bevésésnek a hatékonyságát próbálták azután fokozni azok az elbeszélők, akik ismétlődő állításaikat újra és újra visszatérő hangsémákba szőtték, vagyis akik gondolataikat a kimondott szavak tiszta akusztikai értékében rejlő kifejezőerőre tekintettel, erősen ritmizált; alliterációkkal, ismétlésekkel és ellentétekkel dúsított nyelvi alakzatok felhasználásával adták elő. Ezáltal nemcsak egyszerűen ismételhető, de időről időre ugyanabban az akusztikai formában felidézhető szövegek megszerkesztésére nyílt lehetőségük. Ezek a meghatározott hangsémák szerint emlékezetbe vésett s minden egyes előadás alkalmával ugyanabban a formában „visszakereshető” és elmondható szövegek jelentették Havelock szerint a szóbeli költészet első hajtásait. Az oralitás költészete tehát nem csupán egy művészet volt a többi között, hanem a kulturális információk elraktározásának, a tradíció és az azt megjelenítő tudás átadásának, azaz, ahogy Havelock fogalmaz, „egy kulturális hagyomány megalapozásának” eszközéül is szolgált.¹⁰

Ennek, a Torontói Iskola tagjai körében oly népszerű gondolatmenetnek a gyökerei közismerten Milman Parry 20-as, 30-as években végzett Homérosz-kutatásáig nyúlnak vissza.¹¹ Parry ugyanis az elsők között mutatott rá arra a belső kapcsolatra, amely a szóbeli költészet stílusbeli jegyeit az elsődlegesen szóbeli kultúrákat jellemző „rituális” nyelvhasználathoz fűzi. Parry szerint e belső kapcsolat legszebb példáját a homéroszi eposzok poétikai világa kínálja. Homérosz művei ugyanis még olyan közönséghez szóltak a görög múltból, a tradícióról, a hősokról és erkölcsi igazságról, amely kizárólag a kommunikáció szóbeli formáját ismerte. Az általa megkomponált szövegeknek tehát könnyen megjegyezhető, időről időre ugyanabban a formában felidézhető s ezért szigorú metrikai szabályok szerint felépített sorokból kellett állniuk. Az eposzok nyelvezetét a hexameteres formának teljes mértékig alárendelt szóhasználat jellemzi. Vagyis pl. az időközben klasszikussá nemesült homéroszi jelzők használatát sem a jelzők pontos jelentése határozta meg, hanem annak a szakasznak a metrikai kényszerei, amelyekben a jelzők éppen előfordultak.

Homérosznak tehát a jelzők bőséges repertoárját kellett ismernie ahhoz, hogy minden helyzetben megtalálja az éppen adott metrikai kényszer szempontjából legmegfelelőbb kifejezést. Egyszóval, az *Iliász* és az *Odüsszeia* szerzőjének fejében egyfajta kifejezés-gyűjteménynek kellett lennie. Miként azt Parry is hangsúlyozza, Homérosz az alkotás folyamatában gyakorlatilag ebből a kifejezés-gyűjteményből kiválasztott, „előre gyártott”

¹⁰ Uo., 71. o.

¹¹ Lásd M. Parry: *The Making of Homeric Verse: The Collected Papers of Milman Parry*. (szerk. A. Parry) Clarendon Press, Oxford, 1971.

metrikai építőelemeket illesztett össze, vagyis kész szövegmintákból, alakzatokból válogatva szerkesztette meg műveit. Tehette, hiszen kortársai körében az efféle klisék használata még általánosan elfogadott eljárásnak bizonyult. Olyannyira, hogy nem csupán a költők építettek a gondolatartikulálás e sablonos formáira, hanem az egész orális noétikai és bölcséleti világ is. Miután az évszázadok során megszerzett tudást a szóbeli kultúrákban csak folytonos felelevenítéssel lehetett megőrizni, a nyelvnek sajátos „rituális” jelleget kölcsönző sablonok jelentős mértékben növelték a tudomány és a korabeli adminisztráció hatékonyságát is. Vagyis nyugodtan kijelenthetjük, hogy ezek a közösségileg rögzített, a gondolkodásmódot és a tapasztalat elrendezésének mikéntjét közvetlenül meghatározó nyelvi fordulatok voltaképpen ugyanazt a szerepet töltötték be, mint más kultúrákban az írás.

Az i. e. IV. századtól azonban ezek a szóbeliség korának költői által olyannyira kedvelt formulák folyamatosan kezdték elveszíteni jelentőségüket: idejétmúlttá és fölöttebb céltalanná váltak a kor gondolkodóinak szemében. Egyre károsabb hatású szellemi tehernek látszott az a szóbeli hagyományozást jellemző követelmény, hogy a hallgatóságnak mindennemű reflexió és kritika nélkül kellett elhinnie, amit hall. Nem véletlen tehát, hogy maga Platón az alkotó gondolkodást gátló, az ifjúság szellemi fejlődésére kifejezetten káros eljárásként utasította el az állandósult nyelvi alakzatok gyakori használatát. Nem is jut hely ideális államában azoknak a „régí poétáknak”, akik előszeretettel éltek ezekkel a formai eszközökkel. De hát miért ilyen elutasító Platón ezzel a réges régi nyelvi tradícióval szemben? A válasz nyilvánvaló: mert ő már az írásbeliség korának filozófusa.

A platóni filozófia megszületésének idején az i. e. 720-700 táján felfedezett görög alfabetikus írás széleskörűen használati kommunikációs eszközzé vált. Az ismeret elraktározásának közegét ekkorra már elsősorban az írott szövegek jelentették. Az írás létrejöttével lehetőség nyílt a mondottak tartós rögzítésére és a szövegek elemzésére, összehasonlítására. A gondolat pontos, tárgyiasított reprezentációját biztosító, új kommunikációs technika megjelenésével kialakult az a gondolkodó és gondolat közötti szellemi tér, amely immár megfelelő közeget kínált a fogalmi reflexiónak. Ez az uralkodó kommunikációs technika terén bekövetkező változás felszabadítólag hatott a tudatra. A gondolkodás elvontabbá, eredetibbé vált, s egyre szükségtelenebbnek tűntek azok a formai kötöttségek, amelyek még a szóbeli bevésési módok jegyében zárták korlátok közé a nyelvhasználatot.

Ez a változás látványos lenyomatokat hagyott a platóni filozófia nyelvi világán. Platónnál ugyanis már világosan felismerhetők a szavak használatának és elrendezésének írásbeliségre

jellemző sajátosságai. Ezek számba vételére hívjuk segítségül E. A. Havelock görög igazságosság-fogalomról írt tanulmányát!¹²

Havelock szerint az írásbeli kommunikáció egyik legfontosabb jegye Platónnál a memorizálást segítő metrikus nyelvezet eltűnése. Platón írásaiban ugyanis a szavak már „prózai módon” kapcsolódnak egymáshoz, mintegy feltárva, reflektálhatóvá téve a közöttük fennálló szintaktikai és jelentéstani kapcsolatokat. Az írásbeliség további lenyomata Platón nyelvezetében, hogy a didaktikus állítások tartalma sokkal elvontabbá válik, mint mondjuk, a preszókratikus filozófusok hasonló kijelentései. Sőt, elvontabbá válnak Platónnál maguk a felhasznált predikátumok is, aminek elsődleges oka, hogy Platón műveiben jóval gyakrabban fordulnak elő logikai vagy ok-okozati kapcsolatokra utaló, tehát nem konkrét cselekvéseket vagy cselekvési helyzeteket megjelenítő igék, mint elődei szövegeiben.

Erre egyébiránt Havelock a „lenni” ige használatát tartja az egyik legjobb példának, amely szó Platón dialógusaiban általában a fizikai és időbeli jelenlét, az aktivitás vagy létezés jelentéstartalmától megfosztott kifejezésként jelenik meg. Ami nem véletlen, hiszen a dialógusok mint valódi írásbeli termékek, már az elvont érvelés nyelvi szabályainak próbálnak minden egyes elemükben megfelelni. Erre utal például az a tény is, hogy Platón a „megtalálni a helyét” kifejezést gyakran alkalmazza formális állításokra, amit ugyancsak a dialógusok óta általánossá vált elvont tárgyalási mód egyik tipikus jegyeként kell értelmeznünk.

Összességében elmondható, hogy Platón egyike az első európai filozófusoknak, akik a fogalmi reflexió által feltárt logikai összefüggések megnevezésével valóban elvont jelentéstartalmú kifejezésekre építik fel érveiket. De vajon mi rejlik ennek az írásbeliség elterjedését kísérő mentális változásnak a háttérében? Mi tette képessé a még elsősorban szóban kommunikáló nyelvhasználókat az új kommunikációs technika elsajátítására? Hogyan teremtődtek meg az írásbeliség elterjedésének mentális és nyelvi feltételei?

Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre érdemben válaszolhassunk, térjünk vissza néhány mondat erejéig a szóbeli információ-átadást jellemző „rituális” nyelvhasználat problematikájához. Az írásbeliségre való áttérés nyelvi feltételei ugyanis – első látásra paradox módon – valószínűleg éppen az „elsődleges szóbeliséghez” köthető „rituális” bevésési mód révén teremtődtek meg. Vagyis feltehetőleg az orális elbeszélések emlékezetbe vésésének módja hosszabb távon olyan szintaktikai és szemantikai változásokat gerjesztett az

¹² Lásd E. A. Havelock: *The Greek Concept of Justice: From Its Shadow in Homer to Its Substance in Plato*. Harvard University Press, Cambridge, 1978, 1-14. o., 324-340. o., 343-345. o., 362-365. o. Magyar nyelven: *A görög igazságosság-fogalom: Homéroszi árnyvonalaitól a platóni főszerepéig* (ford. Bognár G.). In: Nyíri K. – Szécsi G. (szerk.): *Szóbeliség és írásbeliség*. Áron Kiadó, Budapest, 1998, 57-89. o.

elbeszélők nyelvében, amelyek végül is közvetett úton hozzájárultak az új kommunikációs technika elfogadásához.

A szóban forgó változások kommunikációtörténeti jelentőségéről szólva nem árt azonban hangsúlyoznunk azt az első látásra triviálisnak tűnő tényt, hogy az „elsődleges szóbeliség” korában napvilágot látott, nagyobb terjedelmű elbeszélések megtanulásának nyelvi eszközei más-más hatást gyakoroltak maguknak az elbeszélőknek, illetve az elbeszéléseket hallgatóknak a gondolkodásmódjára. Havelock elsősorban az utóbbi szempontra – tehát a befogadók mentális világát formáló következményekre – koncentrált a Homéroszsal és általában a korai görög költészettel kapcsolatos platóni álláspontot kommentálva.¹³ Havelock szerint Platont mindenekelőtt annak a hatalmas fizikai erőfeszítésnek a felismerése sarkallta az „értelmet megbénító” homéroszi tradíció elutasítására, amellyel az átlagember számára az *Iliász* vagy az *Odüsszeia* megtanulása járhatott. Ez az információátadási forma ugyanis, ahogy arról már a fentiekben szóltam, az előadó által használt s nemegyszer fölöttébb kiüresedett klisék mindennemű reflexiót és kritikát nélkülöző átvételére kárhoztatta a hallgatót. Vagyis nem alakulhatott ki a befogadó és a befogadott szöveg között olyan távolság, amely révén lehetségessé vált volna a közvetített információnak a már meglévő ismeretanyaggal való összevetése. A hosszabb terjedelmű szövegek bevézésének ilyenén módja, véli Havelock, szükségszerűen vonta maga után „az objektivitás teljes elvesztését” és persze a már nagyon is kritikai reflexió eredményeként megszülető platóni dörgedelmeket, amelyek céltábláját így voltaképpen „egy tanulási procedúra jelentette”.¹⁴

Más a helyzet azonban a megtanulásra szánt szövegek alkotóival. Róluk ugyanis már korántsem állíthatjuk, hogy műveiket az „objektivitás teljes elvesztésével” alkották volna meg. Ennek magyarázata pedig abban a Parry és követői által hangoztatott felismerésben gyökerezik, hogy az „elsődleges szóbeliség” korának költői, tanítói, prédikátorai egész szótárnyi rögzített alakzat ismeretében fogtak hozzá mondandójuk megfogalmazásához. A hallgatósághoz szólva, ezek közül a nyelvi alakzatok közül választották ki az adott helyzetben legmegfelelőbbnek tűnőket. Ez a lépés viszont már valamiféle fogalmi reflexiót is feltételezett

A kérdéses fogalmi reflexió azonban nyilvánvalóan még nem lehetett olyan mélységű, mint az, amelyet a kiterjedt írásbeliség tett lehetővé. Vagyis semmiképpen sem tekinthető az analitikus, elvont gondolkodás közvetlen forrásának. Ugyanakkor mégiscsak nagyobb tudatosságot kölcsönzött a nyelvhasználatnak azzal, hogy az orális kommunikációban gyakran előforduló szavak lexikai jelentését – és ezáltal a lehetséges szintaktikai jelentéseket is –

¹³ Vö. E.A. Havelock: *Preface to Plato*. Basil Blackwell, Oxford, 1963.

¹⁴ Uo., 45. o.

egyre világosabban jelenítette meg a megfelelő kifejezéseken töprengő elbeszélő tudatában. Más szóval, a szóbeli bevésési technika elemeiként újra és újra felhasznált szavak jelentéstartománya olyan erőteljesen ágyazódott be a mind összetettebb kommunikációs szituációkat megjelenítő fogalmi hálózatba, hogy e jelentéstartományok részét képező szintaktikai jelentések a nyelv írásba foglalása nélkül is jól körvonalazódtak a szövegei megszerkesztésén fáradozó elbeszélő tudatában.

A tudás „belső raktáraként” összekapcsolódó nyelvi alakzatok gyakori használatának eme jótékony hatása mellett azonban szólnunk kell még valamiről, aminek valószínűleg ugyancsak komoly szerepe lehetett abban, hogy a bevésésre szánt szövegek alkotói még a kiterjedt írásbeliség korát megelőzően képessé váltak elvontabb fogalmi összefüggések felismerésére. S ez nem más, mint a közlési helyzetek elvontabbá válása. A szóbeliség korának filozófusa, költője, prédikátora számára ugyanis a publikum egyfajta elvont kommunikációs vevőként jelenik meg minden egyes helyzetben. A közlési szituációnak ez az absztrakt jellege szükségszerűen vonja maga után a közölt gondolattartalom elvontabbá válását is. A közlőnek erről a sajátos kommunikációs helyzetéről Ong például úgy beszél, mintha az kizárólag az írásbeli kommunikáció sajátossága lenne. Az írott szöveg autonóm jellege, hangsúlyozza Ong, abban a kontextus-független írói nyelvben gyökerezik, amely valamennyi olvasó számára ugyanolyan módon közvetíti és teszi megragadhatóvá a szerző indítékait és vélekedéseit.¹⁵

Erre az Ong által emlegetett autonóm szerzői nyelvre, miként azt a fentiekben láthattuk, azonban már valószínűleg szert tettek azok a nyelvi alakzatok széles skáláját ismerő bölcselek és elbeszélők is, akik amellet, hogy elvonatkoztatott kommunikációs helyzetük tudatában fogalmazták meg mondanivalójukat, már feltehetőleg képesek voltak reflektálni a felhasznált kifejezések szintaktikai jelentésének fogalmi összetevőire is. Vagyis az egyéni szerzői attitűdök kifejezésére is alkalmas szóbeli elbeszélések már nagyon is tudatos szerkesztési elvek szerint épülnek fel.

Ha tehát azt a láncszemet keressük, amely az írásbeliség evolúciójában az „elsődleges szóbeliséget” jellemző nyelvi és gondolati világot az írásbeliség kiterjedését kísérő grammatikai és fogalmi változásokkal összekapcsolja, akkor mindenekelőtt az orális bölcsélet és költészet megszületésének körülményeit és a szerzők gondolkodására gyakorolt hatását érintő kérdéseket kell tisztáznunk. Igen valószínűnek tűnik ugyanis az a fentiekben többször hangoztatott feltevés, miszerint a szóbeliség korának filozófusai, költői, prédikátorai stb. gondolkodása jutott el először a fogalmi elvonatkoztatásnak arra a fokára, amely minimálisan

¹⁵ Lásd W.J. Ong: *Orality and Literacy*. Id. kiad., 78. o.

szükséges ahhoz, hogy a beszéd elemzésére épülő alfabetikus írás a szóbeli kommunikáció valós alternatívájává válhasson.

Vagyis Ong gondolatmenetét követve a preszókratikusoknak, miként a költészetben jeleskedő kortársaiknak is, az volt a küldetése, hogy megvessék az elvont gondolkodás feltételét jelentő fogalmi reflexió nyelvi alapjait. Az írásbeliség kialakulásával és elterjedésével egyetemben kibomló új nyelvi és gondolati világ gyökerei ebben a preszókratikusokat is jellemző törekvésben húzódnak. S e szándék jegyében fogant valahol maga a platóni filozófia is, amelynek arisztotelészi kritikája nyit majd egy új és hosszú bölcséleti fejezetet az európai írásbeliség történetében.

Kommunikációtörténeti kalandozásunk végén tehát megállapíthatjuk, hogy a szóbeliség-írásbeliség paradigma történeti vonatkozásai felettébb tanulságosak lehetnek a nyelvelméleti modelljeik megalapozásán fáradozó mentalisták számára. A nyelvhasználati szokások és az uralkodó kommunikációs technológiák közötti összefüggések feltárásával egyúttal kulcsot kaphatnak a nyelvi tudás fogalmi alapjaival, a nyelvi kommunikáció során közvetített propozicionális attitűdök megragadásának módjával, a jelentés és a fogalmi megjelenítés viszonyával kapcsolatban felmerülő kérdések megválaszolásához is. Emellett számomra is egyre nyilvánvalóbbnak tűnik, hogy a kommunikációtörténeti szempontból lényeges nyelvi és gondolkodásbeli változások meghatározásához aligha találnánk alkalmasabb eljárást a nyelvi jelentés fogalmi elemzésénél. Vagyis ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy miképpen teremthetnek meg egyszerre valamely kommunikációs technológia elsajátításának nyelvi és mentális feltételei, mindenekelőtt annak a nyelvi jelentés szintjén megtestesülő viszonynak a természetét kell tisztáznunk, amely a kommunikáció folyamatában a tudat tárgyra irányultsága és a nyelvhasználat módja között áll fenn.

Akár a nyelvfilozófiai elemzés, akár a kommunikációtörténet oldaláról mutatunk rá a szóban forgó kooperáció áldásos következményeire, egy biztos: a kommunikációtörténeti kutatások igen fontos árnyalatokkal gazdagíthatják a tudat és a nyelv viszonyát érintő vizsgálatok palettáját. Az általam választott nézőpontból pedig mindennél fontosabb, hogy a kiszemelt történeti példa révén felismerhetővé váljon a kommunikatív cselekvések fogalmi megjelenítésének szerepe a valóság megismerésének folyamatában. Vagyis elsősorban azt a feltevésemet próbálom a segítségével igazolni, hogy a tudat cselekvési helyzetekre felbontva jeleníti meg a valóságot, s hogy e cselekvési helyzetek – közülük is elsősorban a kommunikációs helyzetek – fogalmi reprezentációi jelentik a világgal, az ember és a világ viszonyával, a valóság megismerésével vagy éppen magával a nyelvvel kapcsolatos tudás elemi összetevőit.

E célból térek ki külön a következő fejezetben a kommunikációs technológiák történetének másik fontos fejezetére; az elektronikus médiumok (rádió, televízió, internet, mobiltelefon stb.) megjelenésére és elterjedésére is. Ez a folyamat ugyanis, mint látni fogjuk, legalább olyan komoly változásokat gerjeszt tudatunk szerkezetében, fogalmi rendszerünkben, mint az írásbeliség megszületése és elterjedése.

Az elektronikus kommunikáció új perspektívákat nyit a megismerendő valóság fogalmi reprezentációja előtt, átszervezi megismerési eszközkészletünket, új, a korábbinál összetettebb tartalmú fogalmak megszületéséhez vezet. Ez utóbbi körbe tartozik a közösségről alkotott fogalmunk is.

7.

NYELV ÉS KÖZÖSSÉG-FOGALOM AZ ELEKTRONIKUS MÉDIUMOK KORÁBAN

A nagy kommunikációtechnológiai váltások, miként azt az előző fejezetben is láthattuk, jelentős hatást gyakorolnak az emberi gondolkodás szerkezetére és tartalmára. Az új kommunikációs technológiák elsajátítása átformálja az ember külső és belső életét. Túl azon ugyanis, hogy változásokat gerjeszt az ember mentális világában mint kultúrtörténeti folyamat egyúttal hozzájárul a társadalom szerkezetének átalakulásához, a közösségről alkotott fogalmunk módosulásához.

Ezért is fontos, hogy mind az ismeretfilozófia, mind a gyakorlat oldaláról világos kérdéseket fogalmazzunk meg a napjainkban uralkodóvá váló kommunikációs technológiák nyelvre és gondolkodásra gyakorolt hatásáról. Ezek a kérdések ugyanis kijelölhetik azokat a kutatási irányokat, amelyek mentén ez a kizárólag tudományközi módszerekkel megközelíthető problémakör elemezhetővé válik. Ennek a kísérletnek, persze, megvannak a maga történelmi gyökerei.

Martin Heidegger már 1957-ben foglalkozik egy általa „nyelvgép”-nek (Sprachemaschine) nevezett új szövegszerkesztő eszköz emberi gondolkodásra és nyelvre gyakorolt lehetséges hatásaival.¹ A „nyelvgép”, véli Heidegger, szabályozza a nyelvhasználat lehetséges módjait, mintegy irányítása alá vonja a nyelvet, és így uralja az emberi lét lényegét. Heidegger tehát, mint később McLuhan, Ong és mások, bensőséges kapcsolatot fedez fel az információs technológia és a tudat működése között. Érzékeli azt a később McLuhanék által pontosan megfogalmazott problémát, hogy az elektronikus kommunikáció miként jelenthet visszatérést az írásbeliség előtti korokat jellemző egyidejűséghez, ok-okozati egybeeséshez, a lineáris logika és általában a tudás hagyományos metaforájának felszámolásához.

McLuhan, aki az ötvenes, hatvanas években elterjedő tömegkommunikációs eszközök hatását vizsgálta, már egyértelműen hangsúlyozza, hogy az új kommunikációs technológia új környezetet teremt, és így határozza meg magának az üzenetnek a tartalmát. „A médium maga

¹ Lásd M. Heidegger: *Hebel – Der Hausfreund*. Pfullingen: Günther Neske, 1957.

az üzenet” – írja John Culkinhoz szóló levelében², rávilágítva arra, hogy az emberi tudás elemévé váló új kommunikációs eszköz milyen intim viszonyban van a nyelvi jelentéssel, magával a gondolkodással.

Az alaposabb ismeretfilozófiai vizsgálódások fogalmi alapjait azonban ezen a téren McLuhan tanítványa, Ong rakta le. E fogalomkészlet által lehet ma is világosan leírni, hogy a számítógép miképpen alakítja át gondolati folyamatainkat, sőt valóságérzékünket. Ong az elektronikus médiában sajátos kommunikációs szintézist fedez fel, mégpedig olyan értelemben, hogy az új kommunikációs technológia közegében feloldódni látja a szóbeli és írásbeli nyelvhasználat kettősségét. Ez a szintézis sajátos élőnyelviségben ölt testet, amely mintegy újraformálja az emberi létet, s egyúttal egy újfajta közösség forrásává is válik.

Ebben a fejezetben tehát Ongék feltevései mentén haladva az elektronikus kommunikáció sajátos nyelvi világát s annak gondolkodásunkra, közösség-fogalmunkra gyakorolt hatását vizsgálom. Elemzéseim során abból a többek által osztott feltevésből indulok ki, hogy az elektronikus kommunikációs technológiák – legyenek azok „monologikusak” (pl. rádió, televízió, Internet) vagy „dialogikusak” (pl. mobiltelefon)³ – megjelenése és elterjedése átalakítja elménk szerkezetét, csoporttudatunkat, sőt közösségi életünket.

Egy új kultúra hordozóivá válnak, amelyet viszont egy új típusú nyelv alapoz meg. S ez az új típusú nyelv nem csupán egy új közösség-fogalom forrásául szolgál, de meghatározó szerepet kap új közösségi formák kialakulásában is. Céлом tehát, hogy ebben a fejezetben e folyamat alapjaira és következményeire világítsak rá. Mégpedig a következő állítások kifejtésével és igazolásával:

- 1 Az elektronikus kommunikációs technológiák elterjedésével a közösségről alkotott fogalmunk mind bonyolultabbá válik.
- 2 Ez az összetett közösség-fogalom az elektronikus kommunikáció közösségi viszonyokat meghatározó, sajátos képszerű nyelve révén ragadható meg.

Mivel a fenti kijelentések arra a feltevésre épülnek, hogy közösség-fogalmunkat a vele kapcsolatos nyelvi kommunikatív cselekvések fogalmi megjelenítéséhez belső kapcsolat fűzi, mindenekelőtt e belső kapcsolat lényegét kell tisztáznunk. Ennek első lépéseként induljunk ki

² Lásd M. Molinaro – C. McLuhan – W. Toye (szerk): *The Letters of Marshall McLuhan*. New York, Oxford University Press, 1987, 309.o.

³ Ezen a ponton a Kenneth J. Gergen által az elektronikus médiumok két alapvető típusának jelölésére bevezetett terminusokat használom. Lásd K. J. Gergen: „The challenge of absent presence”. In J. E. Katz – M. A. Aakhus (szerk): *Perpetual Contact. Mobil Communication, Private Talk, Public Performance*. Cambridge University Press, 2002, 228-231. o.

abból a hipotézisből, hogy e fogalmunk tartalmát – miként más fogalmainkét is – különböző, a fogalomhoz kapcsolódó nyelvi kommunikációs szituációk fogalmi megjelenítése táplálja! Közösség-fogalmunk összetettségét ilyen értelemben a vele kapcsolatban rögzített nyelvi, cselekvési helyzeteket megjelenítő fogalmi kapcsolatok száma határozza meg. Minél szélesebb a közösségről alkotott fogalmunkat ilyen módon magában foglaló képzettársítási tartomány, annál összetettebb maga a közösség-fogalom is.

A fentiekből következik, hogy amennyiben nő a kommunikáció közösséglegh meghatározott formáinak száma, s ezáltal szélesedik a kommunikációs lehetőségek köre is, újabb és újabb nyelvi kommunikációs helyzetek fogalmi reprezentációi árnyalhatják, gazdagíthatják a közösség-fogalmunkat magában foglaló fogalmi hálót, s ezáltal közvetve magát a közösség-fogalmat is.

Ez a folyamat játszódott le több felvonásban abban a kultúrtörténeti korszakban, amikor is a szóbeli kommunikáció dominanciáját felszámolta az írásbeliség elterjedése, uralkodó kommunikációs technológiává válása. Az írásbeliség megjelenésével összetettebbé váló fogalmi világ és az annak megragadására szemantikai és szintaktikai szerkezete révén mindinkább alkalmassá váló, analitikus nyelv új dimenziókat nyitott a fogalmi elemzés előtt, amely révén lehetőség nyílt az összetettebbé vált, erős szociológiai árnyalatokkal is bíró közösség-fogalom meghatározására.

Ezt az írásbeliség kultúrájában kiérlelt komplex közösség-fogalmat tette még összetettebbé az elektronikus médiumok elterjedése, mégpedig azáltal, hogy az írásbeliség mellett megjelenő új kommunikációs technológiák révén újabb és újabb kommunikációs formák és helyzetek fogalmi megjelenítésére nyílt lehetőség. Az írásbeli kommunikáció, televíziónézés, internetezés, a mobiltelefon használata együttesen olyan sokféle kommunikációs helyzetet teremt, hogy az azok fogalmi megjelenítésének részeként rögzült közösség-fogalmunk komplexitásának megragadásához az írásbeliség kultúráját jellemző, analitikus nyelv nyelvtani és jelentéstani szerkezete egyre kevésbé bizonyul elegendőnek. Úgy tűnik, hogy erre a feladatra sokkal alkalmasabb lehet az a sajátos, képszerű nyelv, amely az elektronikus multimediális kommunikáció közegében fejlődik ki és válik az információátadás mind többek által elfogadott eszközévé.

Az elektronikus médiumok elterjedése egy, az írásbeliség elsődlegességét megszüntető új kommunikációs kultúra alapjává vált. Az írott-nyomtatott szövegek mellett egyre nagyobb súlyt kap az információátadásban a multimediális kommunikáció, amely a kép és nyelv írásbeli kultúrában nem tapasztalt erőteljes kölcsönhatását vonja maga után. Mind a szóbeli (pl. televízió), mind az írásbeli (pl. internet) kommunikáció folyamatában.

E sajátos, képszerű nyelv kialakulásával felgyorsul a szóbeli és írásbeli nyelvhasználati szokások közeledése mind jobban elmosódnak a szóbeli és írásbeli kommunikáció nyelvi világa közötti határok. Ami annyit jelent, hogy, noha ez az új kommunikációs nyelv szintaktikai szerkezetét, nyelvtani sajátosságait tekintve közelebb áll a szóbeliség nyelvéhez, jelentéstani oldalról jóval összetettebb annál. Ong nyomán ezt az írásbeliség közegeiben kifejlődött új kommunikációs kultúrát nevezzük „másodlagos szóbeliség”-nek⁴. E „másodlagos szóbeliség” kultúrája tehát nem felváltja, hanem kiegészíti az írásbeliség kultúráját. Ezért „noha az új szóbeliség” olvashatjuk Ongnál „feltűnő hasonlóságokat mutat a régivel: részvételi misztikájában, a közösségi érzés fokozásában, a jelen pillanatra összpontosításában, még az állandó fordulatok használatában is [...], de lényegét tekintve ez egy akartabb és tudatosabb szóbeliség, mely állandó jelleggel az írás és nyomtatás használatára alapozódik”⁵.

A nyelvi és képi elemek multimediális együttélése, valamint a szóbeli és írásbeli kommunikáció nyelvének ebből fakadó közeledése tehát egy új kommunikációs kultúra, egy „tudatosabb szóbeliség” megalapozásával járul hozzá a gondolkodás szerkezetének, tartalmának megváltoztatásához, a tudat szerkezetének átalakulásához.

A fentiekből kiindulva a „képszerű nyelv” kifejezést nem csupán a szöveges és képi elemek szoros integrációjának jelölésére használom⁶, hanem olyan jelentéstani kategóriaként is, amely a fogalmi és képi gondolkodás sajátos szintézisének nyelvi közegére utal. Ez az újonnan kifejlődő nyelv elsősorban attól válik képszerűvé, hogy mind több olyan – nem egyszer bonyolult – összefüggésre utaló elemet tartalmaz, amelynek jelentéstartománya nem gondolati reflexió eredményeként megnevezett fogalmi kapcsolatra épül, hanem fogalmi viszonyok közvetlenül nem reflektált széles képzettársítási tartományát fogja át. Más szóval, egy sajátos metaforikus nyelv van születőben, amelynek sokkal inkább az a rendeltetése, hogy megmutassa, képekbe foglalja a világot, hogy ezzel a wittgensteini fordulattal éljünk, semmint, hogy újabb kategóriák és fogalmak segítségével elemezze, felbontsa azt. Használatával láttatni, érzékeltetni s nem analizálni akarjuk a bonyolult fogalmi összefüggéseket. A nyelvhasználó szándéka erősen emlékeztet bennünket az írást nem ismerő kultúrák prédikátorainak, költőinek, filozófusainak szándékaihoz, azzal az Ong által is

⁴ W. J. Ong: *Orality and Literacy*. Id. kiad. 135-138. o.

⁵ Uo., 136. o.

⁶ Erről a sajátos, „képi” nyelvről olvashatunk kiváló elemzést Nyíri Kristóf: „Az MMS képfilozófiájához” című írásában. (In: Nyíri K. (szerk): *Mobilközösség – mobilmegismerés*. MTA Filozófiai Kutatóintézete, Budapest, 2002, 213-231. o.) Nyíri ebben a munkájában a multimediális kommunikáció jelentősége mellett érvelve hangsúlyozza, hogy ez a fajta kommunikáció a kommunikációs technológiák új szintézisét alapozhatja meg. Miként Nyíri írja: „a hangban, írásban és grafikában egyidejűleg zajló kommunikáció az emberi kohézió magasabb szintjét teremti meg és tartja fenn, mint ezen dimenziók bármelyike egymagában”. (Uo. 231.o.)

hangsúlyozott különbséggel, hogy ez az elektronikus médiumok korában kialakuló nyelv tudatos választás eredménye, amely révén a „másodlagos szóbeliség” embere már feltárt fogalmi kapcsolatokat próbál beágyazni még bonyolultabb összefüggések rendszerébe úgy, hogy az ily módon felismert viszonyokat széles jelentéstartományú kifejezésekkel, a bonyolult összefüggések megbontása nélkül kívánja érzékeltetni és megragadhatóvá tenni.

Ez a folyamat természetesen maga után vonja a nyelvtani szerkezetek leegyszerűsödését is. Ezeknek a komplex jelentéstartományú kifejezéseknek az alkalmazása ugyanis szükségtelemmé teszi a fogalmi elemzés talaján kifejlődő bonyolultabb nyelvtani szerkezetek, például többszörösen összetett alárendelő mondatok alkalmazását.

E jelentéstani tömörítés az új nyelvi elemek megjelenése mellett egyúttal a meglévők eddigiektől eltérő használatához is vezet. Bizonyos kifejezéseink jelentéstartománya kiszélesedik, újabb és újabb fogalmi kapcsolatokat ölelve fel. Ezáltal összetettebbé válik a jelölés fogalmát magában foglaló és alapvetően különböző kommunikációs helyzeteket megjelenítő fogalmi viszonyok képzettársítási hálózata is. E folyamat gyümölcse például közösség-fogalmunk megváltozása, összetettebbé válása is. Ez a fogalom ugyanis korábbi elemzések eredményeként kristályosodott ki és vált különböző kommunikatív cselekvések tárgyává. Ennek eredményeként szűkült folyamatosan magának a „közösség” szónak is a jelentéstartománya a fogalmi viszonyok egy meghatározott csoportjára.

E fogalmi viszonyok azonban a televíziózó, internetező, mobiltelefon segítségével kapcsolatot tartó ember már említett képszerű nyelvének keretei között nem újabb logikai elemzés révén válnak bonyolultabb fogalmi összefüggések képzettársítási tartományának elemeivé. Ennek oka, hogy a „másodlagos szóbeliség” kultúrájának embere a kommunikációs helyzetek számának növekedésével, az újabb kommunikációs lehetőségek megjelenésével bonyolultabbá váló közösség-fogalmat nem felbontani akarja az írásbeliség kultúrájában gyökerező elemzési módszer segítségével, hanem „láttatni”, „érezkeltetni”, hogy az a maga teljességében, komplexitásában váljon megragadhatóvá. E törekvésnek jelentéstani következményeként a „közösség” szó jelentéstartománya a korábbiakhoz képest több fogalmi csomópontot ölel fel, azaz az adott kifejezés képszerűvé válik.

Nem vitás, hogy az összetettebb közösség-fogalom következményeként maga a csoporttudat is bonyolultabb lett, amit Ong a „másodlagos szóbeliség” kultúráját az „elsődleges szóbeliség” kultúrájától megkülönböztető sajátosságnak tekint. „A másodlagos

szóbeliség által gerjesztett csoporttudat”, írja Ong, „azonban sokkal átfogóbb az elsődleges szóbeliség által előidézettnél – erre utal McLuhan a „globális falu” kifejezéssel”⁷.

Ong szerint az új közösség-fogalomra épülő csoport-hovatartozás nagyon is tudatos választás eredménye. Szemben az írásbeliség előtti szóbeli kultúrák tagjainak csoport-központúságával, amelynek viszont akkoriban még nem volt alternatívája. A „másodlagos szóbeliség” által gerjesztett csoport-központúság tudatos jellege abból fakad, hogy a közösséggel kapcsolatos vélekedéseink háttérben rejlő fogalmi viszonyok már elemzett formában s ezért tudatos választás eredményeként válnak új fogalmi összefüggések elemévé, amelyekre aztán olyan metaforikus tartalmú kifejezésekkel utalnak, mint amilyen pl. a McLuhan által alkotott „globális falu” elnevezés. Vagy miként Ong fogalmaz a szóbeliség kommunikációs kultúráját jellemző közvetlenség kapcsán: „amíg az elsődleges szóbeliséget jellemző spontaneitás az írásbeliségben gyökerező analitikus gondolkodás hiányából fakad, addig a másodlagos szóbeliségből eredő közvetlenség már egy analitikus reflexió eredményeként felvállalt spontaneitás. Vagyis cselekvéseinket úgy tervezzük meg, hogy azok teljes egészében spontánnak tűnjenek.”⁸

Látjuk tehát a fentiek alapján, hogy a „másodlagos szóbeliség” korában kifejlődő közösség-fogalom milyen erősen kötődik ahhoz a képszerű nyelvhez, amely elsősorban a monologikus médiumok használatában gyökerezik. E közösség-fogalom kialakulásához azonban nagymértékben hozzájárul a mobiltelefon mint dialogikus médium használatára épülő kommunikáció is. Mégpedig oly módon, hogy ez a fajta kommunikációs technika felgyorsítja a „másodlagos élőnyelviség” keretei között kibontakozó és a megváltozott fogalmi világért felelős sajátos, képszerű nyelv elterjedését.

A mobiltelefon használatával, az SMS és MMS szolgáltatások igénybevételével nem egyszerűen kommunikációs szokásaink változnak meg, hanem a nyelv is, amely révén kommunikálunk. Azzal, hogy hétköznapi vagy éppen üzleti ügyeinket mind gyakrabban intézzük mobiltelefonon, újabb és újabb kommunikációs helyzetek fogalmi megjelenítéseibe ágyazottan válik mind összetettebbé közösség-fogalmunk. Ez az összetettebb fogalom az állandó elérhetőség érzésével párosulva egy új, az egyén elszigeteltség-érzetét az elérhetőség folyamatos lehetőségében feloldó, globális közösség képzetét kelti a kommunikációs aktus adójában és vevőjében egyaránt.

Más szóval, a mobilkommunikáció azzal válhat az Ong által is jelzett új csoporttudat forrásává, hogy közvetíti és felerősíti azokat a jelentéstani változásokat, amelyek közösség-

⁷ W. J. Ong: *Orality and Literacy*. Id. kiad. 136. o.

⁸ Uo., 136-137. o.

fogalmunk összetettebbé válásához vezetnek. Mégpedig elsősorban azzal, hogy e fogalmunk jelentéstartományát új típusú, az elektronikus médiumok használatához kötődő kommunikációs helyzetek fogalmi megjelenítésével gazdagítja.

Nem véletlenül került tehát a mobilkommunikáció hatásait vizsgáló kortárs elméletek közösség-meghatározásainak gyűjtőpontjába a kommunikációs szituációkban formálódó információ átadásának és befogadásának folyamata. Másképpen fogalmazva, a „másodlagos szóbeliség” nyelvét jellemző képi tömörítés közösség-fogalmunk információ-központú értelmezésének irányába hat és e folyamat háttérében egyértelműen kimutatható a mobiltelefon mind gyakoribb használata is. A továbbiakban erre az információ-központú közösség-értelmezésre szeretnék röviden kitérni, egy lehetséges meghatározással gyarapítva az újabban született meghatározások körét.

Adott tehát egy, a kommunikációs formák és lehetőségek számának növekedésével összetettebbé váló közösség-fogalom, amelyet egy sajátos képi nyelv a maga teljességében képes megragadni és működtetni a közösséggel kapcsolatos kommunikációs folyamatok, illetve a közösség fogalmára irányuló reflexió során. Ennek következményeként közösség-fogalmunk még erőteljesebben ágyazódik be a kommunikatív cselekvéseket, az információátadás és –befogadás helyzeit megjelölő fogalmi kapcsolatok képzettársítási rendszerébe. Sőt ez a fogalom számos értelmezési kísérletben mintegy feloldódni látszik a kommunikációs interakciókat megjelölő fogalmi kapcsolatok hálózatában. Ezekben a megközelítésekben egy közösség határait az információátadás, a kommunikációs tranzakció hatékonysága jelöli ki, azaz a közösség egyfajta információ-közösséggé jelenik meg. Gondoljunk például a már emlegetett „globális falu” mellett olyan kifejezésre, mint a „táv-jelenlét”!⁹

Erre a jelenségre világít rá például Herbert Hrachovec a monologikus médiumok aspektusából, amikor így fogalmaz: „Az eredményeket jól ismerjük: a telefon, a rádió, a tévé és az internet egyfajta szemiotikai globalizációt kínálnak, azaz olyan szimbólumrendszereket, amelyekre már nem érvényesek a hagyományos beszéd, írás és nyomtatás korlátai.”¹⁰ S ugyancsak erre az értelmezési módra utalnak Nicola Green szavai, aki viszont a dialogikus médiumok, elsősorban a mobilkommunikáció oldaláról közelíti meg a közösség-fogalom újra-meghatározásának problémáját: „Az internethez és a „virtuális” közösségekhez hasonlóan így a „mobilközösségek” értelmezésének is túl kell lépnie a „közösségek mint érdekcsoportok”

⁹ Ez utóbbi kifejezéssel találkozhatunk például H. Hrachovec: „Mediated Presence”. (In K. Nyíri (szerk) *Mobile Communication. Essays on Cognition and Community*. Passagen Verlag, Vienna, 2003, 105-115. o.) című tanulmányában is.

¹⁰ H. Hrachovec: „Mediated Presence”. Id. kiad. 109. o.

fogalmán (amely csoportok alapja a megtestesített liberális egyén autenticitása és „joga a magánszférához”), sőt, a „közösségek mint személyközi és közös helyen kialakuló kapcsolatok” hagyományos szociológiai fogalmán is (amely kapcsolatok alapja a rokonságon vagy azonos társadalmi csoporton belüli közvetlen ráhatások). Ehelyett a „közösségek mint bizalmi folyamatok” (amelyek alapja a közvetett, személyközi, szervezeti bizonytalanság és kockázat kölcsönös, reciprok és ismételt kialakulása) fogalom felé kell mozdulnunk.”¹¹ A Green által sugallt közösség-felfogás – miként oly sok más értelmezési kísérlet – arra a tényre világít rá, hogy az elektronikus kommunikációs technológiák elterjedésével a közösséget egyre kevésbé tekintjük közvetlen személyközi kapcsolatok együttesének, és sokkal inkább közelítjük meg úgy, mint a közvetlen és közvetett emberi interakciókat egyaránt felölelő jelképes folyamatot. Meghatározásakor sokkal inkább a globalitás, semmint a lokalitás elvét működtetjük. Vagyis eltávolodunk attól a XIX. század eleje óta képviselt állásponttól, amely a „racionálisan mechanizált, távoli” emberi kapcsolatokra épülő társadalommal (Gesellschaft) a közösségi létet mint közvetlen, szerves emberi kapcsolatok, kölcsönös viszonyok együttesét állítja szembe.¹²

Ennek oka pedig a közösség-fogalmunkat felölelő képzettársítási tartomány kiszélesedése, amely így egyaránt magában foglalja a közösségi létet meghatározó közvetlen és közvetett emberi viszonyok fogalmi megjelenítését. Ezt a folyamatot gyorsítja fel az elektronikus médiumok használatával kifejlődő képszerű nyelv, amelynek jelentéstani szerkezete új lehetőségeket kínál ezeknek az összetettebb fogalmaknak a megragadására és értelmezésére.

A „közösség” szó használata ezért járhat ma együtt az eddigieknél átfogóbb, ha úgy tetszik, globális természetű közösségkritériumok meghatározásának igényével. Ezek a közösségkritériumok a televízió, internet, mobiltelefon használatával globalizálódó kommunikációs tér sajátosságainak leírásából vezethetők le. Vagyis belső kapcsolatban vannak az információközvetítés hatékonyságának globális feltételeivel. E feltételek (pl. a közös információs bázis, bizalmi viszonyok kölcsönös kialakulása, stb.) közösségformáló tényezőkként járulnak hozzá a közösség méretével, szerkezetével, működésével kapcsolatos képzeink módosulásához.¹³

¹¹ N. Green: „Community Redefined: Privacy and Accountability”. In K. Nyíri (szerk) *Mobile Communication*. Id. kiad. 53. o.

¹² A fogalmi dichotómiával kapcsolatban lásd pl. F. Tönnies: *Gemeinschaft und Gesellschaft* (1887) című munkáját, amely magyar nyelven *Közösség és társadalom* (Gondolat Kiadó, Budapest, 1983.) címmel olvasható.

¹³ Szép példákat találunk a közösség információ-központú meghatározására Nyíri Kristóf már idézett, „Az MMS képfilozófiájához” című írásában, valamint Z. Karvalics László: „Információközösségek. Kísérlet egy fogalom megragadására” (Nyíri K. (szerk): *Mobilközösség – mobilmegismerés*. Id. kiad. 19-40. o.) című tanulmányában.

Sugallhatják például az alábbi meghatározást is: *közösségen a hatékony információközvetítésre irányuló kommunikatív cselekvések bizonyos szabályait egyöntetűen elfogadó és alkalmazó emberek közötti viszonyok együttesét értjük.*

Természetesen az elektronikus kommunikáció korában összetettebbé vált közösség-fogalmunk számos más meghatározásra is sarkallhat bennünket. Ezek a meghatározások nyilván különböző módon közelítenék meg az információ közösség- és tudásszervező jellegét. Egy valamiben azonban, úgy gondolom, közösnek kell lenniük: valamennyinek építenie kell azoknak a fogalmi és nyelvi változásoknak az elemzésére, amelyek az elektronikus médiumok korában átszervezik gondolkodásunkat, tudatunk szerkezetét és ezáltal emberi kapcsolatainkat is.

Ilyen elemzések révén tudjuk ugyanis az új kommunikációs technikát tudásfolyamataink komponenseként megközelíteni és megfigyelni mi történik velünk, miközben együttműködünk a szóban forgó technológiával. S mindez azért lehet fontos, mert az elektronikus médiumokkal való kölcsönhatás megértésének elmélyülésével egyúttal önmagunkról is teljesebb képet kaphatunk.

E megfontolások jegyében térek ki a könyv utolsó fejezetében arra a kérdésre, hogy az elektronikus médiumok kommunikációs terében egymáshoz kapcsolódó globális és lokális kommunikációs szituációk közötti határok elmosódásával hogyan nyílnak meg korábban átjárhatatlannak hitt; nyelvi, kulturális, társadalmi megkülönböztetéseket jelző fogalmi határok, s hogy ezek a „határnyitások” miképpen járulnak hozzá a hálózott személyiség összetett identitásának kialakulásához. A problémakör áttekintésekor éppúgy érinteni fogom az elektronikus kommunikáció teremtette új közösségi szintek jellemzőit, mint a háttérükben rejlő nyelvhasználati konvergencia jelenségét.

8.

KÖZÖSSÉGI ÉS NYELVHASZNÁLATI SZINTEK A MEGÚJULÓ MÉDIATÉRBEN

Az elektronikus kommunikáció olyan új médiatér kialakulásához vezet, amelyben összetettebbé válnak a kultúráról, társadalomról, emberi kapcsolatainkról, önmagunkról alkotott fogalmaink. Ezek az összetett fogalmak új dimenziókat tárnak fel gondolkodásunkban; minden eddiginél komplexebbé, de tudatosabbá is téve a kommunikációs folyamatainkat meghatározó közösségi szerepvállalásainkat.

Ahogy a kiváló médiakutató, Joshua Meyrowitz fogalmaz a „The Rise of Glocality” című tanulmányában, a média-hálózatos kommunikáció teremtette új kontextus révén „összetetté, többretegűvé, változékonyvá és a végtelenségig alakíthatóvá válik identitásunk”.¹ Ami annyit jelent, Meyrowitz gondolatmenetét folytatva, hogy a globális és lokális identitásaink egy időben, egymást átfedve formálják én-képünket, a közösséggel, közösségi léttel kapcsolatos képzetünket. S ennek eredményeként nem pusztán a globális iránti fogékonyságunk nő, de a lokálishoz fűződő viszonyunkban rejlő tudatosság is. Azaz a kulturális, nemzeti, társadalmi határokon átívelő globális kommunikáció során nyert információk tükrében élesebben rajzolódnak ki előttünk a lokalitás ismérvei, mint valaha.

Az új kommunikációs technológiák használata tehát egyszerre jár együtt a globális hálózottság, valamint a tudatosabbá váló és ezáltal bizonyos értelemben véve megerősödő lokális kötődés élményével. A rádiózó, televíziót néző, internetező, mobiltelefonáló; szűkebb és tágabb virtuális közösségével állandó kommunikatív kapcsolatban lévő ember így egyre inkább egy olyan társadalom tagjaként kezd gondolkodni, cselekedni, kommunikálni, amelynek léte elválaszthatatlanul kötődik az újonnan megszülető kommunikációs térhez.

Természetesen ezt az integráló és individualizáló dimenziót együttesen megjelenítő, összetett társadalmi identitást számos, egymásra is ható folyamat táplálja. A távolságot, a nemzeti, kulturális, társadalmi határokat virtualizáló kommunikációs térben ugyanis megváltoznak a társadalmi viszonyok, szituációk leírásakor alkalmazott kategóriák,

¹ J. Meyrowitz: „The Rise of Glocality. New Senses of Place and Identity in the Global Village”. In Nyíri K. (szerk.): *A Sense of Place. The Global and the Local in Mobile Communication*. Passagen Verlag, Vienna, 2005, 28.o.

osztályozások; elmosódnak az írásbeliség kultúráját jellemző határvonalak a privát és a nyilvános, a gyermek és a felnőtt világok között.

A hálózott individuum² ennek a konvergenciák sorát felvonultató, új kommunikációs galaxisnak a „nomádjaként”, hogy Meyrowitz kifejezésével éljünk³ próbál rendet teremteni a felé áramló információk kaotikus halmazában. Az új kommunikációs galaxis, amit nevezzünk William Gibson immár klasszikusnak tekinthető nyelvi leleményével élve⁴ kibertérnek, tehát nem annyira az írásbeliség kultúráját, vagy ahogy Meyrowitz fogalmaz⁵ a „szövegalapú társadalmakat” jellemző kategoriális különbségtételek, divergenciák, sokkal inkább a fogalmi összetartások, konvergenciák világa.

A kibertérben egymáshoz kapcsolódó globális és lokális kommunikációs szituációk közötti határok megnyitásával egyúttal megszűnnek korábban átjárhatatlannak hitt; nyelvi, kulturális, társadalmi disztinkciókat jelző határok is. Ezek a határnyitások egymást erősítő, sőt, bizonyos értelemben feltételező folyamatok, amelyek együttesen járulnak hozzá a hálózott személyiség összetett identitásának kialakulásához.

Ezt az összetett identitást azonban mindenekelőtt a közösségi lét egymásra ható, új formái táplálják. Az elektronikus médiumok használata ugyanis elsősorban azáltal teszi összetettebbé a közösségről alkotott fogalmunkat, hogy egyúttal új típusú közösségeket is teremt. A hálózott személyiség egyszerre válik egy, a globális kommunikációt lehetővé tevő, a nemzeti, kulturális határokon átívelő, virtuális közösség tagjává és egy, az elektronikus médiumok használatával megerősödő, sajátos belső normák alapján szerveződő, helyi közösség tagjává. Amikor például a televízió és az internet révén valamilyen tőle térben távol eső eseményről szerez információkat, akkor egy olyan kulturális és nemzeti határokon átívelő, virtuális közösség tagjaként viselkedik, amelynek globális kritériumait a hatékony információközvetítés szabályai határozzák meg. Amikor viszont az így szerzett információkat közvetlen környezetével mobiltelefonon vagy e-mail üzenetek formájában megosztja, akkor egy olyan helyi közösség tagjaként kommunikál, amelynek belső kohézióját épp az ilyen

² A mobil kommunikáció és a mobil internet viszonyai között otthonos személyiségről, a hálózott individuumról lásd Nyíri Kristóf: „The Networked Mind”, *Talk given at the workshop THE MEDIATED MIND - RETHINKING REPRESENTATION*, May 27-28. 2005, The Knowledge Lab, Institute of Education, University of London; valamint Nyíri Kristóf: „A mobil információs társadalom felé”. *Világosság*, 2002/8-9., 42-44. o.

A „hálózott individuum” – írja Nyíri – „új pszichológiai típust jelenít meg; nem azonos sem a Gutenberg-galaxisban, sem a könyvnyomtatás előtti vagy egyáltalán az írásbeliség előtti világban otthonos és sikeres személyiséggel. /.../ sajátos tájékozódásai, kapcsolódásai által megkülönböztethető egyéniség, aki ugyanakkor állandóan kommunikatív összeköttetésben áll szűkebb-tágabb virtuális közösségével.” (Nyíri K.: „A mobil információs társadalom felé”. Id. kiad., 43. o.)

³ Lásd J. Meyrowitz: „Global Nomads in the Digital Veldt”. In Nyíri K. (szerk.): *Mobile Democracy. Essays on Society, Self and Politics*. Passagen Verlag, Vienna, 2003, 91-102. o.

⁴ Lásd W. Gibson: *Neuromancer*. Ace, New York, 1984.

⁵ Vö. pl. J. Meyrowitz: „The Rise of Glocality”. Id. kiad., 29. o.

kommunikációs folyamatok, az azok keretében kialakuló nyelvhasználati, viselkedési szokások determinálják. Nem véletlenül jut a multimédiás üzenetküldés közösségformáló szerepét vizsgáló Nyíri Kristóf arra a következtetésre, hogy „a beszéd, szöveg és kép egyidejű – komplementer transzmissziója /.../ nem egyszerűen társadalmi tevékenységnek tűnik, hanem olyan tevékenységnek, amely éppen azokat a kapcsolatokat tartja elevenen, amelyekből a valódi közösségek felépülnek.”⁶

Az új lokalitások tehát úgy feltételeznek erős közösségi kötődéseket, hogy egyúttal globális trendek, a globális tudat hatása alatt is állnak. Ezek az új kommunikációs térben organizálódó helyi közösségek így egyrészt erősítik a helyi kötődéseket, a lokális identitást, másrészt viszont integráns elemei az ebben a kommunikációs térben kibontakozó, globális vetületekkel bíró virtuális közösségnek is. S ezáltal a globális virtuális közösség egyfajta viszonyítási keretül is szolgál az elektronikus kommunikációs térben organizálódó helyi közösségeknek. A hálózott individuum saját helyi közösségét ugyanis egyre inkább a globális irányából kezdi értelmezni, azaz a globális kommunikáció során szerzett információk tükrében határozza meg közösségi hovatartozásának főbb ismérveit. Egyfajta globális mátrixot helyez a helyi közösséggel kapcsolatos tapasztalataira és az azokra épülő közösség-definícióra.

Ez az új médiumok teremtette globális nézőpont azonban nem pusztán a közösség-meghatározásokat, de a társadalmi szabályokhoz fűződő egyéni viszonyt is megváltoztatja. A globális kitekintés következtében szükségszerűen viszonylagossá váltak azok a nemzetállami érdekeket megtestesítő konvenciók, társadalmi értékek, normák, amelyek a szövegalapú kultúrákban a helyi közösségek életét meghatározták.

Ennek oka kettős. Egyrészt az írásbeliség korában általánossá vált, elvontabb társadalmi kategóriák, osztályok egyre kevésbé alkalmazhatók arra a közös kommunikációs térre, amelynek keretében a hálózott individuumok globálisan és lokálisan is kapcsolatba lépnek egymással. A globális viszonyítási keret így a nemzetállami érdekeket is megtestesítő társadalmi, politika kategóriák folyamatos felszámolásához vezet. Másrészt azzal, hogy az új kommunikációs tér hatására a globális és lokális események közvetlen kapcsolatba kerülnek egymással, jelentős mértékben megerősödik a helyi közösségek kohéziója, ami óhatatlanul is a hagyományos társadalmi, politikai intézmények tekintélyének csökkenésével jár együtt. A kommunikációs szituációk számának növekedése megsokszorozza annak a helyi kommunikációs közösségnek a megtartó erejét, melynek a hálózott személyiség nem eleve

⁶ Nyíri K.: „Az MMS képfilozófiájához”. In Nyíri Kristóf (szerk.): *Mobilközösség – mobilmegismerés*. Id. kiad., 231. o

elfogadott szabályok és normák követésével, külső társadalmi erők hatására, hanem szabad és tudatos választás révén válik a tagjává.

Akár a globális, akár az újonnan szerveződő helyi közösségi szint irányából közelítjük meg a hálózott személyiség és a társadalom viszonyát, azt látjuk, hogy e személyiség egyre kevésbé kötődik az osztálya által kijelölt, konvencionális társadalmi helyhez. Mind szélesebb spektrumú kommunikációs tevékenysége révén egyre több olyan közösségi formát, életmódot, hagyományt és értékrendet ismer meg, amelyet korábban elzártak előle a normatív integráció tradicionális intézményei, az eleve elfogadott közösségi hagyományok és tekintélyek. Lehetősége nyílik ezáltal arra, hogy válasszon magának az egymással versengő közösségek, életmódok és értékek közül. S ez a hagyományosan elfogadott normák, életmódok, értékek viszonylagosságnak felismeréséből fakadó választás egyúttal a hálózott individuum egyre összetettebb identitásának részévé is válik.

A közösség új szintjeinek kialakulása a mind összetettebb egyéni identitások révén tehát felülírja a társadalommal kapcsolatos hagyományos osztályozási, kategorizálási mintákat, s ezzel együtt mintegy újraintegrálja a különböző társadalmi csoportokat is. A globális és lokális közösségi szintek kialakulása ily módon vezet el egy új típusú lokalitás megszületéséhez, amelyet Meyrowitz találóan „glokalitás”-nak” nevez.⁷

Meyrowitz már idézett munkájában Charles Horton Cooley és George Herbert Mead írásaira hivatkozva abból a feltevésből indul ki, hogy az ember önmagáról alkotott képe (sense of self) voltaképpen az individuum közösségi, társadalmi kapcsolataira visszavezethető, tükrözött kép.⁸ Mások velünk kapcsolatos reakciói, attitűdjei, viselkedése alapján ismerjük meg önmagunkat; értjük meg cselekvéseink, viselkedésünk, szavaink társadalmi jelentését. Én-képünk annak észleléséből fakad, ahogyan mások észlelnek bennünket. Ahogy Mead fogalmaz, az „általánosított másik” (the generalized other) szemszögéből észleljük és ítéljük meg viselkedésünket és megnyilatkozásainkat.

Meyrowitz szerint az új kommunikációs technológiák megjelenése és kiterjedtebb használata kitágította a tapasztalati teret, s ezáltal az önismeretünk forrását jelentő „általánosított másik”-ról alkotott fogalmunkat már nem pusztán a közvetlen környezetünkben élő emberek velünk kapcsolatos reakciói táplálják. A globális médiatérben immár más helyeken lévő, más közösségekben élő emberek is szolgálhatnak én-tükörként. S ez a medializált, közvetített „általános másik”, bár nem szünteti meg az önmagunkról alkotott

⁷ Lásd J. Meyrowitz: „The Rise of Glocality”. Id. kiad., 23-25. o.

⁸ Vö. Ch. H. Cooley: *Human Nature and the Social Order*. Schocken, New York, 1964; George Herbert Mead: *Mind, Self, and Society: From the Standpoint of a Social Behaviorist*. University of Chicago Press, Chicago, 1934.

képünk függését a bennünket befogadó helyi közösségtől, csökkenti lokalitásunk jelentőségét az én-kép kialakításában.

Másrészt azzal, hogy az elektronikus kommunikáció terében globális perspektívák nyílnak meg előttünk, kitárul az a viszonyítási mező is, amelyet Meyrowitz „általánosított máshol lét”-nek nevez.⁹ Az „általánosított máshol lét” olyan tükör, amelyben saját lokalitásunkat szemlélhetjük és megítélhetjük. Az „általánosított máshol lét” érzékelésével helyi közösségünkéről más helyi közösségekhez viszonyítva alkotunk képet. Ez a kitáguló viszonyítási mező egyfajta globális mátrixot helyez a lokálissal kapcsolatos tapasztalatainkra, s így egy különleges én- és helytudat forrásává válik. „Glokalitásokban élünk”, írja Meyrowitz, ami annyit jelent, hogy „bár valamennyi lokalitás több szempontból egyedi, mindegyik globális trendek és a globális tudat hatása alatt áll”.¹⁰ Az új médiatérben érvényesülő globális nézőpont tehát azzal, hogy általános viszonyítási mezőbe helyezi helyi közösségünket, egyúttal új, a lokalitáson túlmutató jelentést is ad közösségi interakcióinknak, amelyeket egy, az elektronikus média által megteremtett külső perspektívából, „felülnézetből” vagyunk képesek szemlélni.

A lokális és globális társbérletből fakadó „glokalitás”-ban azonban a helyi kötődés új, minden eddigénél erősebb formái is kialakulnak. Ennek oka pedig, hogy a globális nézőpont, az új médiateret jellemző viszonyítási keret révén minden eddigénél tudatosabb választás eredményeként érezzük, valljuk magunkat egy helyi közösség tagjának. Más szóval, a globális kommunikáció révén megteremtődő, miként E. Relph fogalmaz, „objektív kívüllevés” (objective outsideness)¹¹ a lokálishoz való kötődés minden eddigénél tudatosabb, érzelmileg minden korábbinál erősebb formáját váltja ki. Az általunk több szempont mérlegelésével, tudatosan választott helyet és közösséget ugyanis sokkal inkább a sajátunknak fogjuk érezni, mint azt, amelyhez pusztán konvencionális kötelékek fűznek bennünket.

Az újonnan megszülető globális nézőpont azáltal, hogy minden eddigénél tudatosabbá teszi közösségi, társadalmi viszonyulásainkat, nem egyszerően csak a viselkedésünket befolyásolja, de hatással van magára a társadalmi identitásra is. A globális kommunikáció teremtette „felülnézetben” átértékelődnek a szövegalapú társadalmakban kikristályosodott, hagyományos társadalmi kategóriák is. A mind nagyobb számú globális és lokális kommunikációs szituáció gyújtópontjába kerülő kategóriákat egyre tudatosabban közelíti meg az individuum, aki ezáltal egyre kevésbé képes reflexió nélkül elfogadni a kategóriák

⁹ J. Meyrowitz: „The Rise of Glocality”. Id. kiad., 22-23. o.

¹⁰ Uo., 23. o.

¹¹ E. Relph: *Place and Placelessness*. Pion Ltd., London, 1976, 51-52. o.

hátterében boltosuló szokásokat. Másrészt az új médiatér kínálta kommunikációs közeg teljes mértékig átjárhatóvá tette a közösségi, társadalmi kommunikációt meghatározó szituációs határokat. Az elektronikus médiumok révén megnyíló szituációs határok és a saját társadalmi, közösségi gyakorlatát globális nézőpontból szemlélő és ezáltal a konvenciókkal kapcsolatban mindinkább kritikusabbá váló személyiség attitűdjei miatt egyre kevésbé lehetséges több, a hagyományos, szövegalapú társadalmat jellemző kategóriát fenntartani.

Ezáltal válhat az elektronikus kommunikáció olyan társadalmi konvergenciák alapjává, mint amilyen például a gyermeki és felnőtt világok közeledése is. Miként Meyrowitz „glokális”-ról írt tanulmányában olvashatjuk, manapság egyre kevésbé őrizhető meg az a szövegalapú társadalmakat jellemző gyakorlat, hogy a szövegek különböző szintű kódolásával távol tartják a gyermekeket a felnőttek, sőt más korú gyermekek információs világától.¹² A televíziót néző, internetező gyermekek ma minden további nélkül hozzájuthatnak a felnőttek elkülönített információihoz. S így egyre jobban elmosódnak a gyermekkor és az ifjúkor, illetve az ifjúkor és a felnőttkor közötti határvonalak. Az a kommunikációs közeg, amelyben a gyermekek információhoz jutnak, egyre inkább azonossá válik azzal a világgal, amelyben a felnőttek kommunikálnak, dolgoznak vagy éppen szórakoznak. Azaz a televíziós csatornákat néző, az internetet egyre tudatosabban böngésző gyermek ugyanabban a kommunikációs közegben tájékozódik, jut hozzá újabb és újabb információkhoz, mint a felnőtt. A gyermeki és felnőtt világokat korábban jellemző kommunikációs szituációk egyre inkább átfedik egymást. S ez, véli például Neil Postman, szükségszerűen vezet a felnőtt hagyományos társadalmi helyzetéből és szerepéből fakadó tekintélyének gyengüléséhez.¹³ Erre hívja fel a figyelmet Meyrowitz is „Medium Theory” című tanulmányában, mikor így fogalmaz: „Az elektronikus társadalmat a felnőttes gyermekek és a gyerekes felnőttek egyre növekvő száma jellemzi”.¹⁴ A „gyermekkor eltűnése”, hogy Postman már idézett művének címe utaljunk,¹⁵ tehát arra a társadalmi kategóriák közötti konvergenciára példa, amely a kommunikációs szituációk határainak elmosódásából fakad az elektronikus médiumok terében. Az elektronikus média használata megszabadít bennünket a hagyományos társadalmi besorolásokban és az azokra épülő interakciókban rejlő kötöttségektől, korlátozásoktól. Ahogy Meyrowitz írja: „Szabadon alakíthatjuk saját kapcsolati hálónkat és a mi döntésünkön múlik, hogy milyen szinten

¹² Vö. J. Meyrowitz: „The Rise of Glocality”. Id. kiad., 28-29. o.

¹³ Vö. N. Postman: *The Disappearance of Childhood*. Vintage Books, New York, 1994, 89-90. o.

¹⁴ J. Meyrowitz: „Medium Theory”. In David Crowley-David Mitchell (szerk.): *Communication Theory Today*. Stanford University Press, California, 1994, 68. o.

¹⁵ Lásd N. Postman: *The Disappearance of Childhood*. Id. kiad

akarunk bekapcsolódni ezekbe a hálózatokba. S tőlünk függ az is, hogy milyen szinten kötődünk a helyi térhez.”¹⁶

Ez a lokálishoz való tudatos kötődés ugyanakkor elképzelhetetlen lenne az egyes helyi közösségeket összetartó nyelvhasználati módok megfontolt alkalmazása nélkül. Ezek a helyi közösségekre jellemző nyelvhasználati szokások pedig manapság éppúgy konvergencia gyümölcsei, mint az új közösségiség irányába mutató társadalmi folyamatok. S ennek a konvergenciának a lényege az írásbeli és szóbeli nyelvhasználat manapság egyre világosabban érzékelhető közeledésében rejlik. Miként egyre nyilvánvalóbb számunkra az is, hogy ez a kép, szöveg, beszéd közvetítésére egyaránt alkalmas elektronikus médiumok terében kibontakozó, új nyelvi kultúra voltaképpen feltétele is a hagyományos kategóriák közötti határok elmosódásának. Egy időben jelenti ugyanis az eredményes globális kommunikáció és ezáltal az új közösségiséget megszilárdító globális nézőpont feltételét, valamint a tudatos választások révén megerősödő helyi közösségek kohéziójának alapját, mely épp az emberi csoportokat valódi közösségekké tevő kapcsolatokat tartja elevenen.

Ebben a megújuló nyelvhasználati közegben mindinkább érzékelhetővé válik a nyelv közösségi kohéziót fenntartó, erősítő szerepe. Ami azért fontos, mert ez a nyelv eredeti funkciójának tekinthető szerep a szövegalapú társadalmakat jellemző szóbeli-írásbeli kétnyelvűség árnyékban egyre inkább elhalványult. Az írásbeliség megjelenésével és elterjedésével az egyes közösségekre, csoportokra jellemző és elsődlegesen a szóbeli kommunikáció közegében szerveződő nyelvi világot erőteljesen háttérbe szorította az egyedül helyesnek vélt és az alapvetően az írásbeli kommunikáció sajátosságait mutató sztenderd nyelvhasználat. Miután azonban a kisebb közösségek tagjai továbbra is szóban osztották és osztják meg egymással az általuk fontosnak tartott információkat, a közösségekre jellemző nyelvhasználati szokások fennmaradtak a szövegalapú társadalmakban is. E közösségek tagjai annak ellenére, hogy a hivatalos nyelvváltozathoz képest „helytelennek” érezték saját nyelvhasználatukat, ragaszkodtak hozzá. Mégpedig elsősorban azért, mert a külső, társadalmi értékrendet megjelenítő szabályok ellenére továbbra is saját, helyi hagyományaikat jelben megjelenítő és ezáltal a közösségi kohéziót erősítő nyelvi szokásokat tekintették és tekintik irányadónak. Ez a jelenség elsődlegesen az erős társas kapcsolathálózatra épülő, pl. falusi vagy elővárosi közösségek esetében érzékelhető, ahol a nem hivatalos nyelvváltozat tekintélye egyúttal a közösségi identitás szimbólumává is vált.

¹⁶ J. Meyrowitz: „The Rise of Glocality”. Id. kiad., 30. o.

Az elektronikus médiumok használatával megszülető új kommunikációs térben egyre erőteljesebben csökken a sztenderd nyelvváltozatok súlya és nő az egyes közösségeket, csoportokat jellemző és a közösségi összetartozást erősítő nyelvhasználati módok jelentősége. A hivatalos nyelvváltozatok dominanciáját erősítő írásbeliség mellett mind nagyobb teret nyernek az új kommunikációs technológiák, amelyek az egymásnak telefonáló, SMS, MMS vagy e-mail üzeneteket küldő emberek által előnyben részesített és a mindennapi információcsere szempontjából hatékonyabbnak tartott, nem kötött nyelvhasználat elterjedését segítik elő.

Ezt az írásbeliség tekintélyének csökkenéséhez vezető folyamatot gyorsítja fel az írásbeliség és szóbeliség új médiatérben bekövetkező konvergenciája, amely a rádiózás, televíziózás teremtménye „másodlagos szóbeliség” megjelenése, de még inkább az internetes, mobiltelefonos és ezen belül is a kép, szöveg, beszéd egyidejű komplementer transzmisszióját feltételező, multimédiás kommunikációs, üzenettovábbítási technikák¹⁷ elterjedése óta hogy egyre nyilvánvalóbb nyomokat a nyelvben.

A szóbeli és írásbeli nyelvhasználati sajátosságok közeledésének vannak egészen konkrét, már most jól érzékelhető jelei. Gondoljunk például azokra a kapcsolattartó szövegekre, amelyeket ugyan írásban rögzítünk, mégis közelebb állnak az élőnyelvi megnyilatkozásokhoz! Az e-mail, SMS vagy MMS üzenetek grammatikai, stilisztikai jellemzői egy különös, az írásbeliség köntösébe bújtatott szóbeliség jegyeit mutatják.

Ezek a szóbeliségre jellemző grammatikai, stilisztikai eszközök azonban sokkal tudatosabban épülnek be a szövegekbe nem egyszer bonyolult jelentéstartalmak kifejezésére, mint az orális megnyilatkozások esetében. Az írásbeli kommunikáció során ugyanis minden időbeli korlát ellenére képes arra a közlő, hogy áttekintse a megfogalmazottakat, reflektáljon a rögzített nyelvi konstrukciókra. A szóbeli kommunikációt jellemző elemeknek így komoly stilisztikai jelentése, értéke lehet: használatukkal az üzenetet megfogalmazó személy jelzi, hogy elfogadja és alkalmazni kívánja egy, az SMS, MMS, e-mail kommunikáció köré szerveződő nyelvi közösség szabályait. Azaz nem pusztán azért kerül például az összetett mondat szerkezeteket, hosszabb szavakat, elvont kifejezéseket, mert az elektronikus üzenetküldés komoly időbeli korlátokat szab és ily módon némiképpen reprodukálja a szóbeli kommunikáció sajátosságait, hanem azért is, mert ezáltal egyértelművé kívánja tenni valamely, a nyelvhasználat bizonyos formáit elfogadó közösséghez való tartozását, s azt, hogy ez a kötődés nagyon is tudatos választás eredménye.

¹⁷ Erről a folyamatról nyújt kiváló elemzést Nyíri Kristóf már idézett munkájában: Nyíri K.: „Az MMS képfilozófiájához”. Id. kiad., 225-231. o.

Az így elfogadott nyelvi szokások értelemszerűen erőteljes hatással vannak mindennapi nyelvhasználatára is. Az írásbeliség köntösében becsempészett szóbeliség nyomokat hagy az írásbeli kommunikáción, ami a szóbeli és írásbeli nyelvhasználat korábban már tárgyalt konvergenciáját idézi elő. Ennek eredményeként egyre inkább elmosódnak a határok a szóbeli és írásbeli kommunikáció között, s megteremtődnek egy új kommunikációs nyelv jelentéstani, grammatikai alapjai.

Az új kommunikációs nyelv a megszületése és elterjedése az írásbeliség kínálta nyelvi és fogalmi lehetőségeket jól ismerő ember nagyon is tudatos választásának eredménye, aki úgy gondolja, hogy e nyelv használatával eredményesen kapcsolódhat be a mind jobban felgyorsuló és globálissá váló információáramlásba, és világosabban fejezhet ki a mindennapjait meghatározó fogalmi összefüggéseket vagy éppen emóciókat egy adott helyi közösség tagjai számára. Az elektronikus médiatérben megszülető kommunikációs nyelv tehát integrálja a szóbeli és írásbeli nyelvhasználat bizonyos jellemzőit. Alapvetően ebből fakad sajátos, képi jellege is, amelynek, persze, komoly jelentéstani és szintaktikai ismérvei vannak.

Ezek közül talán a legfontosabb az olyan nyelvi elemek mind gyakoribb használata, amelyek jelentése fogalmi összefüggések széles képzetársítási tartományát képes átfogni, konceptuálisan nem elemzett „képekbe” tömöríteni. Ez a „másodlagos szóbeliség” dominanciájából fakadó képiség azonban nemhogy leegyszerűsítene, de tovább is árnyalja nyelvi világunkat, amely ezáltal egyfelől újabb fogalmi összefüggések feltárásának válhat az eszközévé, másfelől a szemiotikai globalizáció hatásait felerősítve hozzájárulhat a globális információáramlás felgyorsulásához is.

Egy új kommunikációs nyelv van tehát születőben, amelynek alapos és részletes leírása még várat magára. Egyet azonban biztosan tudunk: az elektronikus médiumok használata révén globálisan érvényesülő nyelvi hatások, jelentéstani változások egy olyan nyelvi galaxis irányába mutatnak, amely hozzájárulhat az emberi kapcsolatok magasabb szintjének létrejöttéhez és megerősödéséhez. Az új kommunikációs nyelv jelentéstani alapjainak létrejöttével egyúttal biztosítottá válnak a nyelvi, konceptuális feltételei is az eddig átjárhatatlannak hitt, kulturális és társadalmi megkülönböztetéseket jelző határok megnyitásának új közösségi formák kibontakozásának és megerősödésének. E jelentéstani változások eredményeként teremthetnek meg a fogalmi fundamentumai a globális információközösségre jellemző nyitottságnak és bizalomnak, egy, a tudástársadalom kiteljesedését biztosító új csoporttudatnak.

Más szóval, a szóbeliség és írásbeliség konvergenciájának eredményeként használatossá vált új kommunikációs nyelv egy időben erősíti a globálishoz és lokálishoz való kötődést és teremti meg ezáltal a megújuló médiatérben érzékelhető kulturális és társadalmi konvergencia fogalmi feltételeit. Ezért ennek a nyelvi világnak a megismerése nem csupán a nyelv és az új kommunikációs technológiák közötti belső kapcsolat természetéhez vezet el bennünket, de segítségünkre lehet abban is, hogy megértsük: a nyelvi kommunikációt mi teszi kultúrát, közösséget, embert formáló cselekvéssé.

BIBLIOGRÁFIA

- AKINNASO, F. N.:** „The Consequences of Literacy in Pragmatic and Theoretical Perspectives”, *Anthropology and Education Quarterly* 12, 1981, 163-200. o.
- ALTRICHTER F. – Nyíri K. – Pléh Cs. – Vizi E. Sz.** (szerk): *Agy és tudat*. Budapest, BIP Kiadó, 2002.
- ANDERSON, J.:** *The Architecture of Cognition*. Hillsdale/N. J.: Lawrence Erlbaum, 1983.
- BATES, E. – MacWhinney, B.:** „Competition, Variation, and Language Learning”. In MacWhinney, B. (szerk.): *Mechanisms of Language Acquisition*. Hillsdale/N. J.: Lawrence Erlbaum, 1987, 157-193. o.
- BERWICK, R. C.:** „Principle-based parsing”. In Sells, P.-Shieber, S. M.-Wasow, T.: *Foundational Issues in Natural Language Processing*. MIT Press, Cambridge/Mass, 1991, 115-126. o.
- BICKERTON, D.:** *Language and Species*. University of Chicago Press, Chicago, 1990.
- BILGRAMI, A.:** *Belief and Meaning*. Basil Blackwell, Oxford, 1992.
- BLOCH, M. E. F.:** *How We Think They Think: Anthropological Approaches to Cognition, Memory, and Literacy*. Boulder: Westview Press, 1998.
- BLOOM, H.:** *The Anxiety of Influence*. Oxford University Press, New York, 1973.
- BOROS J. – András F.:** *Képszemantika, hagyomány, mobilkommunikáció. Tanulmányok Nyíri Kristóf filozófiájáról*. Brambauer Kiadó, Pécs, 2005.
- BRATMAN, M. E.:** „Davidson’s Theory of Intention”. In E. Lepore – B. P. McLaughlin (szerk.): *Actions and Events*. Basil Blackwell, Oxford, 1985.
- BRATMAN, M. E.:** „Cognitivism about Practical Reason”, *Ethics* 102, 1991, 117-128. o.
- BRUNER, J.:** „From Communication to Language: A Psychological Perspective”, *Cognition* 3, 1975, 255-287. o.
- BRUNER, J. – Luciareello, J.:** „Monologues as a Narrative Recreation of the World”. In Nelson, K. (szerk.): *Narratives from the Crib*. Harvard University Press, Cambridge, 1989, 234-308. o.
- CHAFE, W. L.:** „Integration and Involvement in Speaking, Writing, and Oral Literature”. In D. Tannen (szerk.): *Spoken and Written Language: Exploring Orality and Literacy*. Ablex, Norwood, 1982.
- CHOMSKY, N.:** *Reflections on Language*. Temple Smith, London, 1976.
- CHOMSKY, N.:** *Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme*. Osiris-Századvég, Budapest, 1995.
- CHOMSKY, N.:** „Language and Nature”. *Mind* 104, 1995, 1-61. o.
- CHURCHLAND, P.:** *Neurophilosophy: Toward a Unified Science of the Mind-Brain*. Bradford Books/MIT Press, Cambridge, 1986.

- CHURCHLAND**, P. S. – **Sejnowski**, T. J.: *The Computational Brain: Models and Methods on the Frontiers of Computational Neuroscience*. MIT Press/Bradford Books, Cambridge, 1992.
- CLANCHY**, M. T.: *From Memory to Written Record: England, 1066-1307*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. 1979.
- CLARK**, H. – **Clark**, E.: *Psychology and Language: An Introduction to Psycholinguistics*. Harcourt, New York, 1977.
- COHEN**, L. J.: „Belief and Acceptance”. *Mind* 98, 1989, 367-389. o.
- DAMASIO**, A. R.: „The Brain Binds Entities and Events by Multiregional Activation from Convergence Zones”. *Neural Computation*, 1, 1989, 123-132. o.
- DAMASIO**, A. R. – **Damasio**, H.: „Cortical Systems Underlying Knowledge Retrieval: Evidence from Human Lesion Studies”. In *Exploring Brain Functions: Models in Neuroscience*. Wiley & Sons, New York, 1993, 233-248. o.
- DAMASIO**, A. R.: *Descartes tévedése. Érzelem, értelem és az emberi agy*. AduPrint, Budapest, 1996.
- DANTO**, A. C.: *Analytical Philosophy of Action*. Cambridge University Press, Cambridge, 1973.
- DAVIDSON**, D.: *Essays on Actions and Events*. Clarendon Press, Oxford, 1980.
- DAVIDSON**, D.: *Inquiries into Truth and Interpretation*. Clarendon Press, Oxford, 1984.
- DAVIDSON**, D.: „The Structure and Content of Truth”. *The Journal of Philosophy* 87, 1990, 279-329. o.
- DENNETT**, D.: *Consciousness Explained*. Little Brown, Boston, 1991.
- EDELMAN**, G.: *Neural Darwinism: The Theory of Neuronal Group Selection*. Basic Books, New York, 1987.
- EDELMAN**, G.: *Bright Air, Brilliant Fire*. Basic Books, New York, 1992.
- EISENSTEIN**, E.: *The Printing Press as an Agent of Change: Communications and Cultural Transformations in Early-Modern Europe*. Cambridge University Press, New York, 1979.
- FEINBERG**, J.: „Action and Responsibility”. In M. Black (szerk.): *Philosophy in America*. Ithaca, New York, 1965.
- FELDMAN**, H. – **Goldin-Meadow**, S. – **Gleitman**, L. R.: „Beyond Herodotus: The Creation of Language by Linguistically Deprived Children”. In Locke, A. (szerk.): *Action, Symbol, and Gesture: The Emergence of Language*. Academic Press, New York, 1978.
- FILLMORE**, Ch.: „The Case for Case”. In *Universals in Linguistic Theory*. New York, 1968, 1-88. o.
- FODOR**, J.: *The Language of Thought*. Harvard University Press, Cambridge, 1975.
- FODOR**, J.: *The Modularity of Mind*. Cambridge/M., MIT, 1983.
- FODOR**, J.: *Psychosemantics*. Mass.: MIT Press, Cambridge, 1987.
- FODOR**, J.: *Concepts: A Tutorial Essay*. Rutgers University Cognitive Science Center, Technical Report No. 13., 1993.
- GAUKER**, Ch.: „The Lockean Theory of Communication”, *Nous* 26:3, 1992, 303-324. o.

- GERGEN**, K. J.: „The Challenge of Absent Presence”. In J. E. Katz and M. A. Aakhus (szerk.): *Perpetual Contact. Mobile Communication, Private Talk, Public Performance*. Id. kiad., 228-231. o.
- GREEN**, N.: „Community Redefined: Privacy and Accountability”. In K. J. Nyíri (szerk.): *Mobile Communication. Essays on Cognition and Community*. Id. kiad., 43-56. o.
- GOLDMAN**, A. I.: *A Theory of Human Action*. Prentice-Hall, New York, 1970.
- GOLDWIN-EISLER**, F.: *Psycholinguistics: Experiments in Spontaneous Speech*. Academic Press, New York, 1968.
- GOODY**, J.: *The Domestication of the Savage Mind*. Cambridge University Press, Cambridge, 1977.
- GOODY**, J.: *The Interface between the Written and the Oral*. Cambridge University Press, Cambridge, 1987.
- GRICE**, H. P.: „Meaning”, *The Philosophical Review* 64, 1957, 377-388. o.
- GRICE**, H. P.: „Utterer’s Meaning, Sentence-Meaning and Word-Meaning”, *Foundations of Language* 4, 1968, 225-242. o.
- GRICE**, H. P.: „Intention and Uncertainty”. In *Proceedings of the British Academy* 57, 1971, 263-279. o.
- GRICE**, H. P.: *Studies in the Way of Words*. Harvard University Press, Cambridge, 1989.
- HAJNAL** I.: „Racionális fejlődés és írásbeliség”. In *Klébelsberg Kunó Magyar Történeti Intézet Kézikönyve*, Budapest, 1933.
- HAJNAL** I.: „Írásbeliség, intellektuális réteg és európai fejlődés”. In *Károlyi Árpád emlékkönyv*, Budapest, 1933.
- HAMPSHIRE**, S.: *Freedom of the Individual*. Princeton University Press, New Jersey, 1965.
- HAMPSHIRE**, S.: „Comments” (on Davidson’s „Intending”). In Y. Yovel (szerk.): *Philosophy of History and Action*. The Magnes Press, Jerusalem, 1978.
- HAVELOCK**, E. A.: *Preface to Plato*. Harvard University Press, Cambridge, 1963.
- HAVELOCK**, E. A.: *Origins of Western Literacy*. Ontario Institute for Studies in Education, Toronto, 1976.
- HAVELOCK**, E. A.: *The Muse Learns to Write. Reflections on Orality and Literacy from Antiquity to the Present*. Yale University Press, New Haven-London, 1986.
- HUDDLESTON**, R. D.: *The Sentence in Written English*. Cambridge University Press, Cambridge, 1971.
- INNIS**, H.: *The Bias of Communication*. University of Toronto Press, Toronto 1951.
- IVINS**, W. M.: *Prints and Visual Communication*. Harvard University Press, Cambridge, 1953.
- JACKENDOFF**, R.: „What is a Concept, that a Person May Grasp It?”, *Mind and Language* 4, 1989, 68-102. o.
- JACKENDOFF**, R.: *Languages of the Mind: Essays on Mental Representation*. MIT Press, Cambridge, 1992.
- JACKENDOFF**, R.: *Patterns in the Mind*. Basic Books, New York, 1994.

- JAYNES, J.:** *The Origins of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind.* Houghton Mifflin, Boston, 1977.
- JOHNSON, M.:** *The Body in the Mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason.* University of Chicago Press, Chicago, 1987.
- KATZ, J. E. - Aakhus M. A. (szerk.):** *Perpetual Contact. Mobile Communication, Private Talk, Public Performance.* Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- LAKOFF, G.:** *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind.* University of Chicago Press, Chicago, 1987.
- LEPORE, E. - van Gulick, R. (szerk.):** *John Searle and His Critics.* Basil Blackwell, Cambridge, 1991.
- LEVI, D.:** *The Enterprise of Knowledge.* Mass., MIT Press, Cambridge, 1980.
- LEWIS, D.:** *Convention.* Harvard University Press, Cambridge, 1969.
- LEWIS, D.:** „Languages and Language”. In *Philosophical Papers.* Oxford University Press, Oxford, 1983.
- LOAR, B.:** *Mind and Meaning.* Cambridge University Press, Cambridge, 1981.
- LOCKE, J.:** *Értekezés az emberi értelemről I-II.,* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979.
- LURIA, A. R.:** *Cognitive Development: Its Cultural and Social Foundations.* Harvard University Press, London, 1976.
- MARTINET, A.:** „Elements of a Functional Syntax”. *Word* 16, New York, 1960, 1-10. o.
- MARTINET, A.:** *Grundzüge der allgemeinen Sprachwissenschaft.* Stuttgart, 1963.
- McLUHAN, M.:** *The Gutenberg Galaxy: The Making of Typographic Man.* University of Toronto Press, Toronto, 1962.
- MEYROWITZ, J.:** *No Sense of Place. The Impact of Electronic Media on Social Behavior.* Oxford University Press, New York-Oxford, 1985.
- MEYROWITZ, J.:** „Global Nomads in the Digital Veldt”. In Nyíri K. (szerk.): *Mobile Democracy. Essays on Society, Self and Politics.* Id. kiad., 91-102. o.
- MEYROWITZ, J.:** „The Rise of Glocality. New Senses of Place and Identity in the Global Village”. In Nyíri K. (szerk.): *A Sense of Place. The Global and the Local in Mobile Communication.* Id. kiad., 21-30. o.
- NYÍRI K.:** *Tradition and Individuality.* Kluwer Academic Publishers, Dordrecht-Boston-London, 1992.
- NYÍRI K.:** „Hajnal István időszerűsége”, *Világosság*, 1992/8-9- 682-687. o.
- NYÍRI K.:** *A hagyomány filozófiája.* T-Twins-Lukács Archívum, Budapest, 1994.
- NYÍRI K. – Szécsi G. (szerk.):** *Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig.* Áron Kiadó, Budapest, 1998.
- NYÍRI K. (szerk.):** *Mobile Communication. Essays on Cognition and Community.* Passagen Verlag, Vienna, 2003.

- NYÍRI K.:** „Pictorial Meaning and Mobile Communication”. In K. J. Nyíri (szerk.): *Mobile Communication. Essays on Cognition and Community*. Id. kiad., 157-194. o.
- NYÍRI K. (szerk.):** *Mobilközösség – Mobilmegismerés*. MTA Filozófiai Kutatóintézete, Budapest, 2002.
- NYÍRI K. (szerk.):** *Mobile Democracy. Essay on Society, Self and Politics*. Passagen Verlag, Vienna, 2003.
- NYÍRI K. (szerk.):** *A Sense of Place. The Global and the Local in Mobile Communication*. Passagen Verlag, Vienna, 2005.
- NYÍRI K.:** *Vernetztes Wissen: Philosophie im Zeitalter des Internets*. Passagen Verlag, Wien, 2004.
- ONG, W. J.:** *Ramus, Method, and the Decay of Dialogue*. Harvard University Press, Cambridge Mass, 1958.
- ONG, W. J.:** *The Presence of the Word*. Yale University Press, New Haven – London, 1967.
- ONG, W. J.:** *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. Methuen, London – New York, 1982.
- PARRY, M.:** *The Making of Homeric Verse: The Collected Papers of Milman Parry*. Clarendon Press, Oxford, 1971.
- PINKER, S.:** „Rules of language”. *Science* 253. 1991, 530-535. o.
- PLÉH Cs.:** „Gondolkodás és nyelv kapcsolata a gyermeknyelvben”. *Világosság* 1981/11, 674-679. o.
- PLÉH Cs.:** „Word Order and Morphophonological Factors in the Development of Sentence Understanding in Hungarian”. *Linguistics* 28, 1990, 1449-1469. o.
- PLÉH Cs.:** „The Search for Universal Operating Principles in Language Acquisition”. *Studies in Second Language Acquisition* 12, 1990, 223-231. o.
- PLÉH Cs.:** „A megismerés egységes elmélete”. *Magyar Pszichológiai Szemle* 1994/50, 99-111. o.
- PLÉH Cs. (szerk.):** *Kognitív tudomány*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996.
- POLLIO, H. R.:** *The Psychology of Symbolic Activity*. Addison-Wesley, Reading, Mass., 1974.
- PORTNOY, S.:** „A Comparison of Oral and Written Behaviour”. In K. Salzinger-R.S.Feldman (szerk.): *Studies in Verbal Behaviour: an Empirical Approach*. New York, 1973.
- POSTMAN, N.:** *The Disappearance of Childhood*. Vintage Books, New York, 1994.
- PULGRAM, E.:** „Graphic and Phonetic Systems: Figures and Signs”. *Word* 21, 1965, 208-24. o.
- PUTNAM, H.:** *Mind, Language and Reality*. Cambridge University Press, Cambridge, 1984.
- PUTNAM, H.:** *Realism with a Human Face*. Harvard University Press, Cambridge, 1990.

- REDER**, S.: „The Written and Spoken Word: Influence of Vai Literacy on Vai Speech”. In S.Scribner-M.Cole (szerk.): *The Psychology of Literacy*. Harvard University Press, Cambridge Mass., 1981.
- RELPH**, E.: *Place and Placelessness*. Pion Ltd, London, 1976.
- RUSSELL**, B.: *The Analysis of Mind*. London, 1921.
- SCRIBNER**, S.: *Cognitive Consequences of Literacy*. Albert Einstein College of Medicine, 1969.
- SCHLESINGER**, I.: „The Production of Utterances and Language Acquisition”. In *The Ontogenesis of Grammar: A Theoretical Symposium*. Academic Press, New York, 1971.
- SCHLESINGER**, I.: „The origin of relational categories”. In Levy, Y.-Searle, J. (szerk.): *Speech Acts*. London: Cambridge University Press, 1988.
- SEARLE**, J. R.: *Intentionality. An Essay in the Philosophy of Mind*. Cambridge University Press, Cambridge-London-New York, 1983.
- SEARLE**, J. R.: *The Rediscovery of Mind*. MIT Press, Cambridge, 1992.
- SELLARS**, W.: *Science, Perception and Reality*. Routledge and Kegan Paul, New York, 1963.
- SELLARS**, W.: „Meaning as Functional Classification”. *Synthese* 27, 1974, 417-437. o.
- SMITH**, F.: „The Relations between the Spoken and the Written Language”. In E.-L. Lenneberg (szerk.): *Foundations of Language*. London, 1975.
- SPERBER**, D.-**Wilson**, D.: *Relevance: Communication and Cognition*. Harvard University Press, Cambridge, 1986.
- STALNAKER**, R.: *Inquiry*. MIT Press, Cambridge, 1986.
- SZÉCSI** G.: „Intentionality and Meaning”. In J. Bernard-K.Neumer (szerk.): *Zeichen, Sprache, Bewusstsein* ÖGS/ISSS, Wien, 1994.
- SZÉCSI** G.: *Tudat, nyelv, kommunikáció. Vázlatok a kortárs analitikus filozófia problémáiról*. Áron Kiadó, Budapest, 1998.
- SZÉCSI** G.: „Contextualism and Intentionalism”. *Semiotische Berichte* 2/1997, 213-225. o.
- SZÉCSI** G.: „Nyelv és intencionalitás”, *Magyar Filozófiai Szemle*. 1997/5-6., 751-785. o.
- SZÉCSI** G.: „Nyelv, gondolkodás, kommunikáció”, *Világosság*. 1998/10., 8-22. o.
- SZÉCSI** G.: „Nyelvfilozófiai problémák az ezredfordulón”. In Nyíri K. (szerk.): *Filozófia az ezredfordulón*. Áron Kiadó, Budapest, 2000.
- SZÉCSI** G.: „Intencionalitás és nyelvi jelentés”, *Magyar Tudomány*. Budapest, 2001, 1214-1218. o.
- SZÉCSI** G.: „Language and Community in the Age of Electronic Media”. In Nyíri K. (szerk.): *Mobile Democracy. Essays on Society, Self and Politics*. Id. kiad., 115-122. o.
- SZÉCSI** G.: *A kommunikatív elme. A nyelvi kommunikáció fogalmi alapjai*. Áron Kiadó, Budapest, 2003.

- SZÉCSI G.:** „Electronic Communication and Semantic Globalization”. In Nyíri K. (szerk.): *A Sense of Place. The Global and the Local in Mobile Communication*. Id. kiad., 465-411. o.
- VACHEK, J.:** *Written Language: General Problems and Problems of English*. The Hague, 1973.
- VELLEMAN, J. D.:** *Practical Reflection*. Princeton University Press, Princeton, 1989.
- WEINREICH, U.:** „Explorations in Semantic Theory”. In *Currents Trends in Linguistics*. vol. III., The Hague, 1966, 395-477. o.
- WITTGENSTEIN, L.:** *Filozófiai vizsgálódások*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1992.
- WITTGENSTEIN, L.:** *Észrevételek*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1995.
- WRIGHT, C.:** „Wittgenstein’s Rule-following Considerations and the Central Project of Theoretical Linguistics”. In A. George (szerk.): *Reflections on Chomsky*. Basil Blackwell, Oxford, 1989.